

Denne fil er downloadet fra
Danmarks Tekniske Kulturarv
www.tekniskkulturarv.dk

Danmarks Tekniske Kulturarv drives af DTU Bibliotek og indeholder scannede bøger og fotografier fra bibliotekets historiske samling.

Rettigheder

Du kan læse mere om, hvordan du må bruge filen, på
www.tekniskkulturarv.dk/about

Er du i tvivl om brug af værker, bøger, fotografier og tekster fra siden, er du velkommen til at sende en mail til *tekniskkulturarv@dtu.dk*

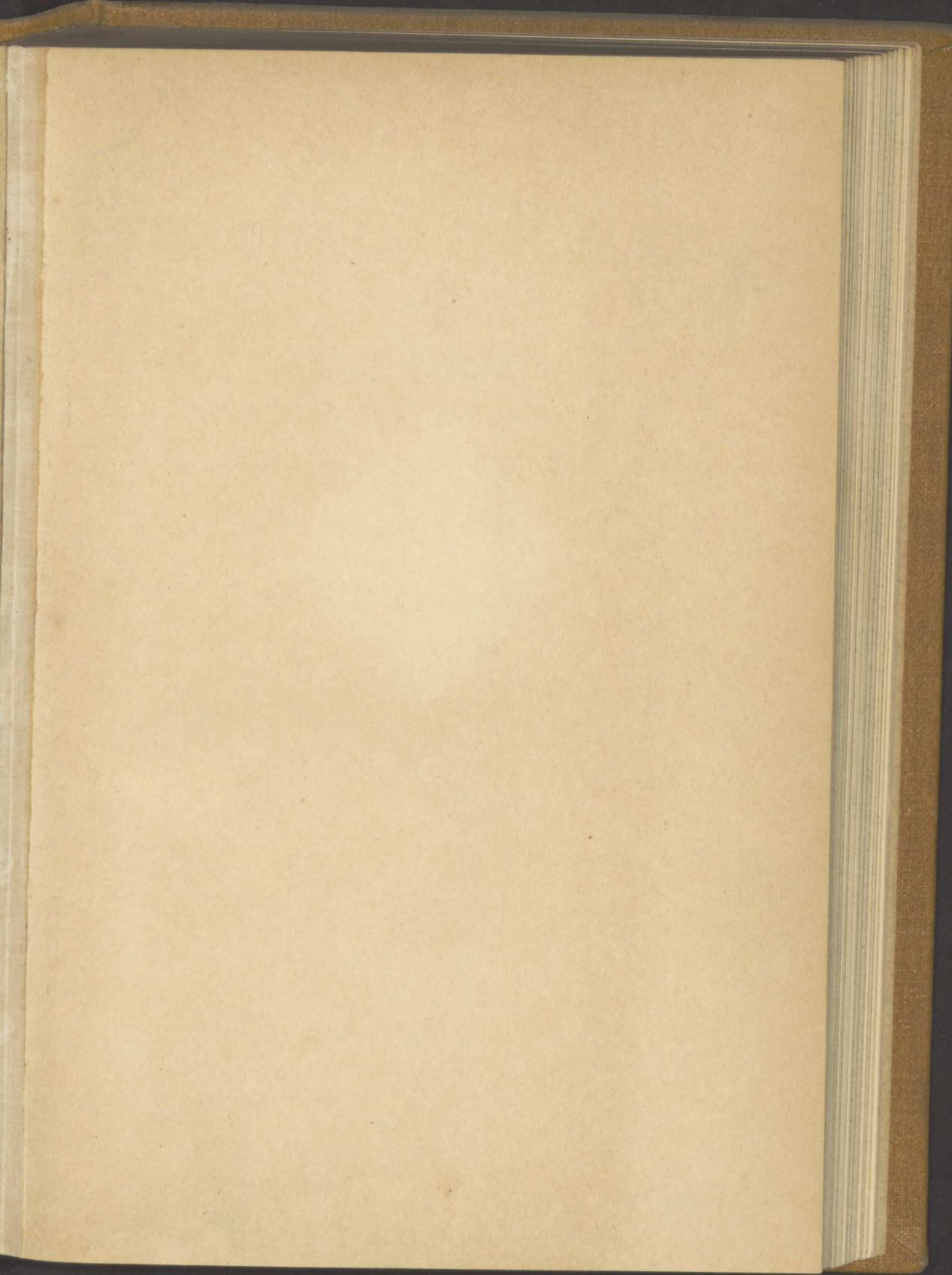
65

S. Engelsted

Gammelt
og Nyt

144
#614 3.

1919

GAMMELT OG NYT

OM

KRIG OG CHOLERA
TUBERKULOSENS BEKÆMPELSE
SUNDHEDSKOLLEGIETS ØDELÆGGELSE

AF

DR. S. ENGELSTED

Never give up

KØBENHAVN
C. A. REITZELS BOGHANDEL
BIANCO LUNOS BOGTRYKKERI

1910

CAMMELL OF NEW

THE NEW YORK

THE NEW YORK

THE NEW YORK

THE NEW YORK

THE NEW YORK

Jeg havde bestemt, at dette Arbejde ved mine Venners Hjælp skulde udkomme som et *opus posthumum*.

Det fremkommer nu, fordi jeg har en Følelse af, at det vil være urigtigt, saaledes som Forholdene nu er blevne ordnede med Hensyn til Bekæmpelse af Tuberkulose og med Hensyn til den øverste Styrelse af Sundhedsvæsenet, paa ubestemmelig Tid at tilbageholde de Oplysninger jeg kan give om disse Forhold.

Jeg har tilføiet Udtalelser fra de Mænd, jeg har arbejdet med i Sundhedskollegiet, fordi jeg derved kan godtgøre min Berettigelse til at udtale mig om administrative Foranstaltninger til Bekæmpelse af Tuberkulose og om praktisk Ordning af Sundhedsvæsenet og af dets øverste Bestyrelse. Med Hensyn til min Berettigelse til at udtale en Mening om Forhold udenfor Sundhedsvæsenet, tillader jeg mig at anføre, at jeg i 12 Aar har været Medlem af Kjøbenhavns Kommunalbestyrelse, og derved har haft Opfordring til at tænke over og Leilighed til praktisk at beskæftige mig med sociale og kommunale Forhold af ret betydeligt Omfang.

De to smaa Meddelelser, jeg har tilføjet om Krig og Cholera, er ubetydelige, da de kun indeholder personlige Indtryk og Oplevelser; men disse Erindringer fra en lykkelig Tid i mit og mine Kammeraters Liv, kan maaske være til Nytte ved at minde om Forskellen paa Forholdet til Fædrelandet paa den Tid, i Modsætning til Nutidens Opfattelse.

Min Fader har som Student deltaget i Forsvaret for Kjøbenhavn mod Englændernes Overfald i Begyndelsen af forrige Aarhundrede. Jeg har deltaget i Forsvaret mod Preussernes Overfald i Midten af Aarhundredet. Den Gang var Forsvar for Fædrelandet en Pligt for enhver Borger og blev opfattet som saadan, og enhver Tvivl i saa Henseende blev opfattet som en Fornærmelse eller betragtet som Tegn paa Feighed.

Nu er dette Forhold blevet saaledes forandret, at Manden med Opraabet: «hvad kan det nytte?» har faaet et stort og overmodigt Følge, og at Fædrelandets Livsinteresser: **Finanser, Lovgivning og Forsvar** er blevne afhængige af Klassepolitik, under Beskyttelse af Systemskiftets Parlamentarisme.

PREUSSENS OVERFALD PAA DANMARK

1848, 1849, 1850 OG 1864

Ei Seier de vandt, ei Bytte tog;
de segned' under Dannebrog.
Men Æren groer paa deres Grav,
som alt for Fædrelandet gav.

(Fra Fællesgraven paa Garnisons
Kirkegaard over de faldne 1864.)

Efter at Doktrinen om det undertrykkede «Schleswig-holstein» var bleven udarbejdet af tyske Historikere og Jurister, og efter at det tyske Folk ved kraftig Agitation var blevet gennemtrængt af fast Tro paa denne Doktrin, blev Stormen sluppet løs imod os 1848.

Vort Folk og vor Regering var uforberedt og vor gode Hær blev formindsket ved Frafald af flere, ved Augustenborgske Underfundigheder, forledte Afdelinger. Vi havde kun Stormagternes Sympatier og Garantier at stole paa; men Værdien deraf fik vi noksom at føle og vide i de mange Aar, som forløb inden Preussen fik gennemført sit Forsæt, og, med Godkendelse af Stormagterne, tog hvad det foreløbigt kunde.

Uagtet Haabet om heldig Modstand var ringe, da Overfaldet kom, var der ingen Mand i Danmark, som betænkte sig paa at ofre alt hvad der stod i hans Magt, for at bevare vort Fædreland for Afhængighed og paa at værgе det mod Ringeagt, som altid og sikkert følger i Hælene paa Selvopgivelse.

Om den nyere Tids Mennesker, med større Oplysning og mere udviklet Kultur, vil kunne faa bedre Resultat, dersom de bliver stillede ligeoverfor en lignende Situation, er vanskeligt at vide. Dertil kræves Enighed og fast og haardnakket Villie til at bevare Fædrelandets og egen Selvstændighed.

(Til Samling af mine spredte og ufuldstændige Meddelelser er benyttet: Otto Vaupell, Krigen 1848, 1849, 1850.)

Personlige Erindringer
fra Preussens Overfald paa Danmark.
1848.

Der kom Liv i Kjøbenhavn, da det blev bekendt, at en Forsamling af Slesvigholstenere i Rensborg 18. Marts 1848 havde vedtaget, at sende en Deputation til Kjøbenhavn, for at fordre Oprettelse af en slesvigholstensk Stat og Optagelse af Slesvig i det tyske Forbund.

Et stort Folketog, med Kommunalbestyrelsen i Spidsen, drog 22. Marts til Christiansborg Slot og en Deputation forklarede for Kong Frederik VII, at Folkets Ønske var, at han valgte et Ministerium, som fik den Opgave at knytte Slesvig til Danmark ved en fælles fri Forfatning. Kongens Svar til den danske Folkedeputation var, at han allerede havde afskediget Ministeriet og vilde imødekomme Folkets Ønsker. Efter Dannelsen af det nye Ministerium med Greve A. W. MOLTKE som Conseilspræsident, blev der svaret den slesvigholstenske Deputation, at Kongen hverken kunde eller vilde indlemme Slesvig i tysk Forbund, men tvertimod vilde styrke Baandet mellem Kongeriget og Slesvig.

Byens Befolkning optraadte med Alvor og Bestemthed, og Ingen fortrædagede den frække slesvigholstenske Deputation, til hvis personlige Beskyttelse var dannet et Udvalg af Borgere, som var kendelige ved hvide Bind om Armene.

Deputationens Afsendelse var Komediespil. Opstanden var udbrudt inden Kongens Svar blev bekendt. Den 23. Marts var i Kiel blevet dannet en provisorisk Regjering med Prins FREDERIK af Noer i Spidsen, og næste Dag var Fæstningen Rensborg blevet overrumplet, idet man indbildte Besætningen at Kongen blev holdt under Forvaring af et Oprørsparti i Kjøbenhavn. Hertug CHRISTIAN af Augustenborg var iforvejen ilet til Berlin, for at sikkre sig Kongen af

Preussens Bistand ved Oprøret. Oprøret var arrangeret, med Bistand af Preussen, og var i fuld Virksomhed før Deputationen kunde melde Kongens Svar i Kiel.

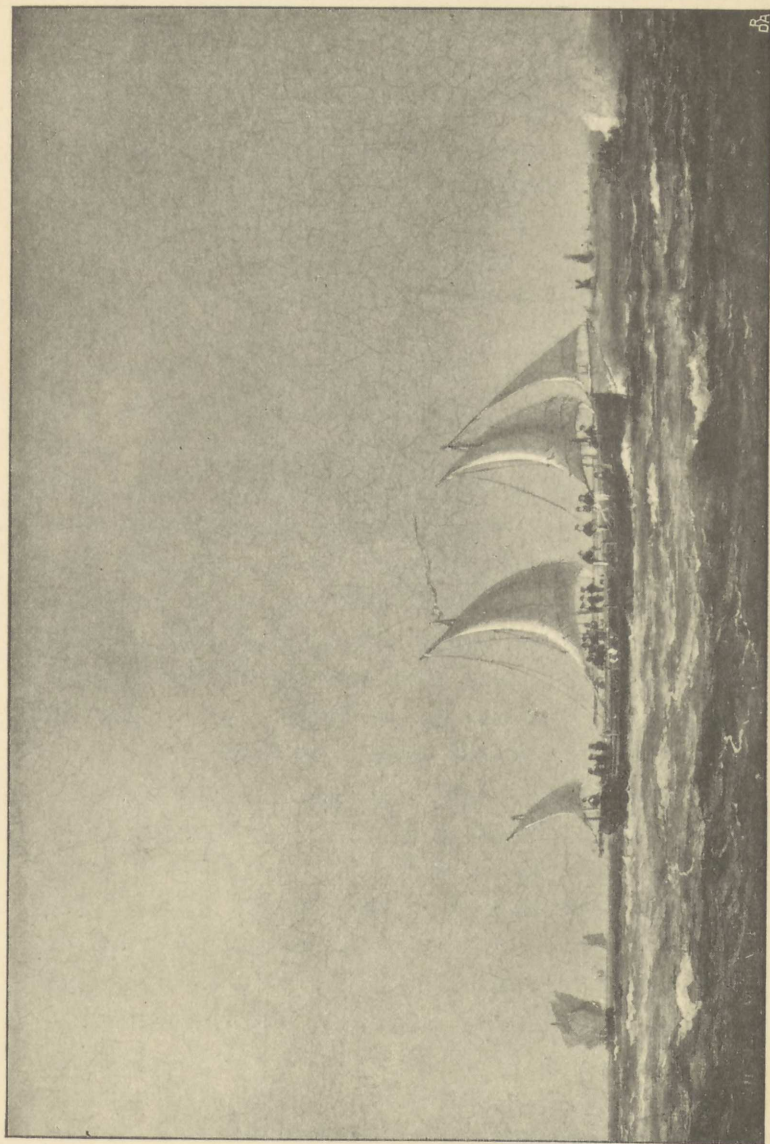
For at løfte Stemningen i Nationen og især i Kjøbenhavn, dannedes der Komiteer af fremragende Mænd og disse, Folkets Ledere: ADLER, BALLIN, BILLE, BRIX o. fl. udsendte Adresser til Underskrift, som indeholdt Tilbud om Ofre af Liv, Blod, Gods o. s. v. til Forsvar for Fædrelandet. I Almindeligt Hospital, hvor jeg var bleven ansat som Kandidat, efterat have taget Examen i Efteraaret 1847, blev ogsaa omdelt Adresser, og vi Kandidater, som havde nok af Liv og Blod, men intet Gods, underskrev uden Betænkning alle Adresser. Da Tiden hurtigt kom til at indløse Løftet, havde jeg det Held at blive udnævnt til Underskibslæge i det første Skib, som skulde sendes til Slesvigs Kyst, Korvetten Najaden.

Med Forglemmelse af politiske Adresser og Møder og alt andet til Almenvellet sigtende og Folkeaanden vækkende, anvendte jeg de Par Dage, jeg havde inden Afreisen, udelukkende til at udstyre min egen Person og forsyne mig med nødvendige Instrumenter og andet Tilbehør. Uagtet jeg maatte slide dermed fra Morgen til Aften, havde jeg dog en Følelse af at være kommet til Ro, om ikke just paa det Tørre, og jeg følte at jeg maatte være misundt af mange af mine Venner, som endnu løb fra Herodes til Pilatus for at komme til at bringe det forpligtede Offer af Liv og Blod.

Da 4 Kanonbaade var færdige til Afreise inden Korvetten Najaden havde fuldført sin Omdannelse fra mangeaarigt fast Vagtskib ved Helsingør til søgaaende Krigsskib, blev jeg beordret til at afgaa med disse Baade den 26. Marts, og Najaden maatte foreløbigt hjælpe sig med den ene af de to reglementerede Læger.

Disse gamle, af Englænderne, i Begyndelsen af Aarhundredet, velkendte, Kanonbaade, var aabne Baade med

Dæk for og agter og langs Siderne, hvorunder Folkenes Køietøi om Dagen var anbragt. De havde hver 60 Mands Besætning, en Kanoner og en Tømmermand af Marinens faste Stok; til Fører havde de en Maanedslieutenant, som i Reglen var en forhenværende Skibsfører eller Styrmand. Baadene førtes frem ved Roning, med 2 Mand ved hver Aare, altsaa 4 Mand paa hver Tofte. Efterat Roningen var sat i Gang ved Underofficerens Piben, roede de i flere Timer indtil Afløsning. Folkene havde sædvanlig Sømands Dragt, blaa ulden Skjorte og i haardt Veir Pjekkert, Seildugsko, Hue med Baadens Mærke paa Baandet; hver Mand var bevæbnet med en Huggert og en Pistol. Hver Kanonbaad havde 2 Kanoner, den ene, en 24 pundiger, paa Dækket agter, var saaledes opstillet at den kunde drejes til Siderne og benyttes under Seilads, f. Ex. naar Baadene maatte passere forbi et fjendtligt Batteri i snevert Farvand; den anden Kanon, en 60 pundiger, var forrest i Baaden og kunde ikke dreies til Siderne; Sigtet blev derfor taget paa den Maade, at Kanoneren eleverede eller sænkede Kanonen, medens Chefen, idet han observerede med Kikkert, kommanderede «et Tag bagbord» eller «styrbord» og «hvil paa Aarerne», naar han havde faaet Sigtet, hvorpaa han kommanderede «Fyr». Under Seilads, naar der var frisk Vind og ingen Affaire, opstilledes Masterne og der sattes Seil, som klædte Baadene godt, da der, foruden Seil paa begge Master, var et stort Seil (Papegøien), som agter ragede ud over Vandet. Jeg har et Maleri af VILH. MELBY, som viser hvor smuk en saadan Kanonbaad under Seil kan tage sig ud i de smaa Bølger i vore Farvande. Foruden disse «Kanonbaade», var der udrustet nogle «Kanonjoller», med halv saa stor Besætning, og kun een Kanon. De var nyttige derved, at de, formedelst mindre dybtgaaende, kunde anvendes i Bugter og Fjorde med lavt Vand.

Kanonbaad under Seil.
(Efter Maleri af VILH. MELBY.)

Der var ikke mange Bekvemmeligheder i disse aabne eller halvaabne Kanonbaade. Halvdelen af Besætningen kunde sove 4 Timer ad Gangen, medens Resten maatte være paa Dækket. Køierne var om Natten ophængte under Tofterne og der blev dækket med Skodder mellem disse; der var kneben Plads og kun Ventilation gennem Sprækkerne. Baadens Fører havde en lille Kahyt agter, med en fast Køie og et lille Bord til at slaa op ad Væggen, og tillige et mørkt Pakrum, under Agterdækket hvorpaa den 24 pundige Kanon var placeret. Til Doktor var der ikke beregnet Plads i nogen af Baadene. Som gode Kammerater indrettede vi det saaledes i den Baad, hvori jeg var, at vi skiftevis sov i Køien eller paa en Madras i Pakrummet. I koldt Veir, saaledes som ved Overreisen, tilvejebragtes Varme i Kahytten ved en glødet Kanonkugle i en Bakke med Sand.

Bespisningen var ordnet saa godt som muligt. Under «klart Skib» blev Ilden slukket paa Kabyssen og denne blev stuvet tilside, for ikke at være ivejen for Betjeningen af den forreste Kanon, men under sædvanlige Forhold fik Folkene hver Dag varm Mad, ligesom i Orlogsskibene. Officererne maatte sørge for sig selv. Jeg havde 30 Rigsdaler (60 Kroner) i maanedlig Lønning og 1 Rigsdaler = 2 Kroner daglig i Kostpenge. Under Farten levede vi mest af kolde Fødemidler og The og Kaffe, men da vi ofte kunde komme til Land, var der sjelden Mangel paa varm Mad.

Paa Ruten fra Kjøbenhavn til Sønderborg anløb vi forskellige smaa Øer paa Sydsiden af Sjælland og Fyn, hvoraf flere endnu ikke er blevne besøgte af Turistforeninger, og hvor vi altid blev modtagne med hjertelig Gæstfrihed; men Landgangen maatte i Reglen, paa Grund af lavt Vand, foregaa paa Ryggen af en barbenet Matros. Ved Vordingborg Færgegaard og Svendborg maatte standses, dels for at forskaffe Proviant, dels for at besørge Aflevering til Hospital af syge Folk, hvoraf vi havde nogle, som ikke kunde taale

Kulden og Arbejdet. Saaledes gik Reisen naar Baadene var overladte til egen Hjælp, men hurtigere gik det naar det var muligt at faa fat paa et Dampskib til Bugsering, hvilket lettere opnaaedes paa Hjemreisen end paa Udreisen. For mig var Bugsering af Dampskib en Behagelighed, da jeg kunde have Ophold der, med Køie og regelmæssig Bispisning.

Uagtet Baadenes Førere i Reglen ikke var oplærte Sø-officerer, varede det ikke længe inden de forstod at anvende hver sin Kanonbaad efter dens Bestemmelse. Der kunde jo indtræffe smaa Uregelmæssigheder. En af Førerne, som havde modtaget Meddelelse om Dødsfald i Familien, lod i den Anledning Flaget paa Baaden være paa halv Stang og kunde ikke erkende at denne Opmærksomhed mod den Af-døde ikke vedkom Tjenesten. En anden brav Fører havde været saa uheldig at overse at Kysten ved Krigens Gang var kommen i fjendtlig Besiddelse, og gjort klar til Tørring af Vasketøi, som blev hængt op paa Snorer mellem de to Master. Resultatet blev at han fik sit Vasketøi ødelagt ved Skydning med Geværkugler fra Land; men han var dog saa heldig at kunne skaffe sig Ro, uden at miste nogen af sit Mandskab.

Folkene i Kanonbaadene kunde i det første Krigsaar kaldes udvalgte. De fleste af dem var unge Fiskere fra Kysterne af Sjælland, som fra Barndommen af havde været paa Søen og var villige og dygtige til at opfylde deres Gerning. De var livlige og altid i godt Humeur, ikke mindst under Uheld og i Fare. Disse udmærkede Søfolk kom i Kanonbaadene fordi de, som det sagdes, efter det kgl. Ministeriums Opfattelse, ikke blev regnede for «søvante»; det følgende Aar blev de flyttede til Orlogsskibene. Selskabet i Kanonbaadene som levede tæt op ad hverandre, blev da mere blandet, men derfor ikke mindre underholdende. Besætningen kom til at bestaa af virkelig usøvante Personer uden bestemt Erhverv. En Del af dem var Københavnerne,

i Besiddelse af uopslideligt Humør og ofte tillige af nyttige og oplivende Færdigheder. Som forhenværende Skibsførere havde Maanedslieutenanterne Øvelse i at behandle Mandskabet hensigtsmæssigt, og det varede ikke længe inden der blev tilvejebragt Orden og god Stemning. I den blandede Masse fandtes enkelte, som var temmelig ynkelige, fordi de manglede Evne til at taale Kulde og Fugtighed; disse maatte afleveres i Hospital i Vordingborg eller Svendborg.

Efterhaanden kom hele Besætningen til Kræfter og Huld, og de blev meget, tapre ogsaa i Munden. En af dem, som plejede at lede Konversationen ombord, havde faaet det Mundheld, at han ikke var bange for en rask Kugle, som gjorde det Hele af paa engang, men at miste en Arm eller et Ben, det vilde han kalde en Ulykke. Man bliver jo tilsidst ked af Gentagelser uden Variation; derfor tillod jeg mig at gøre ham opmærksom paa, at han slet ikke havde tænkt over, hvad han snakkede om, at det ikke var andet end Talemaader og i Grunden Løgn, fordi han ikke kendte noget til hvad han vilde ønske, naar Spørgsmaalet blev stillet for Alvor. En Maanedstid senere fik denne Ordfører en Geværkugle gennem Skinnebenet, uden at der var Benbrud eller tilsyneladende Fare for Lemmet. Et Par Maaneder efter traf jeg ham i Augustenborg Hospital. Han var bleg og afmagret og uden Skinneben, som det var blevet nødvendigt at amputere paa Grund af gentagne Blødninger. Da jeg havde talt lidt med ham, sagde han, at han godt huskede at jeg havde «skældt ham ud», men han indrømmede uden Forbehold, at jeg havde haft Ret. Efter mange Aars Forløb traf jeg ham igen ved Besøg hos en Ven af mig, som var Distriktslæge, og med hvem jeg kørte i Praxis. Denne viste mig Manden, som vi mødte paa Landevejen; han var bleven en fed og selvtilfreds Landhandler og Høker i Nordsjælland, kørende fornøiet paa et Læs Brædder og spærrende en Del af Vejen med sit fremstikkende Træben.

Efterat alle de udkommanderede Kanonbaade var ankomne til Kysten af Sønderjylland, blev der af dem dannet Divisioner, hver paa 6 Baade. Chefen for Divisionen, som var Officer i Marinen, fik da sammen med Doktoren Hovedkvarter i en Jagt, med en Skipper og 2 Mænd til Besætning. Kahytten i Jagten var fælles Salon for Chefen og Doktoren, og paa hver Side fandtes en hyggelig Standkoie, fra hvis rummelige Indre man kunde faa sig en Aftenpassiar tvers over Salonen. Skipperen havde Lukaf forude og de to Mænd laa i Lasten, tilligemed 2 Oppassere, hvoraf den ene var ansat til Madlavning, den anden til Sygepleien, uden at nogen af dem var oplærte til nogen af Delene. Under Affairer var saavel Chefen som Doktoren i en af Kanonbaadene.

Den 6. April 1848 fik Folkene første Gang Lejlighed til at høre Lyden af Kanonkugler. Dampskibet Hekla og 2 Kanonbaade laa til Ankers ved Holnæs i Flensborg Fjord. Uden at det var blevet bemærket, var der paa den smalle Landtunge blevet anbragt et fjendtligt Batteri. Da der ikke kunde koges i Kanonbaadene, fordi Kabyssen var lagt ned under klart Skib, blev der sendt et Fartøi til Hekla, for at forskaffe varmt Vand til Kaffe. Da dette Fartøi paa Tilbageveien var kommet i Nærheden af Kanonbaadene, begyndte Skydningen fra Batteriet og Kuglerne slog i Vandet nærved Fartøiet, saaledes at Folkene blev oversprøitede. I første Øieblik kunde de ikke finde ud af hvad det var og en af dem raabte: «Halloi, hvad skal det betyde?», men da man havde opdaget hvorfra Kuglerne kom, blev det livligt med Skydningen, og et lille Hus i Nærheden af det fjendtlige Batteri blev skudt i Brand. Da Fjendens Batteri var bragt til Taushed, blev fra Hekla signaliseret, at der skulde holdes inde med Skydningen. En af Kanonbaadenes tapre Førere, som var bleven varm og kamplysten, vilde nødigt afbryde Kampen, uagtet den var blevet noget ensidig, efterat Fjenden var faldet i Ro. Da Kanonaden var forbi, blev en Mand,

som var blevet skudt ombord i Hekla, begravet med passende improviseret Høitidelighed.

Med denne Begivenhed blev mit Kanonbaadsliv afsluttet for dette Aar, og jeg blev overført til Korvetten Najaden, som Underskibslæge under en Overlæge, som hørte til Vagtskibets faste Besætning og var chronisk Phthisiker.

Najaden havde i flere Aar haft fast Station som Vagtskib ved Helsingør, og nogle af dens Besætning, Overlægen, Forvalteren og begge Styrmandene, havde i flere Aar været faste ved Skibet og var blevne halv civile, som tilvante Medlemmer af det helsingørske Selskab. De kunde daarligt finde sig i at Skibet nu blev søgaaende istedetfor at ligge som Vagtskib, og de vedblev, uagtet de forandrede Forhold, at være og optræde som originale Typer fra en Købstad. Forvalteren var en gammel Pebersvend og fast Medlem af Klubben i Helsingør, forsynet med Merskumspibe og Gnavenhed, saavel om Morgen, som ved Maaltiderne og om Aftenen, maaske ogsaa om Natten. Han udtalte ved enhver Leilighed sin gnavne Misfornøielse med denne Seilads, som han betragtede som et uforsvarligt Brud paa den lovbestemte Orden i Verden; han forbandede og afskyede denne Krig, som havde foranlediget, at Najaden og Forvalteren skulde jages bort fra Helsingør og ud af Øresund. Han havde, da Ordren til Afseiling kom bag paa ham, forglemt at tage varmt Overtøj med, og en Aften, da det var temmelig koldt, laante han min Kappe, og uagtet den, især over Brystet og Maven, var temmelig snever til ham, beholdt han den saa længe det var koldt, og besvarede mine Forsøg paa at laane den til mig selv, med en ringeagtende Stirren og en uforstaaelig Grynten.

Første Styrmand havde Udseende af en gammeldags Toldbetjent, han havde blaa Frakke med gule Ankerknapper, en messingfarvet Paryk, dækket med en guldtressede Kasket

og graagule Buxer. Han var Enkemand og fortalte mig en Dag, at han efter sin Kones Død havde arvet 6 Igler; som han lod «græsse paa sin Arm». Han havde saaledes blandet Blod med sin salig Afdøde. Han følte sig meget overlegen ligeoverfor anden Styrmand, som i sin daglige Paaklædning mindede meget om en Skolemester eller en sagtmodig Klokke. Han gik altid stille og passede sig selv og sin Gerning, medens første Styrmand holdt meget af Underholdning og ikke ansaa Lægfolk som mig for uværdige til Bedømmelse af nautiske Spørgsmaal, f. Ex. om Afgørelse af hvor Falsterbo Fyr var at finde paa Søkortet.

En Modsætning til disse eiendommelige Personer dannede Officererne, som tidligt og sildigt maatte være paafærde for at faa det gamle Vagtskib forvandlet til en Krigsmaskine, og desuagtet var elskværdige Kammerater i Messen. Underofficererne var støtte Folk af Holmens faste Stok, og begavede med den Overlegenhed og den honette Ambition, som følger med Sølvportepéen. Mange Aar efter, i Slutningen af 1899, traf jeg en Mand, som hilste paa mig og fortalte, at han som Lærling havde været ombord i Najaden 1848. «Ja Kommandør JACOBSEN lever jo endnu? Kan De huske at hans Kasket fløi i Vandet ved Sønderborg. Jeg sprang fuldt paaklædt ud og bjergede den». — »De kunde da svømme godt?» — «Ja begribeligvis, jeg gik jo i Nyboders Skole, og der lærte vi at svømme og bjerge. Min Fader og min Bestefader, de var ogsaa af den faste Stok; saadant var det altid dengang; men nu kommer de ind fra alle Sider, endogsaa fra Landet; det duer inte. Farvel og Tak». Underofficererne oplærte ufortrødent Mandskabet i alle Slags Øvelser i Skibet og Kanonexercits; de forklarede paa en gemytlig Maade de hollandske og engelske tekniske Udtryk ved Benævnelser, saaledes som de fandt det passende efter deres Tilhøreres Fatteevne. Foruden Mandskabet var der ogsaa nogle «Lærlinge» ombord, som, efterhaanden som der

kom Orden i Tingene, fik Undervisning i Skrivning og Regning m. m. I Fritiden holdt disse Lærlinge af at slutte sig til «Hovmesteren», som var meget befaren, og som underholdt dem med spændende Selvoplevelser, f. Ex. om en Storm, der oppe under Island, der var saa voldsom, at «endog Chefens Høns gik overbord».

Chefen for Korvetten Najaden var Kapitain DIRCKINCK-HOLMFELDT, men kun i Begyndelsen af Togtet.

Medens Preussen bearbejdede de tyske Forbundsstater for Understøttelse af det slesvigholstenske Oprør, og, under Oberst BONIN besatte Rendsborg «for at opretholde begge Hertugdømmers, af det tyske Forbund anerkendte «Rettigheder»,» rykkede den slesvigholstenske Hær under Generallissimus Prinds FREDERIK af Noer nordpaa. Hæren bestod af en stor Del frivillige «Turnere», fra alle Dele af Tyskland, som var satte i Bevægelse af de tyske Fyrster, der benyttede Forsvaret for de «betrængte Brødre i Slesvigholsten» som Afledningsmiddel mod de demokratiske Bevægelser i deres egne Lande. Den dygtigste Del af Slesvigholstenernes Armee var forhenværende Afdelinger af den danske Hær, baade Menige, Underofficerer og Officerer, som var vundne af Prindsen af Noer og Hertugen af Augustenborg ved langvarig politisk Bearbejdelse af disse Herrers politiske Medhjælpere og til Slutning ved løgnagtig Beretning om Oprør i Kjøbenhavn.

Den Del af den slesvigholstenske Hær som under Oberst KROHN tog Stilling ved Bov, ved Flensborg Fjord, bestod, efter Angivelse af c. 7000 Mand med 18 Kanoner. Mod dem havde Oberst HEDEMANN c. 8000 Mand og 20 Kanoner. Resten af vor Armee stod paa Als, under Oberst SCHLEPPGREGEL.

Under Kampen ved Bov, 9. April 1848, tog Najaden og nogle Kanonbaade Stilling i den inderste Vig af Flensborg

Fjord, hvorved Chausseen, som gaaer langs Stranden, kunde holdes fri for Slesvigholstenere. Da Kampen var blevet heftig i Forstaden og ved Møllerne, blev Lieutenant HOLLBÖLL sendt i Land fra Najaden med Mandskab for at hjælpe til at hindre Levningerne af Fjendens sprængte, høire Fløi i at undvige. Ved Skud fra Husene blev en Mand af denne Afdeling dræbt, og en anden blev saaret og døde senere. Efter Klokken 2 om Eftermiddagen var den slesvigholstenske Armee i fuld Fart sydpaa, med Prindsen af Noer i Spidsen.

Vore Troppers Tab i denne Kamp var 15 Døde og 77 Saarede; Slesvigholstenerne havde 36 Døde, 157 Saarede; 1008 blev fangne, hvoraf henved 300 Turnere med meget drabeligt Udseende, hvad Klæder, Skæg, Haar og Udrustning angik, men temmelig forpjuskede og nedstemte i Humøret ved det uventede Udfald af deres mandige Fremgang. Over alle disse Døde, Saarede og Fanger blev optaget Lister af dertil ansatte Funktionærer.

Efter dette Forspil begyndte Danmarks Kamp med den tyske Overmagt, som under Anførsel af den, af den preussiske Regering udnævnte General WRANGEL, rykkede ind i Sønderjylland og nødsagede den danske Arme til Tilbagegang, efter Slaget ved Slesvig, Paaskemorgen 23. April.

Kort efter Kampen ved Bov fik vi igen JENS PETER JENSEN og SCHRÖDER ombord i Najaden. Disse Mænd var Sønderjyder, som var blevne udskrevne til et dansk Dragonregiment, men var blevne pressede af Oprørerne. Efterat de var flygtede, kom de ombord i Najaden ved Sønderborg. Derfra var de af Chefen blevne sendte i Land ved Holnæs, fordi det antoges at de maatte være vel skikkede til at forskaffe Oplysninger om Fjenden, og tillige til at udbrede Proklamationer mod Oprøret, som Chefen satte Pris paa at faa uddelte blandt Befolkningen. Det gik dem imidlertid saa uheldigt, at de blev nappede og afleverede til de slesvigholstenske militære Autoriteter, som Spioner. De blev

anbragte paa Halm bag i en Bondevogn med 3 bevæbnede Soldater til Bevogtning. Da de mærkede at Reisen gik ad Rendsborg til, følte de at Udsigterne blev mindre behagelige. Jens Peter var stor og kraftig, Schröder var smidig og stærk. Jens Peter begyndte Affairen, idet han, efterat have tiltryglet sig Tilladelse til at indtage en mindre besværlig Stilling paa Sidefjælen af Vognen, kastede sig over de 2 i Vognen siddende Soldater og trykkede dem saa at de tabte Geværerne, medens Schröder greb den ved Kusken siddende Soldat om Halsen, og gjorde ham saa forskrækket, at han tumlede ned og løb bort tilligemed Kusken. Derefter lykkedes det dem at overmande de 2 Andre, som kun havde Sabler at bruge, da Geværerne var faldne ned i Vognen. Da de to Fanger var blevne frie, gemte de sig indtil efter Slaget ved Bov, og kom da igen ombord i Najaden. SCHROEDER var ikke saaret, men JENS PETER JENSEN var temmelig forhakkert i Panden af Sabelhug. Ved den første Forbinding spurgte han, om det var farlige Saar; senere spurgte han om der ikke blev Ar tilbage? Da Kong FREDERIK VII senere kom ombord i Najaden, blev begge Heltene Dannebrogsmænd; efter Krigen fik de Ansættelse som Færgemænd ved Holnæs og Ringenæs.

Den 12. April deltog Najaden med Dampskibene Hekla og Geiser, Fregatten Galathea og nogle Kanonbaade i Besættelsen af Eckernförde. Derefter blev Najaden sendt til Femern, hvis Beboere ansaaes for upaalidelige.

Den 15. April ankom Najaden, tilligemed Kutteren Løvenørn til Sydsiden af Øen, sønden for Hovedstaden Burg, som ligger langt inde paa Øen. Paa Grund af Vandets ringe Dybde nær Øen, maatte Korvetten ligge til Ankers næsten $\frac{1}{4}$ Mil tilsøes. Da Lodsflag var heiset uden at Lods indfandt sig, hvorimod der saaes Folk paa Strandbredden, gik Chefen i Land i Kutterens lille Jolle, som blev roet af 2 bevæbnede Matroser. Han tilsigtede ved denne Optræden

at vinde Befolkningens Tillid. Ved sin Ankomst i Land afleverede han et Brev til Øens Øvrighed, hvori han meddelte, at han var sendt af Kongen for at beskytte Beboerne mod fjendtlig Overlast og for at underrette dem om Kongens Villie. Han udbad sig derfor en Sammenkomst med Øvrigheden, og tilbød Enhver, som maatte trænge dertil, Beskyttelse i Krigsskibene, og advarede mod politiske Demonstrationer. Han blev opfordret til at begive sig ind i Lodshuset, hvor han blev trakteret med Vin og tømte et Glas «for Kongen». Efterat han i fredelig Samtale havde forsøgt at berigtige en Del af de Løgne, som var satte i Omløb og efterat han paa Opfordring havde oversat en af Kongen, paa Als udstedt, Proklamation, tog han Afsked med de Tilstedeværende, hvoraf ingen havde lagt fjendtlig Sindelag for Dagen, men heller ikke venskabelige Følelser. Da han gik ombord i Jollen og lod støde fra Land, blev han vinket tilbage af et Par Personer til Hest, som ankom til Strandbredden. I den Tro, at det var Øens Øvrighed, som ifølge det afsendte Brev havde indfundet sig til Forhandling, lod han Jollen lægge til Land. Staaende i Stevnen af Baaden begyndte han en Samtale med den ene af de ridende Herrer, som var Justitsraad LEESEN. Under Samtalen blev Capitain DIRCHINCK pludseligt grebet i Frakken og trukken i Land, saa at han faldt næsegrus paa Jorden. Han blev overmandet og under grove Mishandlinger slæbt op til Lodshuset, hvor han kort Tid iforvejen var blevet trakteret. Derfra førtes han til Burg, hvor han ogsaa blev mishandlet. Da Chefen blev angreben, trak hans Matroser deres Huggerter, men den ene af dem, SNYDSTRUP, fik øieblikkelig, fra Leesen eller hans Ledsager, en Kugle gennem Hovedet, og faldt død i Vandet; hans Kammerat, NIELS BRUN, som nu var ene tilbage, reddede sig ved at springe udenbords og ved svømmende at føre Jollen med sig, idet han benyttede den som Dækning mod de Kugler, der sendtes efter ham.

DIRCHINCK-HOLMFELDT blev ført til Rendsborg og, uagtet den feige og gemene Maade, hvorpaa man havde bemægtiget sig ham, blev han betragtet for og behandlet som lovlig Krigsfange. Justitsraad LEESEN fjernede sig skyndsomst fra Øen, via Orth-Heiligenhafen; han fik senere en Dom paa livsvarig Fæstningsarrest, men der siges at denne blev ham eftergivet ved Kongens Naade.

Der kunde have været Grund for Najaden til at udsende en «Straffeexpedition» over Øen eller idetmindste at afspærre Forbindelsen mellem denne og Fastlandet; men til en Landgang manglede der Tropper, og virksom Afspærring kunde, med de for Haanden værende Midler, ikke iværksættes saa hurtigt, at det kunde forebygges at Forbryderne kunde redde sig til «das grosse Vaterland» med deres levende men mishandlede Trophæ. Kommandoen over Skibet blev overtaget af Næstkommanderende, som, efterat have afsendt Kutteren Løvenørn med Melding om det passerede, samlede Mandskabet og forklarede dette Situationen. Han endte sit Foredrag med Oplæsning af Søkrigsartiklerne, hvis Indhold var meget foruroligende; uforvarende og med forholdsvis god Samvittighed kunde man meget let blive udsat for at blive «arquebuseret i Ryggen».

Efter denne Bedrift blev Korvetten Najaden forskaanet for den ubehagelige og ørkesløse Pligt, at vedblive at holde Øie med Femern og dens Hovedstad Burg, og fik foreløbig Station i Flensborg Fjord. Den blev forsynet med en ny Chef, Kapitain KRENCHER, og nogen Tid efter ogsaa med en ny Næstkommanderende.

I Flensborg Fjord havde Najaden Station sammen med 2 Kanonbaade, og førte en forholdsvis rolig Tilværelse, oplivet ved venskabelig Omgang med Omegnens elskværdige Familier. Men man kunde dog leilighedsvis blive mindet om, at man, især i Krigstider, kun har Livet tillæns. En

Dag gik jeg, for at røre Benene, i Land ved Egersund med Føreren af den ene Kanonbaad. Under vor fornøielige Samtale blev vi pludselig overraskede ved en livlig Piben af Geværkugler, hvormed man fra den vestlige Side af Sundet hilste paa os. Heldigvis havde vi, paa vor Side, en Række Teglværksbygninger til Dækning og kunde klare os ned til Strandbredden uden at miste Liv eller Lemmer.

Under vore Troppers hæderlige Kamp ved Nybøl, den 28. Mai, havde Najaden og Kanonbaadene den Opgave at dække Troppernes venstre Fløi under Fremrykningen paa Dybbølbanke. En Deling af vore Tropper, som havde taget Stilling ved Egersund, for at standse Fjendens Fremgang, blev angrebet af et fjendtligt Batteri ved Alnor, som forsvandt efterat have modtaget nogle Skud fra Søen. Medens vi derefter observerede Begivenhederne, opdagede vi Soldater med røde Trøier, 2 og 2 kommende frem fra en Skov, hvorfra der hørtes livlig Skydning. Kort Tid efter kom et Par af Soldaterne ned til Stranden og vinkede og raabte paa Lægehjælp. Jeg blev derfor sendt i Land, ledsaget af 2 med Sabel og Pistol bevæbnede Matroser, som bar mine Instrumenter og noget Tøi, som jeg maatte medbringe, fordi det altid var usikkert naar jeg igen kunde komme til mit Hjem ombord. De, som havde kaldt paa os, var forsvundne, før vi kom i Land. Vi saa en Landevei ligefor os og valgte at følge den, efter den gamle Regel: den lige Vei er den bedste. Vi var imidlertid ikke komne langt op ad Veien, før der kom farende en ivrig Hob af Fruentimmer og Unger, som skraalede: «æ Tysk, æ Tysk!» Naa, det var altsaa den forkerte Vei. Vi dreiede da af til høire, for ikke at komme for langt fra Stranden, og gik over en Mark henimod et Gjærde, men her stødte vi paa en Række Bøssepiber, som pegede paa os. Efter et uvilkaarligt «Hallo!» fra mine Folk opdagede vi at det var vore egne Soldater. De førte os til

Valpladsen, hvor der var et ikke ringe Antal Saarede. Den første, jeg vilde tage fat paa, var en ung Officer, som laa med et gennemskudt Ben; han vilde imidlertid ikke have noget med mig at gøre, før de Menige var forbundne. Efter den foreløbige Forbinding førtes de Saarede til Egersund, hvor Dampskibet Skirner var løbet ind og optog dem og mig for at føre os til Augustenborg. I Dampskibet bortførtes tillige Resten af Bataillon og dens Chef, hvis Opgave skal have været at afskære og fange Fjenden, men som, ved et uheldigt Tilfælde, selv var bleven afskaaret.

Den 5. Juni lod General HALKETT Hannoveranerne høitideligholde deres Konges Fødselsdag ved et i stor Stil arrangeret Angreb paa Dybbøl, hvormed tilsigtedes at afskære vore Troppers Tilbagetog til Sønderborg og om muligt at trænge ind i Brohovedet. Vor venstre Fløis Beskyttelse var betroet til Herregaardsskytter, som Dagen forud havde afløst et Kompagni Infanterister. Herregaardsskytterne dannede en saa kaldet Kosakvedetkæde, fra Egersund til Nybøl. Hannoveranerne trængte frem med Artilleri fra Flensborgveien, langs Nybøl Nor og truede med at omgaa vor venstre Fløi. En halv Bataillon af vore Tropper søgte at standse Angrebet, men kunde ikke holde Stillingen og maatte, efter $1\frac{1}{2}$ Times Kamp, trække sig tilbage, nordenom Skoven Bøffelkobbøl, til Hvilshøi Kro ved Flensborgveien, hvor Stillingen var bedre egnet til Forsøg paa at opholde Fjenden og dække Veien til Broagerland. Herregaardsskytterne misforstod Situationen, idet de tvivlede om at denne Vei endnu var i vor Magt, og de fleste af dem reddede sig derfor ned til Stranden, hvor de havde Dækning af Kanonbaadene og Najaden. Fra Najaden blev strax sendt Fartøier i Land og Skytterne blev optagne og førte ombord, men de maatte, til deres store Bedrøvelse, lade deres gode Heste blive tilbage, muligvis til Bytte for Fjenden. De indskibede Herregaardsskytter var ikke vel sete af Underofficererne ombord, fordi de fleste

af dem havde store Støvler paa, som var fyldte med Vand, da de havde maattet vade ud til Fartøierne, og de med disse vaade og snavsede Støvler tilsølede Dækket, som var skinnende hvidt efter Spulingen om Morgen. En Rest af Herregaardsskytterne, som reddede sig ind i Landet, var heldigere end deres Kammerater, de fik Lejlighed til at deltage i den hæderlige og blodige Kamp, hvorved det lykkedes tolvte Bataillon, under Anførsel af Oberst MORGENSTJERNE, at holde den meget overlegne Fjende fast i 2 Timer, indtil der kom Befaling til at gaae tilbage, fordi Fjenden havde trængt vor høire Fløi henimod Dybbøl, og der saaledes blev kæmpet i Ryggen af tolvte Bataillon. Oberst MORGENSTJERNE blev dræbt i Spidsen for sine Folk, inden Ordren blev udført, og hans Lig blev af trofaste Sønderjyder ført til Sønderborg. Under Tilbagetoget af venstre Fløi var et Kompagni af tolvte Bataillon blevet noget forsinket, fordi dets Fører vilde holde Stillingen saa længe det var muligt, uagtet Overmagten og da der, som han fandt, «var nok at skyde paa». Da dette Kompagni derpaa blev angrebet i Siden af en preussisk Afdeling, opløste det sig i smaa Hobe og trak sig ned mod Stranden, og, dækket af Kanonbaadenes Ild, kom det heldigt ind i Brohovedet. Da Fjendens Overmagt langs hele Linien voxede betydeligt, efterat ogsaa General WRANGEL med Preusserne var rykket frem og støttede Hannoveranerne, blev vore Tropper overalt trængte tilbage. Fjenden satte sig fast i Dybbøl og over-spændte hele Strækningen fra Alssund til Vemmingbund. Men da Tyskerne var naaet saa vidt og syntes seirende over det Hele, rykkede vor Reserve ud fra Sønderborg, og derefter paafulgte en blodig og mindeværdig Kamp, som endte med, at Tyskernes Feststemning blev i høieste Grad nedstemt, og at de inden Nattens Frembrud var blevne kastede ud af Dybbøl, efter at have lidt et føleligt Nederlag. Efter Nederlaget blev denne glørværdige Affære af Tyskerne

reduceret til en «Rekognoscering», men den havde kostet dem mindst 500 Døde, Saarede og Fangne. Det numeriske Forhold mellem de kæmpende var, at vi havde 12000 Mand i det Hele, dertil regnet saavel dem der førtes i Ilden som dem der blev i Reserve, og Fjendens Styrke var 17000 Preussere og Hannoveranere, foruden Insurgenter og 5000 preussiske Gardetropper i Reserve ved Holbøl. Jeg har senere seet denne Daad fremstillet paa et Maleri i München, med Betegnelsen: «Erstürmung der Döppler Schanzen».

I dette Aars Krig blev de første Kugler mellem Danske og Tyske udvexlede i Flensborg Fjord ved Holnæs. I samme Fjord og paa samme Sted blev Krigsbegivenhederne foreløbigt afsluttede.

Najaden og 2 Kanonbaade havde i længere Tid havt Vagt i Flensborg Fjord, for at hindre Overfarten mellem Angel og Broagerland. Najaden laa for 2 Ankere i Fjorden, med Bredsiden mod Land. Om Aftenen 16. August var blevet meldt af en Toldembedsmand fra Land, at der var blevet opkastet et tysk Batteri og at der blev glødet Kugler til Angreb paa Korvetten. Da denne laa temmelig nær Land, blev den flyttet ud til Midten af Fjorden. Næste Morgen, ved Solens Opgang, medens der kun var den nødvendige Vagt paa Dækket, blev Korvetten beskudt; men de første Kugler naaede ikke, da Flytningen af Skibet ikke var beregnet af Fjenden. Ved en oplivende Trommehvirvel langs Banjerne blev hurtigt gjort «klart Skib» og hver Mand fandt sin Post paa Dækket, ved Kanonerne. De fjendtlige Kugler, som kom fra et Batteri bag en Jordvold, var glødede, hvilket første Styrmand BRANDT kunde berette, da han brændte sine Fingre paa en af dem, som laa paa Dækket. I Begyndelsen gik Kuglerne over Dækket, men det varede ikke længe inden de fik godt Ram paa Skibet.

Da jeg i Begyndelsen ikke havde noget Arbeide, havde jeg Lejlighed til at nyde den livlige Kamp i den smukke Morgenbelysning og glæde mig over den Nøjagtighed og det gode Humør, hvormed Kanonerne blev betjente, ligesom ved en almindelig Skydeøvelse. De af Kuglerne, som gik tæt over Skibets Skrog og som vandede paa den modsatte Side, gav Anledning til at Næstkommanderende, fik sig en sund Morgengymnastik. Hver Gang en Kugle gik tæt over hans Hoved, forfulgte han den uvilkaarligt, idet han sprang op paa Vagt-bænken paa den modsatte Side, for at se den gaa i Vandet. At denne Bevægelse var automatisk blev klart derved, at han senere, da jeg spurgte ham, hvorfor han tog denne Motion, svarede at det havde han slet ikke gjort. Efterhaanden som Fjendens Sigte blev sikkert, blev en Del af Skibets Skandseklædning ødelagt og Galleriet over Agterskibet blev skudt i Stykker, hvorved store Splinter blev løshuggede og floi omkring mellem Kuglerne. En af de dygtigste og mest afholdte af vore Underofficerer, Baadsmænd WULF blev ramt af en stor Splint, som trængte ind i hans Underliv; han sprang forover, faldt paa Dækket og blev baaret ned af Kammeraterne. Hans Saar var saa svært, at der ikke blev Tid til Behandling før hans Død, som heldigvis snart indtraf. «Vandmanden», som havde Virksomhed nede i Skibet og intet at gøre paa Dækket, var det næste Offer; af Nysgærrighed og maaske af Trang til frisk Luft, stak han Hovedet op over Dækket, men fik det øieblikkelig knust af en Kugle. Derefter blev en Mand lettere saaret. Medens jeg var beskæftiget med at forbinde denne, sendte jeg min Oppasser hen til mit Lukaf, for at hente nogle Instrumenter. For at besørge dette, maatte han passere Dækket. Et Øieblik efter kom 2 Mænd bærende med den stakkels Dreng; en Splint havde oprevet den ene Halvdel af Ansigtet tilligemed Øiet og en Kugle havde knust Skulderen paa samme Side saaledes, at Armen straks maatte løsnes. Han var et begavet

og vel opdraget ungt Menneske, Søn af en lille Handlende, som havde en af de smaa Butikker, som dengang fandtes i nederste Etage af Børsen. Paa Grund af det Chok, han havde faaet, følte han, uagtet vi dengang ikke kunde anvende Bedøvelse, ikke noget til at Armen blev borttaget, uagtet det tog lidt Tid med Underbindingerne paa Grund af den daarlige Belysning fra en enkelt Lygte, som var mere beregnet paa Sikkerhed mod Brandfare, end paa Belysning. Da jeg senere fulgte ham og den anden Saarede, tilligemed de 2 Døde til Sønderborg, bad han mig flere Gange om at lægge den Haand han ikke havde, til Rette, og takkede mig naar jeg puslede lidt ved Stumpen af Skulderen. Han laa et Par Uger i Augustenborg Hospital inden han døde. Han vedblev at være uvidende om at Armen var borte, da Hovedet var saa indbundet, at han ikke kunde see. En Dag, da jeg besøgte ham, bad han mig om, at jeg vilde amputere hans Arm, dersom det blev nødvendigt, da han nødig vilde have at de fremmede Doktorer skulde «flænse i ham». Medens han laa i Hospitalet kom hans Fader til Sønderborg. Han var en mager, middelaldrende Mand med en lang, brun Frakke og hoi sort Hat, hvorved han var paafaldende mellem de mange Uniformer. Ved Havnen i Sønderborg gik han om med et søgende Udtryk; da der blev spurgt om der var noget han søgte, sagde han: «Jeg søger en vingestækket Søn».

Efterat Skydningen havde varet omtrent $1\frac{1}{2}$ Time fik vi heldigvis Bugt med Tyskerne, uden at vi havde større Mandefald. Kanonbaadene var uskadte, da de Kugler, som sendtes efter dem, gik for højt, hvilket var meget almindeligt naar Kanonbaadene havde at bestille med Landbatterier. Det fjendtlige Batteri havde 12 Kanoner. Korvetten havde 10 i den Side, hvorfra kunde skydes, og hver af de 2 Kanonbaade kunde skyde med en 60 pundig Kanon i Stævnen af Baaden. Da Fjendens Batteri var placeret paa en Bakke,

maatte vore Kanoner eleveres stærkt. Da der, 8 Dage efter, kom Vaabenstilstand, fik vi Leilighed til at see hvorledes Kuglerne, især de store paa Kanonbaadene, havde pløiet Furer i Jorden ved Batteriet.

Af Najadens helsingørske Veteraner var Forvalteren usynlig under Kampen. Da han, efter Skydningens Ophør, kom op paa Dækket, med sit store Halstørklæde og sin Pibe i Munden, var han morgengnaven som sædvanlig, men lidt bleg. Han lod som om han slet ikke havde mærket noget til at der havde været Krig, men havde anseet det for Skydeøvelser, og brummede over al den Uorden, der var paa Dækket, og han var især meget misfornøiet med at Galleriet paa Agterdækket, hvor han pleiede at drikke sin Morgenkaffe, var skudt i Stykker, tilligemed Bordet og Stolene, som var opstillede paa begge Sider.

Efterat Skaden var repareret og alt i reglementeret Orden, forfattede CARL JULIUS PETERSEN «Matros ombord i Corvetten Najaden», en velment Sang i Anledning af «Corvetten Najadens Bataille ved Holnis den 17. August 1848».

Da Krigsførelsen 1848 var forbi, blev der, som bekendt, afsluttet en Vaabenstilstand, som blev arrangeret paa den Maade, at vi ingen Betryggelse havde for Overholdelse af dens Betingelser fra Fjendens Side. Det Middel Danmark havde i sin Magt til at formaa Tyskland og navnlig Preussen til nøiagtigt at overholde Vaabenstilstanden, nemlig Besiddelsen af de opbragte Skibe og Blokaden, blev tabt, idet vi maatte udlevere Skibene og hæve Blokaden, inden Oprørsregeringens Afsættelse og Oprørshærens Opløsning.

Saasnart Tyskland havde opnaaet hvad det vilde, søgte det, efter sin sædvanlige Recept, paa enhver Maade at forhindre Vaabenstilstandens loyale Udførelse, ved at stille de strengeste og mest uudførlige Fordringer til Danmark, med

Hensyn til Opfyldelse af Betingelserne, og ved at se igennem alle Fingre med Hensyn til Overtrædelser fra anden Side. Uagtet dette, blev i Frankfurter Parlamentet foranstaltet Opraab, fordi Tysklands Ære var blevet krænket ved den med Danmark sluttede Vaabenstilstand. Pøbelen, saavel i Hertugdømmerne som i hele Tyskland, blev holdt i kogende Ophidselse. Efter Vedtagelse af Centralmagten i Frankfurt, vedblev den mod Danmark samlede Forbundshær at staa paa Krigsfod, under General WRANGELS Overkommando, medens den preussiske General BONIN havde Befalingen over Oprørshæren, som blev forstærket med flere Hundrede preussiske Officerer og Underofficerer og en Mængde Frivillige.

Saaledes endte første Akt af Danmarks Forsvar mod Preussens Overfald, som var arrangeret ved et Oprør, om hvilket et Medlem af det slesvigholstenske Ridderskab Greve CARL MOLTKE, har erklæret, at det var det skammeligste Oprør, der nogensinde har fundet Sted i nogetsomhelst Land.

Da jeg kom i Land fra Najaden flyttede jeg ind i mit Kandidatværrelse i Almindeligt Hospital, hvor jeg modtog jævnlige Aftenbesøg af mine Venner fra Søen. Det frie Liv i Kanonbaadene havde, i den korte Tid jeg havde gjort Tjeneste der, tiltalt mig saa meget, at jeg aftalte med dem af Førerne, som jeg havde gjort Bekendtskab med, at vi skulde følges ad næste Aar, dersom det var muligt.

1849.

Professor H. N. CLAUSEN udtalte i sine Levnedsoptegnelser: «Malmø-Konventionen bragte os en Vaabenstilstand, hvorved Stillingen blev saa fuld af ydmygende Pinagtighed, som den kan være hvor man har kontraheret med en overmægtig Modpart, der hverken har Frygt for at forurette den anden Part eller har Agtelse for Tro og Love. Intet kunde være bekvemmere for troløs Underfundighed end den forviklede

Dobbelthed, som tillod Kabinettet i Berlin baade at henvise til Centralmagten i Frankfurt og at omgaa denne, og gav de militære Befalingsmænd Valget, alt eftersom det fandtes fordelagtigst, at stille sig snart under preussisk snart under frankfurtsk Ordre».

Fællesregeringen, som skulde bestyre Slesvig og Holsten i Kongen af Danmarks Navn, fulgte uden Afvigelse Oprørsregeringens Spor, og forordnede og regerede som om begge Hertugdømmer allerede var en Del af Tyskland. Sønderjylland skulde sende Deputerede til det tyske Parlament i Frankfurt, Brug af Dannebrog blev forbudt og Indførelse af Oprørsfanen blev tilladt. Alt hvad der var Dansk blev saa haardt forfulgt, at Landbefolkningen paa flere Steder ikke kunde afholde sig fra at gøre Modstand. Kongen af Danmark maatte indskrænke sig til Protester og Kundgørelser, for ikke, overfor den engelske Mægling, at faa Udseende af at begynde Krigen før Udløbet af Vaabenstilstanden. Dette var vanskeligt nok, da Insurgenternes Anfører, den preussiske General BONIN, uden Agtelse for den aftalte Grændselinie, lod Troppeafdelinger besætte Sundeved og endog forsøge paa at bemægtige sig Brohovederne ved Sønderborg.

Lord PALMERSTON havde som Mæglingsforslag fremsat Tanken om Deling efter Nationaliteter i Slesvig, men denne Tanke mødte lige stor Modstand i Danmark og blandt Slesvigholstenerne, som ved Vaabenstilstanden faktisk var blevne Herrer i Sønderjylland. Novemberministeriet med Grev A. W. MOLTKE i Spidsen og General HANSEN som Krigsminister, i Stedet for TSCHERNING, kunde umuligt gøre andet end opsigte Vaabenstilstanden og begynde Krigen paany. Dette var en vovelig Sag, da det maatte betragtes som givet, at Danmark vilde komme til at staa ene i Kampen og at hele det tyske Rige vilde staa Slesvigholstenerne bi.

Endelig i Slutningen af Februar blev denne Vaabenstilstand opsagt fra dansk Side, men, ved Forhandlinger i London, blev det, ved Hjælp af Lord PALMERSTON, muligt for Tyskerne at forsinke Virkningen af Opsigelsen indtil det tyske Rigsministerium var blevet færdigt med at ordne alt til Felttoget, saaledes at Preusserne kunde begynde Kampen, medens Østerrigerne holdtes i Reserve. Den preussiske General PRITZWITZ blev Høistkommanderende, da General WRANGEL maatte blive i Berlin, for at beskytte Kongen mod Revolution. Den 26. Marts skulde Vaabenstilstanden være endt; og den Omstændighed, at England fik sat en Forlængelse paa 8 Dage igennem, vakte ikke Glæde i Danmark, uagtet det var tydeligt nok, at det trak op til store Begivenheder og haarde Prøvelser for vort Fædreland.

I Slutningen af Marts 1849 fulgte jeg med en Division af 6 Kanonbaade fra Kjøbenhavn til Sønderjylland. Farten var langsom, da Folkene var ukendte med Livet ombord og ikke øvede i at bruge Aarerne, og de var meget uskikkede til at reise Master og sætte Seil. Besætningen var nemlig ikke saaledes som forrige Aar fra Fiskerleierne, men var tildels opsamlet fra Kjøbenhavns Gader og Stræder; de var af samme Kaliber, som Heltene fra Kanonbaadene og Stykprammene, der 2. April 1801 forsvarede Kjøbenhavn mod Englænderne. Disse Mennesker kendte ligesaa lidt til Disciplin, som til Omgang med Aarer, Seil og Kanoner. Arbeidet med de store Aarer og Reisning og Nedlægning af Masterne foregik i Begyndelsen ikke uden Læsioner paa Krop og Lemmer, som desuden blev noget medtagne af det kolde Veirlig. Der maatte derfor afleveres nogle af de mest skrøbelige som syge, saavel i Vordingborg, hvor vi ligesom forrige Aar holdt Rast ved Færgegaarden, som i Svendborg. I Begyndelsen af April kom vi i god Behold og nogenlunde

indøvede til Sønderborg, til Glæde for vor gode Ven, Havnefoged JØRGEN CLAUSEN.

For at komme under Veir med hvor nær de tyske Tropper var rykkede frem, blev der foretaget en større Rekognoscering fra Sønderborg, som snart stødte paa Fjenden og fik en Del Saarede, som bragtes med tilbage. I Sønderborg var paa den Tid ingen Mangel paa Læger. Der fandtes, foruden Stabslægen, flere militære Læger i næsten ligesaa stort Antal som de Saarede. Der diskuteredes ivrigt af disse Læger om den hensigtsmæssigste operative Behandling af de tilskadekomne Lemmer. Inden nogen Operation var bleven udført, kom Overchirurg ved Frederiks Hospital, Professor STEIN, som var paa Veien til Augustenborg, hvor han midlertidigt skulde overtage en chirurgisk Afdeling. Hans eneste militære Insignium var en Hue med Guldkant, som ikke tog sig godt ud til hans fine Ansigtstræk. Uagtet han ikke gjorde sig stor, fik man strax Følelsen af, at det var ham, det tilkom at afgøre de diskuterede Spørgsmaal. Ved sit venlige og rolige: «Nei, lille Far, lader os see lidt paa det», fik han sat en Dæmper paa Blodtørsten, og alle de Saarede blev transporterede til hans Afdeling paa Augustenborg. Der kan neppe være Tvivl om at denne Mand, ved det Exempel han, her og ved mange Lejligheder, har givet paa chirurgisk Konservatisme, har udrettet ikke mindre, end ved sin Genialitet som operativ Chirurg.

I Sønderborg havde jeg Leilighed til at gøre Bekendtskab med Kommandør GARDE, denne sandhedskærlige og pligtopfyldende Mand, som blev Offeret for det sørgelige Udfald af den vistnok unødvendige Kamp ved Eckernførde.

Kampen ved Eckernførde mellem Linieskibet Christian den Ottende og Fregatten Gefion mod 2 Landbatterier, armerede med Bombekanoner, begyndte, under en heftig østlig (paalands) Vind, ved Daggry, 5. April 1849 og endte med Tab af begge Skibe, efter en meget stor Øde-

læggelse af Mandskab. Linieskibet sprang i Luften og den gennemskudte Fregat blev tagen af Fjenden; de assisterende Dampskibe Geyser og Hekla slap med Ødelæggelse af en Del Materiel og Tab af en Del af Besætningen.

Dampskibet Hekla havde fra Nordbatteriet ved Eckernførde faaet 2 Skud tæt over Vandgangen, saa at Rorstammen og Rorhagen var bleven overskudt. Uagtet nogenlunde Reparation af denne Skade, var det umuligt for Hekla, under den tiltagende østlige Kuling at slæbe Linieskibet ud; og Dampskibet Geyser var ved et Skud i Maskinen ligeledes gjort uskikket til at yde virksom Hjælp. Hekla fik Ordre til at gaa til Sønderborg med Saarede og Melding om Linieskibets og Fregattens fortvivlede Stilling. Kommandør GARDE gik, saasnart han havde modtaget Meldingen, strax samme Aften ombord i et Dampskib, som tog de ved Sønderborg liggende Kanonbaade paa Slæb. Det var en skrækkelig Nat, og vort Haab var kun svagt om at Linieskibet og Fregatten kunde holde ud, indtil vi kunde give dem en Haandsrækning. Den første Del af Natten benyttede jeg til at ordne mine Instrumenter og Forbindingssager, for at være rede til mit Arbeide. Derefter gik jeg op paa Dækket, hvor Vinden tudede og susede. Kommandør GARDE spurgte om jeg havde Venner ombord i Skibene, og, efter at jeg havde svaret at jeg kendte de fleste af Officererne og Lægerne, tilføiede han: «Jeg har en Søn ombord». Denne, senere Admiral GARDE, var Kadet, og gjorde under Kampen Tjeneste som Kommandør ved Kanoner i Batteriet, hvor Mandskabet efterhaanden blev dræbt og maatte fornyes.

Da vi kom ind i Fjorden, saa vi Fregattens Master rage op inde ved Byen. Den var drevet ind mod et af Fjendens Batterier og var kommen til at ligge med Agterenden mod Batteriet, saa at den blev beskudt langskibs og fik Døde og saarede i tiltagende Antal, uden at kunne gøre eftertrykkelig Modstand. Flaget var derfor blevet strøget, men desuagtet

vedblev Beskydningen med Granater og glødede Kugler fra begge de faste Batterier og fra et opkørt Feltbatteri, over en Time; Ilden ophørte først efter at der var sendt en Officer i Land, for at spørge hvorfor Skydningen vedblev efter at Flaget var strøget.

Af Linieskibet kunde vi see de brændende Rester paa Sandgrunden foran Fjendens Sydbatteri, hvor det var strandet og blevet en værgeløs Skive for de fjendtlige Kugler. Da Flaget var blevet strøget og Skydningen ophørte, var der Ild paa flere Steder af Skibet, hvor glødede Kugler var trængte ind. Man var begyndt paa at bringe en Del af de Saarede i Land, da Ilden naaede Krudtmagasinet, og der paafulgte en voldsom Explosion, samtidig med Udladning af Projektiler ind mod Land fra de endnu ladte Kanoner. De saarede, som var nede i Skibet, blev dræbte, tilligemed Lægerne, som var ifærd med at forbinde dem.

Chefen, Kommandør F. PALUDAN blev, ved uhæderlig Opførsel af Fjenden, hindret i at følge sit Mandskab i Døden. Da Ilden i Skibet var opdaget og Slukningen netop begyndt, kom en fjendtlig Underofficer ombord med den Befaling, at Cheferne for Christian den Ottende og Gefion ufortøvet skulde komme i Land, «da Skydningen ellers vilde begynde paany». PALUDAN gjorde forgæves opmærksom paa, at hans Nærværelse var nødvendig ombord, og tilbød at sende sin Sabel i Land med en Officer. Underofficeren havde bestemte Befalinger, Chefen maatte gaa fraborde og kunde ikke opfylde sin Pligt at blive ombord til det Sidste.

Saaledes som Situationen var, var der ikke andet at gøre for Kommandør GARDE, end at sende en Parlamentær i Land, for at faa saa megen Oplysning, som for Øieblikket kunde opnaaes, om de Faldne og de Fangne. Da dette var ordnet, blev Kursen sat mod Sønderborg. Ved Udgangen af Bugten mødte vi Fregatten Galathea, ombord i hvilken man endnu ikke kendte Ulykkens hele Omfang. Jeg har

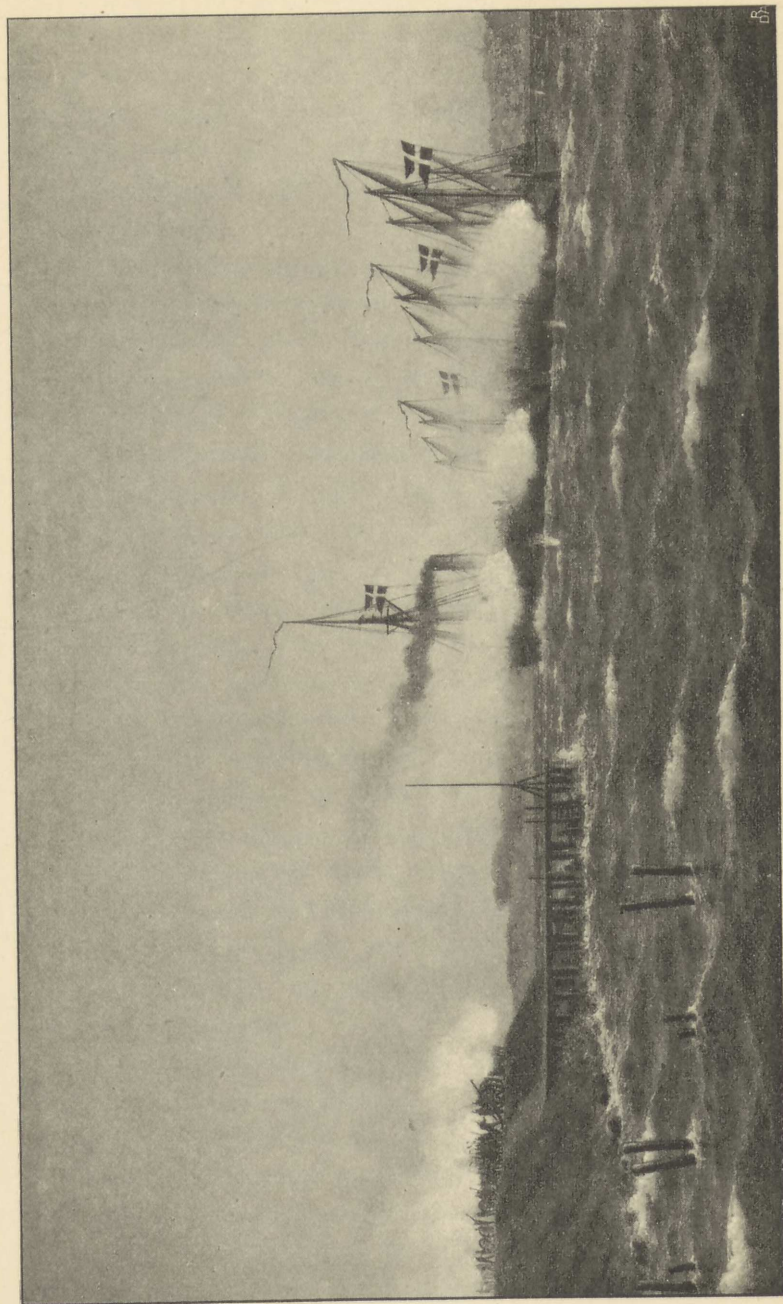
aldrig set et mere udpræget Billede af Sorg, end Kaptain PROSILIUS, da han igen gik ombord i sit Skib. I denne Fædrelandets Ulykke var det for os alle, som kendte dem, en Trøst og en Glæde at vide, at de alle, Officerer og Mandskab, havde gjort deres Pligt, saa godt og saa længe de kunde.

I Slutningen af April havde Kanonbaadene Station ved Gudsøvig i Koldingfjord, med Ordre til ikke at gaa helt ind i Fjorden. Under Bombardementet af Kolding kunde de derfor ikke yde nogen Assistance. Da to af Baadene, som var roede noget ind, roede tilbage, fordi vore Tropper retirerede, fik Folkene et Anfald af Panik, hvorved Røningen blev ujævn, fordi de løftede sig fra Tofterne og strakte Hals, i Stedet for at ro, og dreiede Hovederne mod Kysten, hvor de mente at opdage fjendtlige Batterier, som vilde gøre dem Fortræd. Ved Opmuntring og nogle Dunk paa Hovederne opnaaedes snart igen jævn Trækken paa Aarerne.

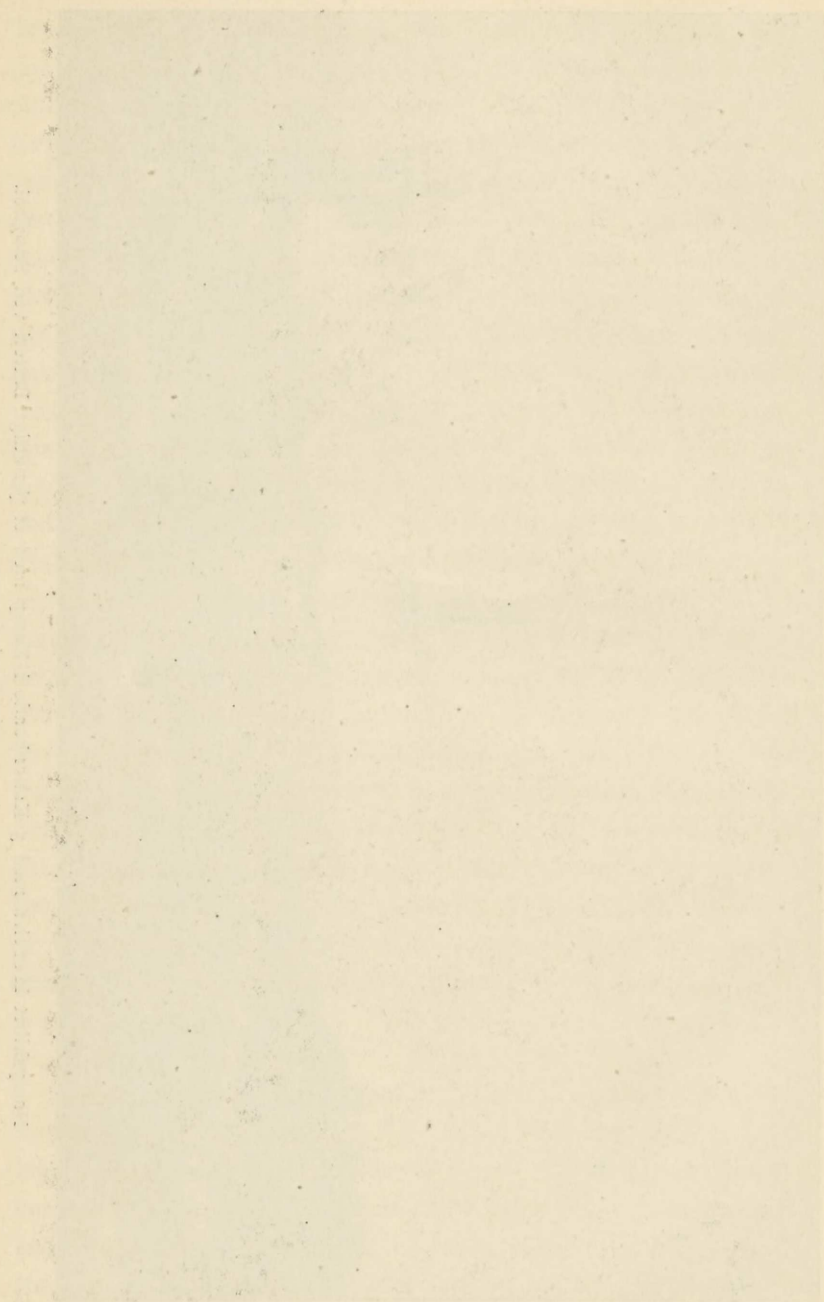
Under Kampen ved Gudsø, 7. Mai, kunde kun en Kanonjolle gaa ind i Vigen og yde vore Tropper lidt Hjælp da Vandet var for lavt for de større Baade. En Del af en Reservebataillon af vor Hærs venstre Fløi, som var bleven trængt ned til Kysten, blev ved Snoghøi indskibet i et Dampskib. Kort efter Afgangens af Dampskibet, kom et fjendtligt Batteri jagende til Snoghøi og opstillede sig der, netop som Dampskibet Hertha, med 3 Kanonbaade paa Slæb, skulde passere, for at de efter Ordre kunde tage Station ved Fredericia. Det var en smuk og klar Eftermiddag, med Solen skinnende paa Pikkelhuerne, og med frisk Vind, som bar paa Land. Da Hertha var lige ud for Batteriet, blev der sendt en Kugle mod dette, som derpaa begyndte en livlig Skydning, der rask blev besvaret fra Dampskibet og fra hver af Kanonbaadenes agterste Kanon, som alene var

brugelig under Bugsering. I den Tanke, at et fast Batteri paa Fyns Side kunde støtte os, blev Farten standset og Kampen fortsat, henved $1\frac{1}{2}$ Time. Da Batteriet paa Fyn forholdt sig taus, gik Dampskibet med Kanoubaadene gennem Sundet til Fredericia, saaledes som Ordren var. Grunden til det fynske Batteris Taushed var, at Folkene var sendte til Strib, for at arbeide ved Opførelse af et fast Batteri der. Den store Kanonade gjorde en vældig Larm og der blev sprøjet meget Vand ind i Kanonbaadene af Kuglerne, som i Regelen vandede foran Baadene eller gik over vore Hoveder, men hverken Baadene eller Dampskibet mistede nogen Mand. Dampskibets Mast blev ramt et Par Gange, og i en af Baadene blev en Del Brænde, som laa ved Kabysen, splittet ad og en Kugle slog en Aare over, saa at Folkene gik bagover med Benene i Vejret; de antog selv at de var haardt saarede, medens de kun havde faaet nogle Knubs af Aarestumperne. Af en fjendtlig Kugle, som fandtes i en af Baadene viste det sig, at det fjendtlige Batteri havde tolv pundige Kugler. Da Kampen var paa nært Hold, med paalands Vind, og kun en af Kanonerne i hver Baad kunde benyttes, altsaa kun 3 Kanoner, da Dampskibets Armering var ubetydelig, kan man sige at vi slap godt fra det. Efterat vi var komne ud af Snevringen, begyndte det faste Batteri paa Fyn at skyde og Fjenden trak sig tilbage. Efter et lille Rids, som jeg optegnede, har Marinemaler BAAGØ senere malet et Billede, som er lykkedes meget godt.

Den Hær, som de tyske Fyrster, under Preussens Ledelse, anvendte i dette Aars Felttog, blev angivet til 72000 Mand, mod hvilke vi havde c. 30000. Af den tyske Hær besørgede c. 40000, under den preussiske General PRITZWITZ, Indfaldet i Nørrejylland; en Del af den tyske Hær blev staaende ved Slesvigs Østkyst og Snoghøi, for at hindre

Dampskibet Hertha med 3 Kanonbaade i Kamp med et fjendtligt Batteri ved Snoghoi.
(Efter Maleri af BAAAG.)

Landgang, og c. 16000 Mand, mest Insurgenter, under den preussiske General BONIN, paatog sig at indeslutte Fredericia og gøre denne Fæstning uskadelig. Besætningen i Fæstningen bestod, under hele Beleiringen, af 7000 Mand, hvoraf 500 Artillerister, 100 Ingeniører og 20 Dragoner, Resten Infanterister.

Kommandanten, Oberst LUNDING, lod med Energi Fæstningen istandsætte og holdt stræng Mandstugt med utrættelig Agtpaagivenhed under Beleiringen, fra 8. Mai til 6. Juli. Ved hans kraftige Ledelse og Forsvarernes udholdende og pligtopfyldende Virksomhed, blev det muligt i nogen Tid at holde Fjenden nogenlunde paa Afstand. Besætningens anstrængende Arbeide blev meget lettet for Infanteriet derved, at en Bataillon hver 7de Dag blev afløst og ført over til Fyn, medens de øvrige Tropper maatte blive i Fæstningen. For at sikre denne Overfart blev anlagt et stærkt Batteri paa Strib, som efterhaanden fik til Modstandere de tyske Batterier ved Erritsø og ved Kysten, især ved Sandalshusene. Kanonbaadene understøttede Stribbatteriet ved Skydning fra Møllebugten og i nogen Tid ogsaa ved Angreb paa Fjenden Nord for Fæstningen, ved Treldekskov, men herfra blev de senere trukne tilbage. Da Kanonbaadenes faste Station var ved Strib, indrettede jeg mit Paulun der, i et lille forladt Husmandshus, tæt ved det faste Batteri, som jeg saaledes kunde yde Lægehjælp, dersom det skulde blive nødvendigt, og med hvis Officerer jeg kunde have fornoielig Omgang.

Efter Forberedelser i Løbet af en Uges Tid, begyndte Fjenden 16. Mai et kraftigt Bombardement paa Byen fra flere Batterier, nemlig fra et stort Morterbatteri ved Igumveien med 168 pundige Morterer, fra et Batteri med 84 pundige Granatkanoner, et Morterbatteri med 24 pundige Morterer og et Strandbatteri med 24 pundige Kuglekanoner. Det for Fæstningen skadeligste af disse Batterier var det store Morter-

batteri ved Igumveien, som var stærkt befæstet og gravet saaledes ned i Jorden, at det ikke kunde ses fra noget Sted i Fæstningen. Det blev benævnt «Gryden» eller «den store Ubekendte». Folkene havde givet alle de fjendtlige Batterier Øgenavne: Blokhusbatteriet kaldtes «Kastelsjægeren» eller «Blokhusmorderen», et Batteri ved et Pilehegn kaldtes «fra Pilestræde» eller «bag Grøften» (en Gade i Byen Slesvig), Batteriet paa begge Sider af Koldingveien kaldtes «Høire og venstre Stoustrup» eller «Høire og venstre Konge» (ligesom Skildvagterne ved Amalienborg), det lille Morterbatteri kaldtes «Urtepotten», et Batteri mod Nord, som ikke blev færdigt, «den Stumme»; Batterierne mod Strib og Kanonbaadene kaldtes «de Uvedkommende».

Fra alle disse Batterier blev Byen bombarderet i 4 Dage, fra Solopgang til Middagstid. Bomber, Ildkugler og Granater regnede ned over Byen, saa at allerede tredie Dags Aften over Halvdelen af Husene var ødelagte, dels ved Ildebrande, dels ved Sprængning af Murene ved Bomberne. Besætningen trængte stærkt til Hvile, da de saavel under Beskydningen som ogsaa i Pauserne, maatte arbeide haardt for at udbedre og forstærke Værkerne, og især for at tilvejebringe fornøden Dækning for Krudtmagasinerne, som var opførte under Forudsætning af Beskydning med Granater, men nu maatte have flere Alens Dækning over Bjælkelaget, for at være bombesikre. Skydning fra Fæstningens Vold havde ikke nogen Virkning paa Fjenden, da Afstanden fra de fjendtlige Batterier var for stor; disse lod sig ikke forstyrre i at beskyde Byen, men vedblev dermed, uden at besvare vort Artilleris Ild. Heldigvis ophørte dette heftige Bombardement efter fjerde Dag, og Besætningen fik Tid til at komme til Kræfter.

Under Bombardementet fandt en Del Uorden Sted, idet Marodører plyndrede, især Drikkevarer, under Paaskud af at søge efter «slesvigholstensk Langhalm». Det var nemlig befalet, af Hensyn til Ildebrand, at Halm skulde føres bort

fra Gaardene til de store aabne Pladser. Paa Uordenen blev raadet Bod ved Oprettelse af et Politikorps under en Officer, som blev benævnt «Skillingskommandanten». Mod Ildebrandene var ikke meget at udrette før mod Slutningen af Bombardementet, da der kom Hjælp fra Kjøbenhavn af frivillige Brandsvende, under Ledning af Brandinspektør ROSE, som arbejdede med stor Freidighed og Uforsagthed. Man fortalte, at en af Brandsvendene savnedes efter Bombardementets Ophør, og at der blev fundet et civilt Lig, som blev antaget for at være ham, og at der blev holdt Ligtale med Fremhævelse af hans Fortjenester; men netop i det Øjeblik kom Brandsvenden frem, efter at have sovet efter sit anstrængende Arbejde og viste sig levende. Han blev derefter saa kraftigt lykønsket, at han tabte sin Selvbeherskelse og, i Selskab med sin Broder, som var ved Espingolerne, gav sig til at lede efter «slesvigholstensk Langhalm» i Husene. Han maatte derfor afslutte sin patriotiske Virksomhed i Arresten.

Udvandring af Byens Beboere var ikke almindelig før 16. Mai, da Bombardementet begyndte; men da tog Udvandringen Fart. Færger og alle Slags Fartøjer kom i Gang med at overføre Personer og Gods til Fyen. Ved Strandbredden paa Strib ophobedes uhyre Bunker af Bohave og især Sengklæder, uagtet Kommandanten havde befalet, at en Del Sengklæder skulde blive tilbage. Da Fjenden i de Dage især var beskæftiget med at ødelægge Byen, for at trætte Forsvarerne, blev Overfarten kun sjelden forstyrret.

Der blev ydet al mulig Hjælp til Transporten, saavel af Kanonbaadens Mandskab, som af Bønder fra Fyn, som mødte ved Kysten med Vogne; men desuagtet syntes det i de Dage at Bunkerne ved Strandbredden paa Fyn stadig forøgedes. Mellem Bohavet og Sengklæderne fandtes desuden et ikke ringe Antal Børn og svagelige Mennesker; de var forsultne, hvorfor vi maatte tømme vort Spisekammer, for

at hjælpe dem noget. Paa Grund af Forvirringen ved den store Udflytning, kom flere Ting paa uberegnede Pladser. Jeg fandt en Dag et Anker Rhum indlagt i min Stue; dette var ikke uvelkomment, da mange af de Flyttende trængte til oplivende Middel. Dagen efter traf jeg en ældre Dame liggende paa mit Eneleie; hun havde i flere Aar ligget tilsengs af Lamhed og Alderdomssvækkelse, og man kunde derfor ikke fortænke hende i at hun lod sig anbringe i den Seng, som fandtes. Med mange og hjertelige Undskyldninger og Beklagelser over Husets uordentlige og urolige Tilstand, blev hun indpakket i Sengklæder og paa en Vogn kørt i Sikkerhed, lidt længere ind i Fyn. Det Syn de flygtende Fredericianere frembød, glemmer man ikke let. Nogle var blevne saa forstyrrede af Skydningen, at de kun tænkte paa at redde egen Person med de nødvendigeste Klædningsstykker; mange løb afsted med forholdsvis unyttige Ting. De mest praktiske var Tjenestepigerne, som ufortrødent fore frem og tilbage, slæbende paa Bylter og Pakker, uden at lade sig anfægte af tilfældigt forbiflyvende Granatstumper paa anden Maade, end ved at udstøde gemytlige Hvin og Udraab.

Det Indre af Fredericia havde, under og efter de 4 Dages Bombardement, faaet et eiendommeligt Udseende. Soldaterne havde lavet sig nogle Huler langs Voldene, hvor de gemte sig, naar de kunde; af Husene var ikke mange uskadte, et Sted stod kun en Skorsten, omgivet af Murbrokker, et andet Sted stod kun et Stykke Væg og en Kakkelovn med en Gibsdame paa; det overveiende var umaadelige Dynger af Murbrokker og forkullede Bjælker. Gaderne var tomme for Mennesker, men paa Græsmarkerne i Byen græssede drøvtyggende Køer, som kunde have været til stor Fryd for en Genremaler, da der ved de fleste af dem sad en rødtrøiet Soldat, som ufortrøden malkede i sin Feltflaske «for at Dyrene ikke skulde blive syge».

I Kastelet var i Begyndelsen forholdsvis sikkert, men efterhaanden aftog Sikkerheden, og mod Slutningen af Beleiringen var det uberegneligt, hvor man kunde være «i Salveten». I Kastelet var indrettet Feltpost og Intendantur; der var tillige et selskabeligt Samlingssted for Fæstningens Officerer, naar de havde Leilighed dertil, og vi fra Kanonbaadene blev modtagne som velkomne Gæster. Vi blev betragtede som hørende til Fæstningen, som bevægelige Udenværker. Vi havde det ikke blot hyggeligt der, men vi levede ganske godt, navnlig med Vin, da Byens Magistratspersoner, der var blevne i Byen, og som ogsaa holdt til i Kastelet, ikke betænkte sig paa at aabne for Vinkælderne. Vi levede os efterhaanden ind med hverandre og var glade ved Tilværelsen, uagtet vi jævnlig, ved Udeblivelse af en eller anden, blev mindede om Livets Usikkerhed under Beleiring og Beskydning.

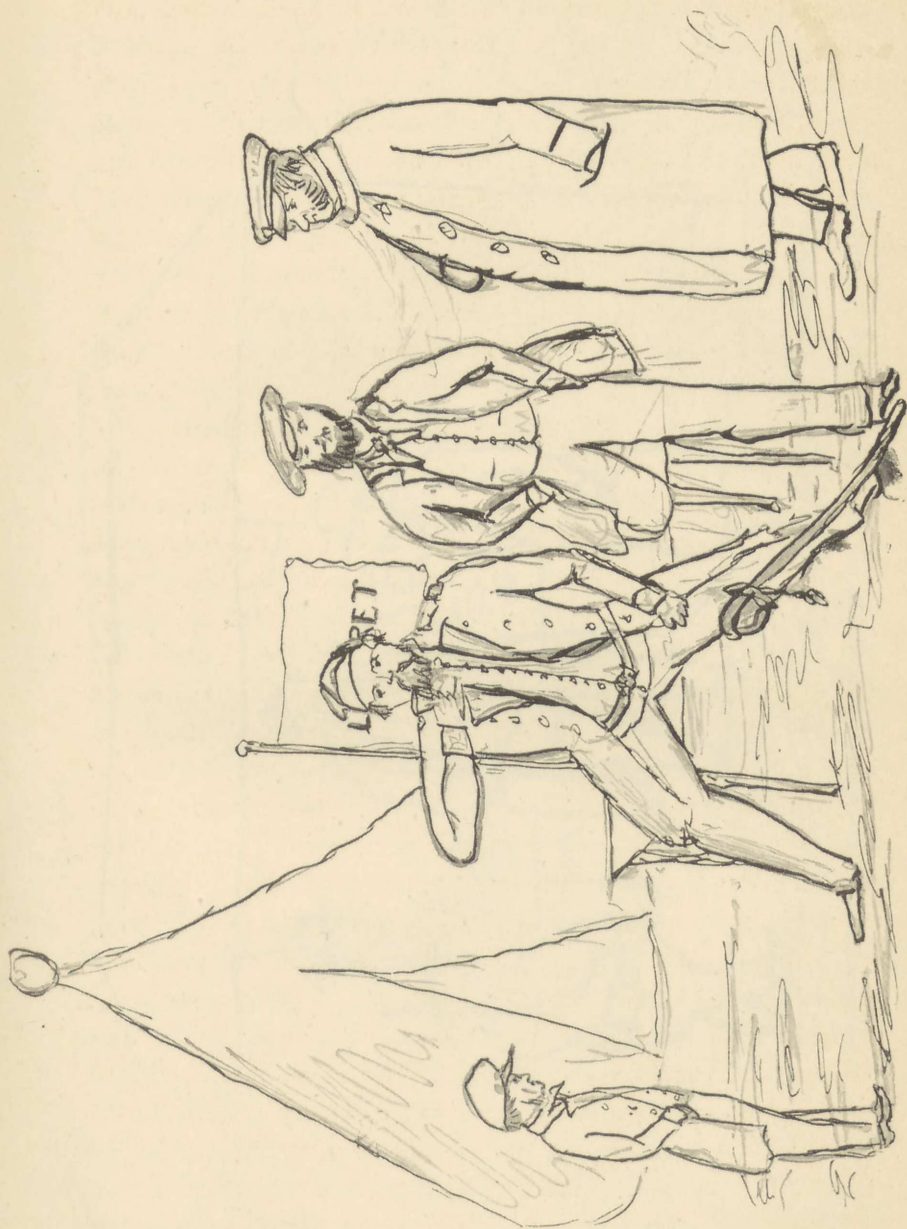
I mit lille Hus paa Strib indrettede jeg en Messe for Officererne ved Stribs Batteri og ved Kanonbaadene. Vi havde det godt og hyggeligt. Fisk fik vi fra første Haand, friske fra Lillebelt, og vi kunde ret jævnlig faa Kød og Æg m. m., og ogsaa faa det ordentligt tillavet. Undertiden levede vi i Overflod, naar der fra menneskekærlige Beboere af Herregaarde i Nærheden blev sendt os Madkurve med fint Indhold. En enkelt Gang havde vi erhvervet os et Dyr, som blev tilberedt efter alle Kunstens Regler af Klubvæerten fra Fredericia, som havde fundet paa at slutte sig til vor Koloni, og som vi satte stor Pris paa, fordi han, som forhenværende Køgemester for Kronprindsen, nu Kong Frederik den Syvende, forstod sit Metier til Bunds, og tillige fordi han var en eiendommelig Personlighed, som lavede op i den militære Uniformitet. Da Stuen i Huset var meget lille, samledes og spiste vi sædvanlig i fri Luft under noget Lærred, som vi havde opstillet som et halvaabent Telt, lignende et Telt fra Dyrehavsbakken. Ved Siden af dette havde jeg

et Ambulancetelt, som havde et mere reglementeret Udseende. Jeg har et Par Tegninger, som fremstiller noget af vort hyggelige Friluftsliv. Paa den ene Tegning er Hovedfiguren en tapper Kaptain ved Jægerne, som var Kommandant for Transporten, afbildet i en imponerende Stilling, med Glasset i Haanden, kommanderende «Albuen i Høide med Skulderen, Blikket dristigt ind i Fremtiden». De andre Personer er Doktoren og 2 Førere af Kanonbaade, STAGE og LUND. Den anden Tegning forestiller Kaptainen over Transportvæsenet, Doktoren og Klubværtten fra Fredericia. Kaptainen bestræber sig for at vejlede en «Besøgende», som «tillader sig at spørge om hvor hans Afdeling befinder sig». Vor Friluftsmesse fik efterhaanden godt Lov paa sig for Gæstfrihed mod Smaa og Store, hvilket foruden vore personlige Egenskaber, skyldtes den Omstændighed. at der ikke i Nærheden fandtes nogen Kro, efterat den nærmeste, Strib Færgesgaard, var bleven skudt i Brand af Tyskerne.

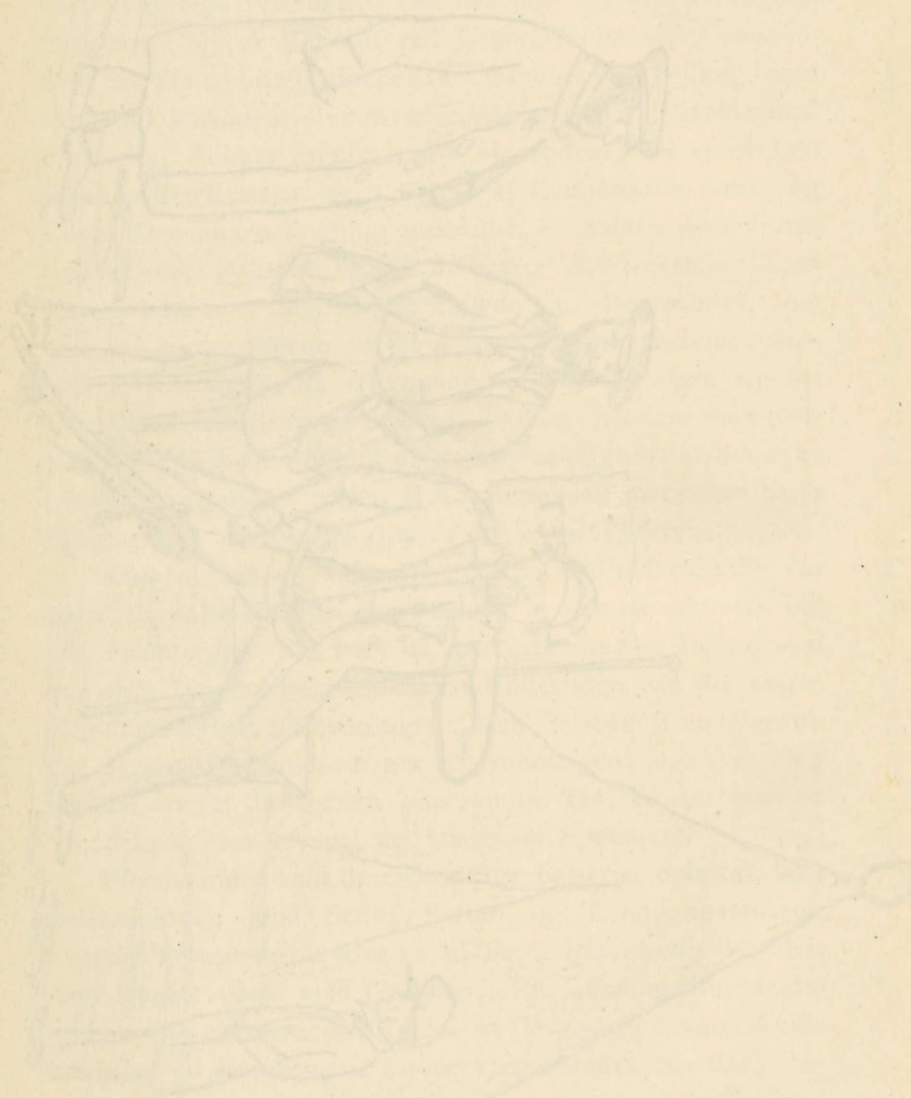
Efter at det store Bombardement af Fredericia By var afsluttet, søgte Fjenden efterhaanden at komme nærmere ind paa Fæstningen. Det blev da Artillerikampe og Udfald som udgjorde Dagens Begivenheder. Undertiden var der nogen Regelmæssighed i Skydningen. I en Periode af en Ugestid var Skydningen voldsom om Eftermiddagen, og hver Dag var der stærkt Tordenveir paa samme Tid, næsten som en Væddekamp om at gøre det stærkeste Spektakel.

Efterhaanden som flere fjendtlige Batterier opførtes, blev Beskydningen mod Stribs Batteri og Landgangsbroerne, hvorfra Tropperne overførtes til Fredericia, heftigere, dels med Kugler, dels med Granater. En Landingsbro maatte derfor opføres mere østlig, for at Tropperne, som skulde indskibes til Fæstningen, kunde være mindre udsatte.

Besætningen i Stribs Batteri klarede sig udmærket ved at dække sig bag Jordvolden, hvorfra en Mand holdt Udkig under Skydningen og varskoede, efter hvert Glimt og Knald

«Albuen i Høide med Skulderen, Blikket dristigt ind i Fremtiden.»

En «Besøgende», som «tillader sig at spørge om, hvor hans Afdeling befinder sig.»

fra de fjendtlige Batterier «Kugle dæk», «Granat dæk». Derved lykkedes det at undgaa Mandefald. En Gang faldt en Granatstump ovenfra ned i Batteriet og ramte en Konstabel i Skulderen, som blev knust. Førend Manden kunde transporteres til Billeshave Hospital, maatte der paa Stedet gøres nogle Operationer, for at fjerne Armen og forebygge Blødning under Transporten. Til Medhjælper ved denne Virksomhed havde jeg PETER GOTTHELFF, som var ansat ved Transportbaadene, men tillige «var frivillig Sygepleier»; hans Livstilling under fredelige Forhold var at være Liremand under Kjøbenhavns Kommunalbestyrelse, og han var ivrig Tilhænger af «den fattige Mands Snaps». Uagtet han ikke havde gennemgaaet nogen Skole i Sygepleien, var han dog, under usædvanlige og knebne Forhold, en chirurgisk Medhjælper, som man maatte sætte Pris paa, fordi han var fuldstændig fri for teoretisk Paastaaelighed, og altid satte sine Fingre der, hvor han fik Ordre til at sætte dem, og hverken gjorde mere eller mindre end det, som blev anvist ham og paalagt ham. Desuden havde han et uopslideligt Humør. Da vi havde ordnet Alt saa godt som vi kunde for den tilskadekomne, betragtede Peter Gotthelff med en andægtig Mine den tiloversblevne Arm, som var bleven indsvøbt i Uniformsærmet, og udbrød: «Herregud, Hr. Doktor, hvem skulde ha' sagt det? I Morges pilkede vi Torsk sammen, og nu skal jeg inden Aften begrave hans Arm, med militær Honnør».

I Slutningen af Juni var Fjendens Ingeniørarbeider vidt fremskredne, og der kunde være Udsigt til, at Transporten mellem Fæstningen og Strib blev vanskelig eller endog umulig. Ved et kraftigt Udfald, den 30. Juni, lykkedes det vel at forstyrre de af Fjenden sidst opførte Værker, men det blev kun Pusterum. Den 5. Juli om Aftenen var Fjenden færdig med et Værk, hvori var opstillet 84 pundige Granatkanoner, 168 pundige Morterer og 24 pundige Kuglekanoner,

hvis Skudlinie gik lige ind paa de mellem Kongens Port og Citadellet sammenhobede Tropper.

Imidlertid var Fæstningen begyndt at blive et Opholdssted, som var temmelig uhyggeligt, især for de Tropper, der kom som Afløsning og endnu ikke var blevne vant til Forholdene. Det vakte derfor almindelig Glæde, da der blev Udsigt til et stort Udfald, ved Overførsel til Fæstningen af Tropper, som fra Als og Jylland var blevne førte til Fyn, og fra Strib førtes over til Fredericia, i Natten mellem 3. og 4. og mellem 4. og 5. Juli. Disse Overførseler blev ikke ubemærkede af Fjenden, som med stor Hidsighed og med alle Slags Projektiler beskød Landingsbroen ved Fredericia og den østre Del af Byen, som efterhaanden blev overfyldt med Soldater af forskellige Vaabenarter, med Tilbehør af Heste og Krudtvogne; men det lykkedes dog Fæstningens Artilleri, ved en rask og drillende Skydning, at lede en Del af Fjendens Ild mod de andre Bastioner. Med ikke mindre Hidsighed blev Skibsbroen ved Strib beskudt fra alle de fjendtlige Batterier, som kunde rettes derimod. Den senest opførte østlige Udskebningsbro, hvorfra den største Transport af Tropper foregik, laa saa heldigt, at den sjældent blev ramt. Om Aftenen, 5. Juli, da alle Tropper var overførte, gik nogle Officerer, hvoriblandt General SCHLEPPEGRELL, i en Baad fra denne Bro, for at blive roede over til Fæstningen. Inden Baaden satte af, fløi nogle Kugler over Broen og en af dem ramte den, saa den rystede stærkt og Vandet under Baaden kom i Bevægelse. Dette virkede saa oplivende paa SCHLEPPEGRELL, at han reiste sig op i Baaden og, med et skarpt Hurra, svingede med sin Hue.

Udfaldet fra Fæstningen begyndte Klokken 1 om Morgen den 6. Juli. Natten var stille, men fra Jorden opsteg tæt Taage, som gjorde Alt utydeligt, saa at Kampen i nogen Tid førtes næsten i Mørke og nogle af vore Tropper naaede de fjendtlige Løbegrave uden Hindringer. Føreren af det

første Kompagni, som rykkede ud gennem Porten i Volden, Kaptain THRANE sagde til sine Folk: «Vi maa see at slaa Fjenden; for med ham i Hælene paa os vil det ikke lykkes mange af os at komme over Broerne og gennem den snævre Port, som en eneste Vogn kan spærre». Dette forstod Folkene.

I Begyndelsen hørtes ingen Skydning, da det var befalet ikke at spille Tiden med Skydning, men at omgaa Skandserne og angribe med Bajonetten; men dette lykkedes ikke fuldstændigt paa Grund af Mørket. Det varede ikke længe før Geværilden begyndte og lød som en livlig Smækken med Døre, og derefter hørtes Kanonernes Dundren. Da Klokken var fem, var Fjendens Modstand brudt saaledes, at hele det østre Afsnit af hans Værker med samtlige Batterier og Løbegrave var erobret; men denne Daad var betalt med stort Tab af Officerer og Mandskab, og med General RYES Liv. Kampen om de øvrige fjendtlige Værker var ikke mindre blodig, og den blev først afsluttet Klokken 10, da General BONIN trak sig tilbage til Vejle med Resterne af sin Hær. Fjendens Tab i disse Timers Kamp blev angivet til 4000 Mand, hvoraf Halvdelen var fangne, og desuden en Mængde Materiel. Vort Tab i disse Timer var næsten 2000 Mand, hvoraf 500 Døde. Under Kampen blev Fjenden truet med Landgang ved, at et Dampskib med 4 Kanonbaade, Transportbaade, og en halv Snes Jagter, med et Kompagni af en Forstærkningsbataillon ombord, gik til Snoghøi og tvang Fjenden til at holde en Styrke der; en lignende Flotille gik til Indløbet af Randsfjord, hvor Kanonbaadene dog ikke kunde gaa ind paa Grund af Vandets ringe Dybde, men hvor de dog kunde beskyde Vadestedet og hindre fjendtlige Tropper i at undslippe derover.

Efter General BÜLows Befaling var Brigadeambulancerne blevne overførte til Fæstningen, og ved Strib var kun blevet tilsagt Færdselsvogne til forefaldende Kørseler, men der var ingen Ambulance. For at kunne yde Hjælp til Saarede,

som muligvis kunde blive overførte fra Fæstningen, indrettede jeg en Forbindingsstation i Nærheden af Landgangsbroen, og tog til Hjælp et Par af mine Folk, som jeg kendte godt og vidste at jeg kunde stole paa. Vi indrettede det saaledes, at alle de Saarede, som kom med Færgerne og var forbundne saaledes, at de efter Skøn af Transportchefen kunde transporteres, blev sendte i Vogne til nærmeste Hospital. De Saarede, hvis Forbinding syntes upaalidelig og de, som ikke var forbundne, blev henviste til min Behandling. Da alle Ambulancer i Fæstningen efterhaanden blev overfyldte med Saarede, blev et ret betydeligt Antal uforbundne førte til Færgerne og overførte til Fyn, saa at de maatte faa første Forbinding, efter at være komne i Land paa Strib. Fra tidlig Morgen til Klokken 10 om Aftenen ankom uophørlig Saarede, hvoraf en stor Del kunde gaa til Vognene, for at blive førte videre, men mange var uden Forbinding eller havde løse Forbindinger, som maatte ordnes, og Blødninger, som maatte standses; der var ogsaa blandt dem saa haardt saarede, at en af dem døde, medens jeg var ifærd med at standse en farlig Blødning hos en anden Saaret. Der var ingen Tid til Hvile og kun ringe Leilighed til at spise, men paa Grund af Glæden over Seiren, og Følelse af det betydelige Arbejde, som skulde udføres, føltes hverken Sult eller Træthed. Op ad Dagen blev Strandbredden efterhaanden opfyldt med Beboerne fra Omegnen, som kom kørende i fine Landauere, i Selskaber af Damer og Herrer, hvorved Kysten fik et livligt, noget dyrehavsmæssigt Udseende.

Det var rørende at see hvor Soldaterne elskede deres tapre og opofrende Anførere; de græd som Børn naar de kom bærende med en af dem. De forskellige Individuers Eiendommeligheder kom til Syne paa forskellig Maade. En ung Kjøbenhavnner, hvis Specialitet var at spille «levende Skelet» havde et Skudskaar i Foden; han havde derfor slaaet sig sammen med en Bondekarl, som havde hele og stærke

Ben, og havde sat sig til Hest paa ham. Der var fuldendt Harmoni mellem disse to; Rytteren glædede sig aabenbart ligesaa meget over Hesten, som denne beundrede Rytterens københavnske Vittigheder.

Jeg følte ingen Træthed under mit Arbejde, uagtet jeg ikke havde været i Seng foregaaende Nat; men om Aftenen blev jeg træt. Uafklædt sov jeg en halv Snestimer paa en Kappe, udbredt paa Gulvet. Da jeg næste Dag intet havde at gøre, foretog jeg en lang Spadseretur i Fredericia og Omegn. I en af Fiendens smukt indrettede og hyggelige Hytteleire, fandt jeg en af sin Herre forladt engelsk Støver med 2 Hvalpe. Disse Dyr, som i deres Angst og Forladthed sluttede sig til mig, gjorde jeg til Krigsbytte. Hvalpene forærede jeg bort, og Hunden beholdt jeg, indtil jeg kunde sende den til min Familie i Aarhus. Den var mig saa hengiven, at den fulgte mig overalt og sprang i Vandet og svømmede efter, naar jeg gik i en Baad.

Efter Nederlaget ved Fredericia skal Insurgenterne, med deres preussiske Førere, være blevne hilste med Skadefryd af deres Allierede, Bayernerne i Veile. De som var blevne fangne, var matte og slukørede. Da Tilstanden i Tyskland endnu var saa forvirret som muligt, fandt Politikerne og Diplomaterne paa noget lignende, som efter forrige Aars Felttog. Der blev lavet Vaabenstilstand, for at den slesvigholstenske Agitation kunde faa Ro til at virke og for at den slesvigholstenske Armee kunde komme til Kræfter, ved Hjælp fra hele Tyskland. Danmark maatte lade sig nøie med den passive Deltagelse, som Seiren ved Fredericia havde vakt i Europa. Slutningen af dette Aars Krigsførelse blev dog bedre end det saa ud til, da vi tog fat i Foraaret.

Jeg reiste tilbage til mit gamle Almindeligt Hospital, for at arbejde som Kandidat under min Lærer og Ven, Professor CHRISTENSEN. Af mine Kammerater fra Kanonbaadene

modtog jeg jævnlig Aftenbesøg i Hospitalet og det var en afgjort Sag, at vi skulde være samlede igen, dersom der kom Krig næste Aar. Om Vinteren blev jeg overrasket med en Dekoration som Ridder af Dannebroke. Jeg modtog fra Armeens Stabslæge BENDZ følgende Afskrift af hans Indberetning.

«Da nærværende Aars Felttog ved adskillige Leiligheder har bragt mig i Forbindelse med Skibslæge Engestad, der var ansat ved den i lille Belt stationerede Division af Kanonbaade, idet han længere Tid fungerede som Læge ved det stærkt beskudte Batteri paa Strib og navnlig under Slaget ved Fredericia modtog og sørgede for den videre Transport til Lazaretherne af circa 1300 Saarede, der overførtes fra Fredericia til Fyen, saa er det mig en Fornøielse, efter at den kommanderende General i sin Dagsbefaling har bevidnet ham sin og Armeens Tak for disse Tjenester, ligeledes her at udtale min Anerkjendelse af den Iver og Dygtighed, hvormed han, under den herskende Mangel paa Lægekræfter hos Armeen, udførte de ham overdragne besværlige Forretninger, og af den Ufortrødenhed, han herved stedse lagde for Dagen.

Kjøbenhavn, den 25. September 1849.

J. C. BENDZ,
fung. Korpsstabslæge ved
den active Armees.»

1850.

Vinteren forløb med tilsyneladende Uenighed mellem Oprørernes Statholderskab og den indsatte Bestyrelseskommission for Hertugdømmerne. Den preussiske Besætning i Sydslesvig understøttede aabenlyst Oprørerne og blev paa de fleste Steder støttet af Embedsmændene, dog med en vis Forsigtighed fra dissers Side, saa at Kappen kunde vendes, dersom Udfaldet ikke blev efter Ønske.

Efter at der, efter slæbende Forhandlinger, officielt var blevet sluttet Fred mellem Danmark og Preussen, paa det tyske Forbunds Vegne, indtog Oprørshæren, som under Vaabenstilstanden var voxet betydeligt, under Anførsel af General WILLISEN, som den preussiske Regering godhedsfuldt havde overladt Oprøerne, den Stilling i Sydslesvig, som Preusserne forlod. Den officielle Situation var da, at der var Fred med Preussen og det tyske Forbund, men at der førtes Krig mellem Danmark og Oprørshæren; men der maa tilføies p. p., da denne havde Preussen og Forbundet i Baghaanden, og derfra blev forsynet med Officerer, Mandskab og Materiel.

I de Dage, da den blodige Opgørelse foregik ved Idsted, 24. og 25. Juli, var vor Division af Kanonbaade ved Femern. Vi blev slæbte derhen den 17. Juli af et Dampskib, som havde ombord en Afdeling Infanteri og nogle Dragoner, forsynede med alt Tilbehør, undtagen Heste, som skulde erhverves paa Øen. Efter Landgang blev Befolkningen i en Haandevending befriede for de mange og meget forskellige Vaaben, hvormed de om Vinteren havde øvet sig i at dræbe os. Det blev fortalt, at der ogsaa var dannet et Amazonkorps, men desuagtet foregik Afvæbningen villig og uden Vrøvl, og hele Befolkningen blev hurtigere tam, end man skulde vente efter den opagiterede Tilstand, som allerede havde givet sig tilkende ved det lumske og feige Overfald paa Kaptain DIRCKINCK-HOLMFELD.

Da Femern var blevet pacificeret og havde faaet en passende Besætning af danske Tropper, fik Kanonbaadene Ordre til at tage Stilling ved Eckernförde, tillige med nogle af Eskadrens Skibe.

Efter at Oberst KRABBE ved Mysunde mod stor Overmagt havde bekræftet det folkelige Mundheld: «Tysken kan komme til Mysund saa tidt han vil, men han kan ikke blive der saa længe han vil», blev fra hans Brigade afgivet en

Bataillon med 2 Kanoner og 12 Dragoner, under Anførsel af Major NEERGAARD, til Besætning i Eckernførde, og til Forsvar mod den Del af Oprørsarmeen, som var i Nærheden.

Kanonbaadene laa i Række tæt ved Indløbet, for at assistere ved Forsvaret. Naar det var muligt, spiste Officererne i Hotellet i Byen, sammen med Besætningens Officerer, hvilket ikke blot var en Behagelighed, men ogsaa til Nytte for Forsvaret af Byen, fordi derved blev sikret god Forstaaelse.

For at komme i Land maatte vi hver Dag passere den af Tyskerne erobrede Fregat Gefion, som laa ved Bolværket, med en blandet Besætning og preussisk Flag, og altsaa var neutral. Under en Kamp med de nordlige Skander hændte det, at en 60 pundig Kugle, fra en af Kanonbaadenes forreste Kanoner gik ind i Fregatten. Der blev en forfærdelig Hurlumhei, med Skraalen og Skrigen og Vinken; og en stor Del blaa Kasser med Krudt blev kastede overbord. En Officer blev sendt afsted med Klage over Angreb paa neutralt Skib. Der blev svaret, at Gefion laa i Veien for Skydningen paa en Bro, hvorfor den gjorde bedst i at forhale fra Bolværket. Affæren endte uden videre Skade paa Skibet, dets Flag og Besætning, og uden diplomatiske Vanskeligheder, hvorved iøvrigt vor Sag hverken kunde være blevet værre eller bedre end den var og blev.

En Del af Besætningen i Kanonbaadene fik en Dag Leilighed til at fungere som Brandmænd, da der var udbrudt stor Ildebrand i Borreby, udenfor Eckernførde. Da der manglede Vand til Slukning, dannede Folkene en Kæde ned til Stranden, saa at Vandet langedes fra Haand til Haand, under lystig Opsang. Denne Virksomhed udførtes med Liv og Lystighed og var fornøielig at see paa og gjorde ogsaa Nytte.

Den 12. September forlod Major NEERGAARD Eckernførde og Byens Forsvar blev overdraget til Kaptain FALKENBERG,

med en Besætning af 150 Mand, og Bistand af Kanonbaadene og Fregatten Thetis. Den første Dag maatte Besætningen i Byen vige for Overmagten og gaa ombord i Fregatten; men næste Dag kom Byen igen i vor Besiddelse, efter at det var lykkedes at fordrive Fjenden fra de sydlige Skandser, hvor han havde sat sig fast. Tyskerne kom saa hurtigt ud af Byen, at de ikke fik Tid til at rive Dannebrog ned, hverken fra Kirken eller fra Pleiestiftelsen. Adgangene til Byen blev herefter pallisaderede, og Byen blev holdt lige til Felttogets Slutning.

Under Kanonbaadenes Angreb paa Skandserne ved Eckernförde, var jeg ombord i Lieutenant FALKENSKJOLDS Baad. Han havde netop rettet forreste Kanon, som var ladet med Kardætsker, da en Spidskugle ramte en Metalring i den lange Kikkert, som han holdt foran sig, og derpaa slog mod hans Bryst. Da han havde en tyk Overfrakke over Uniformsfrakken og Kuglen, hvis Kraft var svækket ved Stødet mod Kikkerten, ramte paa det Sted, hvor begge Frakker var knappede, slap han med et Chok. Han faldt forover, men kom til Bevidsthed saasnart vi havde løftet ham op, og raabte derpaa: «Fyr!», hvorefter Kardætskerne fløi ind mod Skandsens Forsvarere.

Jeg har ikke Ret til at have nogen Mening om Eckernfördeulykken 1849, da jeg hverken har de nødvendige Forudsætninger til at dømme derom eller kender Sagen i alle Details, som desuden ikke synes at være fuldt oplyste. Efter det Bekendtskab jeg senere har haft Leilighed til at gøre med Lokalteterne og med Kamp mod Landbatterier, forekommer det mig, at der maaske kunde være opnaaet et godt Resultat af Affæren, med meget mindre Risiko, dersom der til Angrebet havde været benyttet 2 Divisioner (12) Kanonbaade, med et Par Dampskibe, til Bugsering, og nogle Jagter med Soldater til Landgang. Kanonbaadene vilde vistnok kunne faaet Bugt med Batterierne, som de kunde

beskyde paa nærmere Hold og med Kardætsker, saavel i Fronten som fra Siderne, og Angrebet kunde understøttes ved Landgang af Soldaterne. Men det er meget lettere at være bagklog end forklog.

Kaptain FALKENBERG var vel skikket til at være Kommandant i Eckernförde under de daværende Forhold. Han arbejdede godt sammen med Marinen, satte Liv i Folkene ved at muntre Fjenden ved hyppige Udfald, og han indskærpede paa en forstaaelig Maade de slesvigholstenske Embedsmænd, at det var deres Pligt at være loyale. I en Middag, som vi lod anrette i Anledning af Kongens Fødselsdag, 6. Oktober, deltog Embedsmændene, efter Indbydelse, og tømte pænt deres Glas «for Kongen og Fædrelandet».

Efter at Stormen mod Frederikstad var afslaaet af HELGESEN med saa god Virkning, at General WILLISEN maatte fortrække, dog ikke uden at udsende en blomstrende Armeebefaling: «Dagene ved Frederikstad har ikke været heldige, men de er blevne Hædersdage for vor Armee» o. s. v., kunde den danske Hær holde Stillingen ved Dannevirke og Sønderjylland var generobret.

I Oktober blev vor Afdeling Kanonbaade beordret til at gaa ind i Slien, med Station ved Byen Slesvig. Vi fik derved Leilighed til at besøge den store Leir langs Forsvarslinien, store og lille Dannevirke. Troppernes Humør var fortrinligt, og det blev holdt oppe ved god Forpleining og ved Arbejder paa Skandserne. Da Kulden allerede begyndte at føles, søgte jeg Kvarter i Land og fik en rigtig god Stue hos en Købmand. Men ak! hvor længe var Adam i Paradis! Jeg var netop bleven varm i den gode Seng og glædede mig over dens Behagelighed fremfor den fugtige Køie, da der blev dundret paa Døren af min Oppasser, som hæsblæsende forkyndte, at jeg skulde tørne ud, da Kanonbaadene tidlig om Morgen skulde bugseres til Femern.

Vi fik Station ved Orth ved Femersund, med 4 Baade hvoraf den ene altid var Forpost. Nogle tyske Kanonbaade kom engang imellem ud fra Heiligenhafen, men vendte saa snart vi gik dem imøde. Den af vore Kanonbaade, som havde Forpost, blev afløst hvert Døgn. Da Dagene blev korte, var vi saa barmhjertige mod Føreren af denne Baad, at vi skiftevis roede derud, for at spille en trekantet Whist — der var kun Plads til 3 i Kahytten — og spise til Aften.

I Begyndelsen blev jeg ombord i en Kanonbaad, men efter nogen Tids Forløb fandt jeg et Kvarter i Land hos en Købmandsfamilie, som havde nære Slægtninge i Kjøbenhavn, men var ligesaa ondartet slesvigholstensk, som Øens øvrige Beboere. Manden var lumsk og feig; naar jeg traf ham alene udenfor Huset, var han imødekommende og slesk, og kunde tale Dansk, men naar hans Kone og Datter var tilstede, var han stiv og vi maatte tale Tysk. Jeg havde et Værelse ovenpaa, hvorhen Pigen en Formiddag kom og meddelte mig fra Familien, at der skulde være Aftenselskab og hun skulde spørge om jeg vilde have Maden bragt op eller komme ned at spise. Jeg takkede for Opmærksomheden, og lovede at komme ned. Jeg børstede min Frakke og satte et nyt Dannebrogssbaand paa den. Selskabet bestod af smaa Handlende og Proprietærer, som er Femerns Aristokrati. Jeg blev ført ind paa den Side af Forstuen, hvor Herrerne var samlede og ifærd med at forberede sig til Aftensmaaltidet ved Snapse med Tilbehør. Da jeg ikke satte Pris paa denne Anretning, hilste jeg paa Selskabet og gik gennem Forstuen til Dameafdelingen. Ved Aftensmaaltidet, som bestod af Gaasesteg, Vin og Punsch m. m., var Stemningen lidt mat og forsigtig, men efter Souperen blev Tungerne løsere. Et Par af de vigtigere Herrer begyndte at fortælle om Stemninger og Begivenheder, saavel i Tyskland som i Kjøbenhavn. Da de ikke egentlig var grove eller personlige, fandt jeg det ikke nødvendigt at stikke dem

Leesens og Konsorters feige Overfald paa Kaptain Dirckinck-Holmfeldt i Næsen, men indskrænkede mig til at bemærke, at jeg ikke personlig kendte Stemningerne og Begivenhederne i Tyskland, men jeg kunde forsikre dem, at deres Opfattelse af Forholdene i Kjøbenhavn var urigtig og kun kunde skyldes usand Fremstilling i tyske Aviser. Derefter forløb Aftenen behageligt.

Da Krigen nu officielt var afsluttet, men Kanonbaadene foreløbigt syntes at skulle blive ude, ansøgte jeg om og fik Tilladelse til at afslutte min militære Virksomhed. Jeg har mange gode Minder fra den Tid, og jeg har ogsaa faaet en Del Erfaring, som jeg har haft Nytte af ved min Udvikling. Jeg har lært at forstaa Nyttens af legemlig og aandelig Disciplin, og jeg har lært at gøre min Pligt uden Vrøvl og uden Frygt.

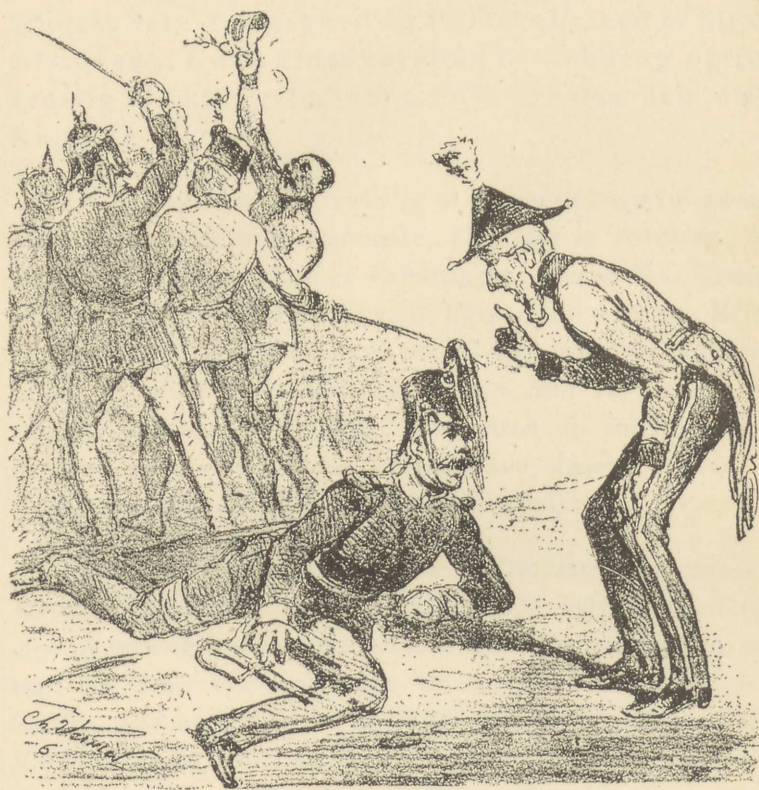
Enhver, som har deltaget i disse 3 Aars Forsvar for vort Land, maa have lært, at Ret og Overbevisning ikke behøver at bøie sig for Overmagt eller for Trusler. I 1848 var vi 20000 Danske mod 70000 Fjender; 1849 var vi 30000 mod 70000; i 1850 var Forholdet omtrent lige, men Slesvigholstenerne havde Preussen i Reserve¹⁾.

Preussens og Østerrigs Overfald paa Danmark.

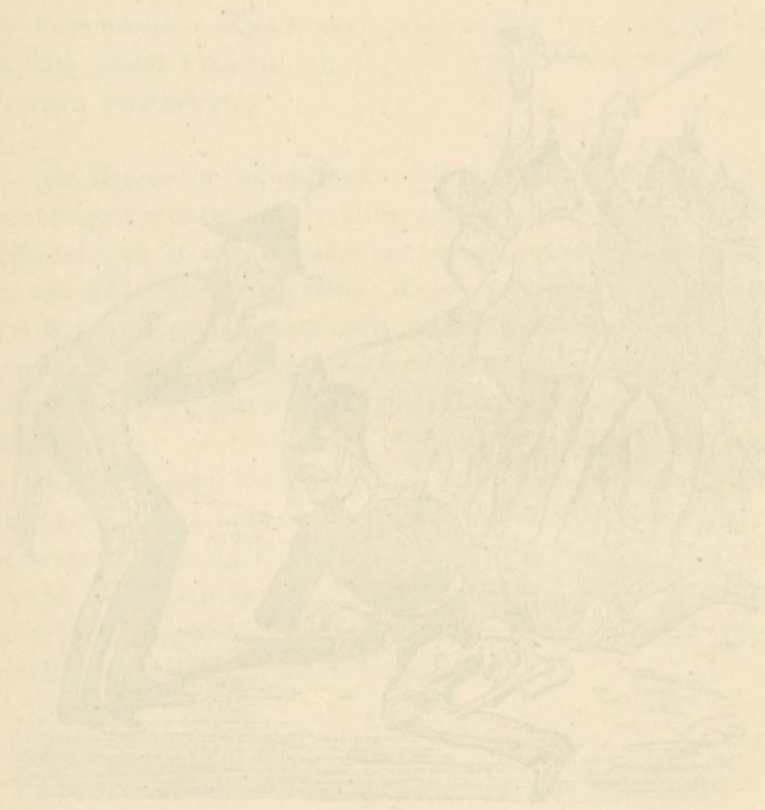
1864.

Den Advarsel, som Preussens tidligere Overfald maatte være for os til at forberede vort Forsvar saa solidt som muligt, var ikke blevet ænset. Da Overfaldet blev gentaget 1864, under det gamle Paaskud, men med større Overmagt, idet Preussen denne Gang havde faaet Østerrig med sig,

¹⁾ Krigen 1848, 1849, 1850. Af Otto Vaupell, 2. Oplag.

- J'ai suivi vos conseils, j'ai compté sur votre secours et vous me laissez là!
- Vous m'avez mal compris, vous ne connaissez pas *l'anglais* à fond.

som aktiv Mandant for Forbundet, var vort Forsvar ikke bragt i Orden, fordi dette var blevet forhindret ved Stridigheder om politisk Magt og om Regeringen, hvorved Hensyn til Bevarelse af Fædrelandets Selvstændighed og Folkets Frihed er blevet tilsidesat. Uden tidssvarende Bevæbning og forsvarlig Dækning for vore Folk maatte den ulige Kamp optages.

Da jeg ikke var saa lykkelig at kunne deltage i Forsvaret mod dette, foreløbigt afgørende, Overfald af Preussen, har jeg derom ingen personlige Erindringer. Der er ikke Mangel paa Beretninger om Enkeltheder, ligesaa lidt som paa Kritik. En god Karakteristik af de til vor Ulykke forenede Forbunds-fæller er givet af CH. VERNIER i *«John Bull sur la sellette»*, ved foranstaaende Tegning, som viser de forenede Stormagters hoverende Jubel, efterat have slaaet Danmark til Jorden, og vor engelske Garants Deltagelse.

Ved Fredsslutningen viste de to Stormagter ligesaa stor Hensynsløshed som ved Overfaldet. De lod sig ikke nøie med at bemægtige sig den Del af Riget, som var i Forbindelse med det tyske Forbund, men de rev brutalt Sønderjylland løs fra Danmark. Dette er dybt følt og værdigt udtalt i Kong Christian IX Brev til det danske Folk efter Fredsslutningen: «Det blev Vor sørgelige Skæbne at see Monarkiet delt og det Land adskilt fra Os, som fra Oldtiden har været en Del af det gamle danske Rige og som tusind-aarige Kampe ikke har formaaet at løsrive derfra. Men haardest af Alt har det været Os, at Dele af selve Kongeriget og den største Del af den Befolkning i Slesvig, som med Hjerter og Tunge tilhører Danmark, har maattet see sig adskilt fra Modersmaalet og Stammen».

BEKÆMPELSE AF
CHOLERA I ALMINDELIGT HOSPITAL

1853

Cleanliness next godliness

BEKÄMPELSE AF
CHOLERA I ALLMINDELIGT HOSPITAL

1853

Christiani med. og naturh.

CHOLERA 1853.

Dr. HÜBERTZ indledede den Beretning, som han, efter den overordentlige Sundhedskommissions Opfordring, udgav 1855, om Choleraepidemien i Kjøbenhavn 12. Juni—1. Oktober 1853 med følgende Henvendelse til Læseren:

«Da den asiatiske Cholera nærmede sig det vestlige Europa, traf den danske Regering Forholdsregler efter en stor Maalestok, for at gaa den imøde. Denne Forsigtighed blev belønnet eller var maaske overflødig. Vel hjemsøgte 1831 en udstrakt, ondartet Epidemi af remitterende Feber den østlige Del af Riget, men Cholera viste sig ikke indenfor Danmarks Grændser. I over 20 Aar herskede Cholera som Epidemi, snart hist snart her, hos vore Naboer trindt omkring, selv Hertugdømmerne blev ikke forskaanede; men med Undtagelse af enkelte Tilfælde (Dragør 1848, Bandholm og Korsør 1850), kendte vi kun Sygdommen af fremmede Beretninger. Henimod Midten af Juni Maaned 1853 viste sig imidlertid utvivlsomme Tilfælde af Cholera i Kjøbenhavn, disse fulgtes af flere og flere, og snart udbredte en heftig Epidemi sig til alle Kvarterer af Staden».

Da Choleraen 12. Juni begyndte i Kjøbenhavn med 2 Tilfælde, var det ikke muligt at udfinde hvorfra den kom. Den tiltog jævnt, var mest udbredt efter første Trediedel af Juli og i August, og aftog gradevis indtil Begyndelsen af Oktober, da den ophørte, uden at nogen kunde vide hvorfor.

Der manglede hverken Betingelser for dens Fortsættelse eller Personer til at angribes.

Byens Indbyggerantal var angivet til 130000, men var i Virkeligheden ikke lidet mindre under Epidemien, da en Del var borte i lovligt Kald (Sømænd, Handelsrejsende o. fl.), og et ikke ringe Antal af Byens Indvaanere af begge Køn flygtede, dels enkeltvis dels en familie, især efterat Skolerne var blevne lukkede.

Som angrebne af Sygdommen under Epidemien blev anmeldt 7219 Personer, hvoraf 4737 døde. Men, foruden det anmeldte Antal, havde en meget stor Del af Beboerne forskelligt Ildebefindende, som sandsynligvis var Symptom paa let Anfald af Cholera eller skyldtes Frygt. Frygten havde, uagtet Teorien om Noncontagiositet af Cholera, i høi Grad betaget mange, saa at de satte sig ud over alle Hensyn, som de ellers satte en Ære i omhyggeligt at overholde. En Herre fra Børsen, som ellers forstod at hævde sin Betydning, ved at betragte sine Medmennesker med fornem Kølighed, anfaldt mig hensynsløst paa Østergade, for at faa Sikkerhed for, at et af ham indkøbt Mavebælte havde passende «Bonitet», med Hensyn til Beskyttelse mod Cholera.

Jeg var Reservelæge i Almindeligt Hospitals medicinske Afdeling paa den Tid, og da Overlægen, Professor CHRISTENSEN var bleven syg før Epidemien udbrod og maatte være senge-liggende under hele dens Forløb, maatte jeg paatage mig Ansvaret som Overlæge for Hospitalets medicinske Sygeafdeling, saavel som for Lemmeafdelingen, der allerede var underlagt mig som Reservelæge.

Almindeligt Hospital var 1853 underlagt Kjøbenhavns Fattigvæsen og Bestyrelsen deraf var overdraget til Grosserer, Kaptain HERFORTH, almindelig benævnt «Kaptainen». Denne Mands Virksomhed er af Professor VILH. BERGSØE, i en Bog «Krigen og Choleraen», blevet meget nedsættende omtalt, som om han røgtede sit Hverv saaledes, at man maatte

antage at han betragtede Choleraepidemien ikke som et Onde, men som en velkommen Hjælp til Lettelse for Byens Fattigbyrde, saavel som til at skaffe nødvendig Luft i Hospitalet. Denne Dom er ubillig og uretfærdig. HERFORTH var en meget samvittighedsfuld Mand, men han havde den for Mennesker med overfladisk Dannelse og med meget begrænsede Kundskaber almindelige Svaghed, at han ikke forstod Betydningen af Enkelthederne i forekommende Spørgsmaal og i sin Administration ikke kunde skelne mellem vigtigt og uvigtigt, smaat og stort, saavel som mellem nyttig eller forstyrrende Indblanden eller Indgriben. Under hele Epidemien mødte han daglig i Hospitalet og tumlede med Inspektøren, Kontoristerne, Køkkenfolkene, Portørerne og Lægerne. Ved hans Ufortrødenhed opnaaedes saa god Orden og Renlighed som det var muligt at tilvejebringe, saaledes som Forholdene var. De nu populære Begreber, Epidemiologi og Bakteriologi var dengang ikke indpodede i Folkebevidstheden, og «Hygieine» blev ikke sjældent opfattet af «praktiske» Administratorer, som et Middel til Bekæmpelse af administrativ Rutine, og dette Udtryk vakte Indignation og Forbitrelse hos Administratorer som HERFORTH, der var myndig og selvbevidst, og som administrerede som «praktisk Mand». Der var ikke mere Grund til at bebreide HERFORTH hans Ufuldkommenhed og Udygtighed til det Hverv, han havde paataget sig, end der nu er til at bebreide Landbrugere, Skolelærere, professionelle Politikere o. fl., med ringe almindelig Dannelse og faa Kundskaber og snevert Blik paa alle Forhold, at de paatager sig Hverv, som kun kan udføres af Mænd med grundig almindelig Dannelse og Takt og med specielle Kundskaber. Det var en Feil, at HERFORTH var eneraadende i Bestyrelsen af en for Staden saa vigtig Institution som dette store Hospital, men dette kan ikke bebreides ham. Det skyldtes en uforstandig og ukyndig Opfattelse af Hospitalets Betydning. Ulykken forøgedes i høi Grad ved den

Teori, som dengang var raadende, at Cholera ikke var en smitsom Sygdom. Denne Teori skyldtes det, at Hospitalets Porte blev aabnede paa vid Gab for Cholera-syge fra Byen, inden nogen af dets Beboere var bleven angreben. Ogsaa med Hensyn hertil administrerede HERFORTH i god Tro, og han kunde saa meget mindre have Øie for Faren derved, som Karantænebestemmelsen for Cholera var bleven ophævet Aaret i Forvejen, ved Lov 10. Marts 1852, saa at han ogsaa derved maatte blive bestyrket i Rigtigheden af sin Opfattelse og Forsvarligheden af sin Handlemaade, med Hensyn til sin praktiske Virksomhed, som Leder af Bekæmpelse af Cholera.

Da Cholera udbrød, omfattede Almindeligt Hospital en medicinsk og en chirurgisk Sygeafdeling, med tilsammen 400 Senge, og en Lemmeafdeling med 1200 Medlemmer (Lemmer) af begge Køn og alle Aldere, dog mest Fruentimmer (818 Fruentimmer mod 382 Mandfolk). Da Hospitalet blev angrebet, blev saa mange Patienter som muligt udskrevne af Sygeafdelingerne, og det blev indrømmet dem af Lemmerne, som ønskede det, at forlade Stiftelsen; af denne Tilladelse benyttede 24 sig. Dette gjorde imidlertid ingen virkelig Forskel i Belægningen, da der samtidig blev indført en Del af Ladegaardens Beboere, til forskelligt Arbejde i Hospitalet, tildels ved Sygepleien.

Beboerne af Lemmeafdelingen var fordelte i følgende Bygninger¹⁾:

1. Den egentlige Hovedbygning mod Amaliegade, 305 Fod lang, 45 Fod dyb og inddelt i 31 Fag, med 2 Indkørselsporte hver paa 3 Fag. Foruden Kælder og Mansardetage havde Bygningen 3 Etager. Den største Del af denne Bygning blev benyttet til chirurgisk og medicinsk Sygeafdeling, og

¹⁾ WENDT, Almindeligt Hospital. 1833.

Almindeligt Hospitals Lemmeafdeling under Choleraepidemien 1853, en hygieinisk Skizze af S. ENGELSTED. (Bibliotek for Læger 1854).

tilfredsstillede den Tids Fordringer med Hensyn til Belægning med Patienter, og blev med Hensyn til Renlighed holdt mønsterværdigt. I Hovedbygningens vestre Ende var indrettet Lemmestuer, nemlig 2 i Kælderen, 3 i anden Etage og 5 i 4de Etage (Kvist). Antallet af Lemmer i disse Stuer var tilsammen 343, og hver havde, i Gennemsnit 408 Kubikfod Luft.

Denne Bygning er opført 1768, af Brandmajor, Murermester PLACE, med Veiledning af Hofbygmester JARDIN. Der var anvendt megen Omhu paa at tilveiebringe en efter stor Maalestok anlagt Anstalt «i den nye Del af Byen, Frederikstad, som allerede prangede med et herligt Sygehospital, Frederiks Hospital, og nu ogsaa skulde have en skøn Bygning, der kunde vidne om en elsket Konges Forsorg for Trangs Afhjælpning og fattige Syges Pleie og Kur».

Façaden havde fremspringende Midterpartier og Endepartier, med Frontespicer, og monumentale Portpartier, og havde høje og smukt anbragte Vinduer og Porte. Bygningen var et af de anseeligste og skønneste Bygningsværker i den fineste Del af Kjøbenhavn. At denne Bygning, uden Protest, er bleven nedreven og Grunden benyttet til Opførelse af en kolossal merkantil Bod, hvis eneste Prydelse er Olietryk lignende Billeder under Tagskæget, kan tyde paa, at det ikke er uden Grund, at der tales og skrives om den senere Tids Dekadence, ogsaa i Bygningskunst og Smag.

2. Den saa kaldte Duntzfeldts Gaard (købt 1808 af Grosserer, Agent DUNTZFELDT) støder til Hovedbygningens vestlige Ende; den har Længde af 54 Fod, har 3 Etager og 5 Fag, foruden Indkørselsporten, som altid holdtes lukket og var opfyldt med forskelligt gammelt Bohave. Opgangen til Etagerne var fra Gaarden gennem en Dør ved Siden af Porten. Antallet af Lemmer i denne Bygning var 167, hver havde i Gennemsnit 286 Kubikfod Luft.

3. I en lille Sidebygning til Duntzfelts Gaard, mod Gaardsrummet, var anbragt 9 Lemmer, som havde Opgang ad en smal Trappe, som kun kunde naaes ved først at stige ned gennem en lav Kælderdoor.

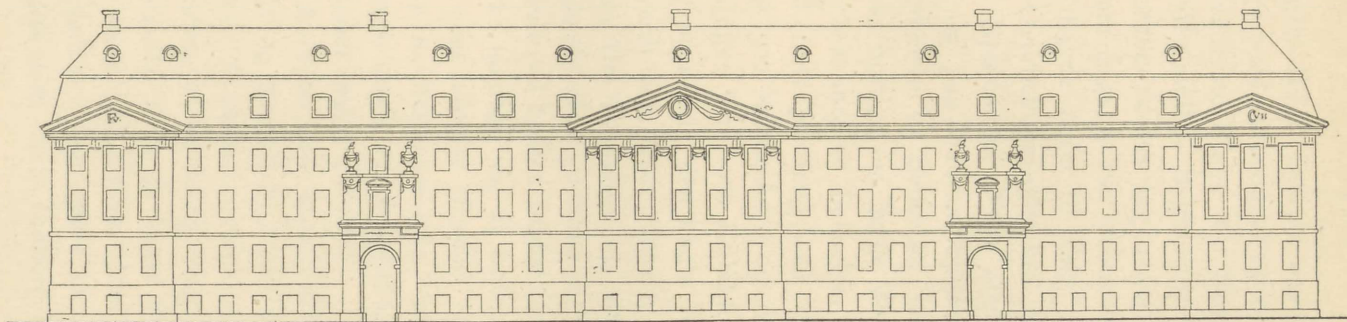
4. I Baghuset i Duntzfelts Gaard var i 1. Etage indlagt 54 Lemmer, som hver havde 388 Kubikfod Luft. Bygnings nedre Etage blev benyttet til Oplag for Lig, Pyntestue for Ligene og Obduktionsstue.

5. Den saa kaldte Nybygning¹⁾ var et stort forhenværende Pakhus, bagerst i Gaardsrummet ud mod Larsens Plads; den blev købt 1832 af det Duntzfeltske Handelshus, «for at skaffe de gamle og mest nødlidende Medlemmer mere Plads, da de laa saa tæt paa hverandre, at Loftet maatte tages til Hjælp». Denne Bygning var 40 Alen lang og 30 Alen bred. Oprindelig blev hver af dens 3 Etager indrettet til 4 Lemmestuer, hvoraf de mindre skulde være passende for 20, de større for 24 Lemmer, foruden en Gangkone i hver Stue, i alt 276 Personer. Ved Choleraepidemiens Udbrud var denne Bygning belagt med 542 Personer; Kælder og Loft var belagt. I hver Etage fandtes en lang, mørk Midterkorridor, opfyldt med gamle Møbler, til Gemmesteder for Lemmernes Tøi og for Fødemidler, som opsparedes fra Maaltiderne; og der var tillige hensat et Antal Natskrin til Afbenyttelse for de Medlemmer, som var saa svage, at de ikke kunde gaa «i Gaarden». Hvert Medlem af denne Bygning havde i Gennemsnit 273 Kubikfod Luft.

6. I en lille Bygning, som støder op til Nybygning, og havde Opgang ad en steil og smal Trappe, var indlagt 19 Lemmer; hver havde 280 Kubikfod Luft.

7. Økonomibygningen med 2 Etager er parallel med Hovedbygningen, adskilt fra denne ved en 30 Alen bred Gaard. I Loftsetagen var indlagt 10 Lemmer og et stort

¹⁾ Denne Bygning var ikke indtaget som en Del af Lemmeafdelingen, da WENDT udgav sin Beskrivelse af Hospitalet (1833).

Det gamle Almindeligt Hospitals Façade.

THE HISTORY OF THE UNITED STATES

Antal Vaskepiger. Hvert Individ havde 280 Kubikfod Luft. I øverste Etage boede Økonoma og 6 af Hospitalets Lægekandidater; i nederste Etage var Køkken i den ene Ende og Baderum i den anden. Bygningen var fuld af Væggelus, denne Plage formindskedes dog noget ved en Tilsætning af Kakkelaker, som engang var blevne indførte af en af Kandidaterne, som havde været til Søes.

Hvor stor Overbefolkningen har været, er angivet i min Beskrivelse af Epidemien, Naar man fraregner Lokalerne over Lighuset og paa Økonomibygningens Loft, der ikke kan ansees skikkede til Beboelse, saavel som Kælderleilighederne, der var fugtige og, ifølge WENDTS Beskrivelse ikke oprindelig var bestemte til Beboelse, og naar man fordrer 1000 Kubikfod Luft pr. Seng, vil der i Lemmestiftelsen kunne rummes 300 Mennesker, og der var altsaa 900 for mange. Fordringen om 1000 Kubikfod Luft pr. Seng, saaledes som jeg opstillede den i min Redegørelse, kan ikke have været overdreven, naar Hensyn tages til, at Beboerne var for en stor Del svagelige og altid sengeliggende, en Del af dem lidende af Sygdomme med Udtømmelser og Uddunstninger, hvorved Luften fordærves, at Luftfornyelse ved Ventilation ikke fandtes, og at Luften i Nærheden, saavel paa Gangene, som udenfor Husene, var uren.

Ventilation fandtes intetsteds, undtagen i enkelte Værelser, der havde nogle smaa Aabninger i Skorstenen, med Dreieventiler, som Ingen passede.

Grunden, hvorpaa hele dette Etablissement hvilede, var, ifølge COLDINGS og THOMSENS Undersøgelser, Opfyldning af omtrent 10 Fods Tykkelse, bestaaende af Renovation med betydelig Blanding af forskellig Slags Gødning.

Køkkenbygningen og de bagre Bygninger var omgivne af forskellige stinkende Anlæg. Ved den nordostlige Ende af Økonomibygningen var opført en stor Slamkiste til Optagelse af Spildevand, hvis Indhold blev paavirket af Var-

men fra en stor Ovn. Paa samme Side af Bygningen, tæt op til denne, fandtes en stor Bygning med meget primitive Klosetter og en stor Skarnkasse. Ved Køkkenbygningens sydvestre Side var en lille Gaard med Klosetter, Svinetønder og nogle Gruber med forskelligt stinkende Affald. Som Reserve var desuden ved hver Ende af Bygningen opført 2 smaa Pavilloner, som foreløbigt var ubenyttede, men under Epidemien blev anvendte til deri at samle Bunker af Lig af de hver Dag døde.

Et saadant Etablissement, bestaaende af et Hospital paa 400 Senge og en Lemmestiftelse paa 1200 Senge, sammenpakkede paa en forholdsvis lille og uren Grund og med urenlige Omgivelser, maatte være meget farligt under en Epidemi, og Ansvarer for, paa dette Grundlag, at skulle formindske de uundgaaelige Ulykker saa meget som muligt, var ikke let eller behageligt; dog lettedes Byrden noget ved, at den Frygt for Smitte fra Sygdommen og fra dem, som var angrebne deraf, den Gang ikke blev forøget ved Dagspressens Udtalelser, saaledes som senere f. Ex. ved Tuberkulosens Bekæmpelse.

Efter Tidens Anskuelse næredes ingen Betænkelighed ved at indlægge Patienter, angrebne af Cholera i Hospitaler, uden fuldstændigt at rømme disse. Derfor betænkte Fattigdirektionen sig heller ikke paa at beordre, at Cholera-patienter fra Byen skulde modtages i Almindeligt Hospital, uagtet dette var overfyldt og endnu ikke var blevet angrebet af Sygdommen. Til Cholerabehandling blev valgt en af Etagerne i Duntzfeldts Gaard, medens samtidig Etagerne, saavel nedenunder, som ovenover vedblev at være overfyldte og havde fælles Trappe. Paa en ærbødig, først skriftlig saa mundtlig, Henstilling til Direktionen mod denne efter min Mening farlige Foranstaltning, samtidig med Anmodning

om en betydelig Bortflytning af Lemmer fra hele Afdelingen, fik jeg den Besked, at det skulde forblive saaledes som Direktionen havde bestemt. Samme Besked fik jeg paany paa gentagne Henstillinger om Formindskelse af Lemmeafdelingen ved rigelig Evakuation.

Som Velfærdskomite var dannet en Forening mod Cholerens Udbredelse, kaldet «Lægeforeningen», som blev populær og hurtigt tog Magten fra de regulære Autoriteter eller idetmindste indskrænkede den meget. Denne Komite fik rigelige Pengebidrag, saavel fra private som fra offentlige Kasser. Da min Henvendelse til min egen Autoritet, Fattigdirektionen, ingen Virkning havde, skrev jeg til Lægeforeningen og henledte dens Opmærksomhed paa Almindeligt Hospital, som en Institution, der maatte tages Hensyn til ved Bekæmpelsen af Cholera. Dette bevirkede, at Direktionen for Københavns Fattigvæsen fik et Tilhold fra Indenrigsministeriet, hvorefter Følgen blev en lille Udflytning af Lemmer fra Almindeligt Hospital til en anden af Fattigvæsenets overfyldte Stiftelser, Holmens Arbeidshus i Bredgade, lige overfor Frederiks Hospital. Arbejdshuset blev derved ikke mindre overfyldt end Almindeligt Hospital, hvortil det blev regnet, og dets Beboere hørte, med Hensyn til Lægebehandling, under Almindeligt Hospital, af hvis Lemmeafdeling det altsaa var en Afdeling. For Lægerne blev Arbeidet ved denne Overflyttelse noget besværligere, da det medførte Besøg flere Gange daglig fra Amaliegade til Arbeidshuset i Bredgade, hvor der efterhaanden forekom forholdsvis lige saa mange Choleratilfælde daglig som i Almindeligt Hospital.

Det lod til, at Direktionen vilde ignorere min respektstridige Opførsel. Jeg modtog endog under 9. September en Skrivelse, hvori «Direktionen for Københavns Fattigvæsen» udtalte «sammes Paaskønnelse af at jeg vedholdende med Iver og Omhyggelighed havde udført mine Forret-

ninger». Men — 31. Oktober, da Epidemiens Bekæmpelse var afsluttet, modtog jeg en saa lydende Skrivelse:

«Under den stedfundne Choleraepidemi modtog Direktionen en Skrivelse fra Indenrigsministeriet angaaende Udflytning af Lemmerne i Almindeligt Hospital, og ere vi komne til Kundskab om, at samme er foranlediget ved en Skrivelse fra Hr. Reservelægen til Foreningen mod Choleras Udbredelse, hvori De har udhævet at Hospitalets Lemmeafdelinger viser flere Tegn paa at være et stærkt *focus*, hvorfra Miasmer udbreder sig over den nærliggende Del af Byen. I denne Anledning skulde vi ikke undlade at tilkendegive Dem, at vi maa misbillige, at De har udsendt den omhandlede Skrivelse til Foreningen, istedetfor yderligere at andrage for os, som den Autoritet, under hvilken De er ansat, hvad der maatte være gavnligt for Hospitalet og de deri indlagte Individuer, og maa vi anmode Dem om i Fremtiden i lignende Tilfælde at iagttage denne Fremgangsmaade.

Den administrerende Direktion for Fattigvæsenet i Kjøbenhavn
den 31. Oktober 1853.

O. BANG.

P. PETERSEN.

A. HERFORTH.

B. PETERSEN.

FASTING.

BRUUN.

Til Hr. Reservelæge ENGELSTED, Ridder af Dannebrog.

Fattigdirektionen opfattede denne Skrivelse som en for dens Værdighed nødvendig Irettesættelse til en Underordnet og ikke som mere. Dette slutter jeg af, at jeg desuagtet blev ansat som Distriktslæge, og endog senere kom i et venskabeligt Forhold til Kaptain HERFORTH, i Anledning af hans Hustrus Sygdom.

I Anledning af denne Reprimande, sendte jeg Direktionen en Skrivelse med ærbødigt Tak for Paaskønnelsen af 9. September og Redegørelse for Nødvendigheden af min Handlemaade, som blev misbilliget 31. Oktober. Jeg tilføiede,

at jeg arbejdede paa en Fremstilling af Forholdene i Lemmeafdelingen under Epidemien, og haabede, at det ved denne vilde lykkes mig at overbevise Direktionen om Motiverne for min Handlemaade og dennes Nødvendighed. Denne Fremstilling af «Almindeligt Hospitals Lemmeafdeling under Choleraepidemien 1853» blev trykt i Bibliothek for Læger, og jeg lod tage et Antal Særaftryk, som dels sendtes til Fattigdirektionen o. fl., dels blev solgte til Fordel for Lægeforeningens Boliger, der blev opført for de Penge, som blev tilovers, da Choleraepidemien var ophørt og da Arbejdet med den var afsluttet.

I de almindelige Lemmestuer, var der til Tider en anarkisk Tilstand. Nogle af disse Stuer var belagte med 50—60 Mennesker, med en eneste Stuekone. Naar denne blev syg og døde i Løbet af nogle Timer, maatte Enhver hjælpe sig selv og de andre, som de bedst kunde, indtil det kunde lykkes at faa en ny Stuekone, hvis Hjælp, uagtet god Villie, var mangelfuld, fordi hun var ukendt med Sygepleie, ikke var orienteret i Stuen og ikke kendte de enkelte Medlemmer og deres Skrøbeligheder og Særegenheder. Sengene stod to og to op ad hinanden, med en smal Gang mellem hver anden Seng, saa at det var vanskeligt at komme til de enkelte Sengeliggende, eller omhyggeligt at sørge for Renslighed. Naar samtidig flere blev angrebne og døde, var det uundgaeligt, at Døde i nogen Tid maatte ligge mellem de ikke angrebne og de syge; Klageskrig og Jammer hørtes Dag og Nat.

Transporten af Syge og af Døde var meget vanskelig, ikke blot fordi Antallet af dem, der maatte flyttes, var meget stort, men fordi de maatte bæres ad forholdsvis lange Veie og op eller ned ad besværlige Trapper, som ikke var tilstrækkeligt belyste. Det ikke rigelige Antal af Portører blev derfor overanstrengte og udmattede. Vanskelighederne

forøgedes ved Dødsfald blandt dem, hvorved ikke blot fremkom Modløshed men ogsaa megen Tidsspilde ved Anskaffelse af nye Folk, som i Regelen var Lemmer fra Lade-gaarden. Disse var ikke helt ubrugelige; men blandt dem fandtes dog enkelte lidt fjollede, som ikke kunde gøre stort mere end halvt Arbejde, da de ikke havde Lyst til at tage fat uden med et Stykke Smørrebrød i den ene Haand.

Efterhaanden som der ved talrige Dødsfald blev ryddet op, blev det muligt at indrette nogenlunde hensigtsmæssige Sygestuer. Dertil kunde tages enkelte Stuer fra Sygehospitalet, og senere hele Duntzfeldts Gaard; til Slutning blev derved tilveiebragt en Sygeafdeling for Cholera paa 120 Senge, hvor Sengene i Begyndelsen stod i Rækker over hele Gulvet, men mod Slutningen af Epidemien, paa Grund af Dødsfald, kun langs Væggene, saa at Sengeantallet, i Forhold til Luftkubus og Grundflade pr. Individ, var meget tiltalende, ikke blot i Forhold til hvorledes det havde været. Da Epidemien var paa det høieste, indtil 40 Dødsfald i Døgnet, var vi nødsagede til, saasnart en Død var bragt bort af en Seng og Sengklæder skiftede, at belægge Sengen med en ny Syg; der døde mange, som var Konvalescenter, og muligvis kunde være blevet helbredede under bedre Forhold. Mod Slutningen af Epidemien kunde indrettes Konvalescentstuer, og Cholerastuerne kunde skiftevis udluftes og renses.

Paa de efterhaanden tilveiebragte Sygestuer var det ogsaa knebent med Sygepleie, men det lykkedes dog at faa et Personale, som opfyldte nogenlunde billige Fordringer. Man maa erindre, at paa den Tid var Institutioner til Opdragelse af Sygepleiersker ukendte. I almindelige, tarvelige Hjem, hvor Ro og Sammenhold den Gang var almindelig, pleiede Hustruen og Døtrene selv Familiens Syge, med Hjælp af Tjenestepigen, og, naar det var nødvendigt og muligt, af en «Vaagekone». Fruentimmer, der benyttede

Sygepleie som en Levevei, var Autodidakter; de fik rutinemæssig Øvelse ved at passe Syge i Hospitalerne som Nattevagter, eller i private Hjem, og der var ikke Overflod af dem. Under Choleraepidemien var der for faa til Opvartning og Pleie, ikke blot i Lemmeafdelingerne, men ogsaa i Sygeafdelingerne.

En værdifuld Hjælp modtog vi i denne trange Tid af Frøken ILIA FIBIGER, som meldte sig til frivillig Tjeneste, for at pleie de Syge. Hun arbejdede Nat og Dag sammen med det øvrige Personale, og udøvede god Virkning, saavel paa Opvartningspersonalet, som paa de forknytte og til Tider noget forladte Patienter. Ved sit smukke Exempel paa Menneskekærlighed og Karakterfasthed udrettede hun vistnok mere, end vi Læger, med vore Bestræbelser for at gennemføre en planmæssig Behandling af de Syge. Men hun havde den Skrøbelighed, at hun var stivsindet i den Opfattelse, hun havde dannet sig om Menneskenes indbyrdes Forhold og Pligter. Da hun blev udmattet af Overanstrengelse og ikke længere kunde staa paa Benene, blev hun lagt i Seng i et lille Kælderværelse i Hovedbygningen, «Badstuen», som før Epidemien blev benyttet til Undersøgelse af nye Patienter til Sygehospitalet, men under Epidemien ikke blev benyttet. Over det Hensyn, hun mente at der derved blev taget til hende, blev hun indigneret og forlangte, indtrængende og paastaaeligt, at hun vilde ligge blandt de andre Patienter, da hun ikke var bedre end disse. Da hun ikke havde Symptomer paa Cholera, maatte hun imidlertid finde sig i at blive liggende, hvor hun var blevet lagt, indtil hun havde udhvilet sig, og kunde tage fat igen med at yde den gode Hjælp paa Cholerastuerne, som hun muligvis vilde være bleven uskikket til at yde, dersom man havde opfyldt hendes urimelige og umenneskelige Ønske.

Der var ikke mange andre, som meldte sig til frivillig Sygepleie for Cholerapatienterne. Mod Slutningen af Epide-

mien, da der var blevet saa rigelig Plads i Sygestuerne, at der kun fandtes Senge langs Væggene, til dels med Patienter, som led af «Choleratyphoid», og var sløve og ligegyldige ved Alt, meldte sig en Herre til frivillig Sygepleie. Han tilstod, at hans egentlige Kald ikke var Sygepleie, men at han var juridisk Kandidat med Non contemnendus (ikke at foragte). Paa Grund af den mindre heldige Examens-karakter var han bleven temmelig til Aars uden at kunne komme ind i noget, og han attraaede ivrigt en Plads i Politikontorerne. Han vilde nu gøre dette Offer, for muligvis derved at kunne opnaa Opfyldelse af sit længe nærede Ønske. Jeg forestillede ham, at det ikke var sandsynligt at Veien til Politikontorerne gik gennem «Almindeligheden»; men han var fast i sit Forsæt. Han blev anvendt til Nattevagts paa en af de store Sygestuer og mødte punktlig hver Aften ved Stuegangen, til Adspredelse for Kandidaterne, navnlig en af dem, som havde stor Fornøielse af at underholde sig med ham, hvilket ogsaa var fristende, da han, saavel i Klæder som i Manerer, skuffende lignede «Trop»; men han manglede dennes ideale Blik paa Livet. For at være sikker i sin Viden, optegnede han omhyggeligt hvert Ord, der faldt ved Aftenstuegangen, som om det altsammen var Guldgrube eller idetmindste til Nytte for hans fremtidige Udvikling og Livsstilling. Han iagttog en udsøgt, maaske noget for ydmyg Høflighed, ikke blot mod os Læger, som han syntes at betragte som særligt begavede Mennesker, men ogsaa mod de sløve Patienter, som ikke anede hans Nærværelse. Da han imidlertid, efter faa Nætters opofrende Virksomhed viste afgjort Mangel paa Evne og Haandelag for Sygepleie, blev jeg nødsaget til at betyde ham, at han gjorde bedst i at forsøge sig ad en anden Vei, da det ikke vilde være muligt at give ham en Attest, der kunde have nogen Betydning for Opfyldelsen af hans Ønske.

Lægepersonalet ved Hospitalets medicinske Sygeafdeling og Lemmeafdelingen tilsammen var 4 Kandidater, men ingen Reservelæge, da jeg maatte fungere baade som Overlæge og Reservelæge. Uagtet Forholdene var særegne i flere Henseender, lykkedes det os nogenlunde at undgaa væsentlige Afvigelser fra Hospitalets sædvanlige Forretningsgang. Der blev saavel i den medicinske Afdeling, som i Lemmeafdelingen gjort regelmæssig Stuegang, Morgen og Aften, og Kandidaterne havde regelmæssig Vagttjeneste. Saavel efter Morgensom Aftenstuegangen samledes vi til fælles Maaltid. Saa længe det var muligt, blev foretaget Sektion af de Døde, men da Dødsfaldenes Antal tiltog, blev dette uoverkommeligt og maatte indskrænkes til dem, der var døde efter længere Sengeleie (Choleratyphoid) eller med Komplikationer. Ved denne rolige og regelmæssige Arbeidsmaade og ved vort faste Samliv lykkedes det at holde Kræfter og Humør godt oppe, hvilket var af stor Vigtighed, da vi ikke kunde vide for hvor lang Tid der vilde fordres Arbeide af os, og Byen ikke var saa stærkt forsynet med Læger, at vi let kunde faa Forstærkning, dersom nogen af os bukkede under. En Dag, da jeg var gaaet ud i Byen, mødte jeg min gode Ven EMIL HORNEMANN, som opfordrede mig til at skynde mig ud til de smaa Huse ved Langebro, hvor en af vore Kandidater, Slesvigeren OHLSEN BAGGE, som havde deltaget i Stuegangen med os andre om Morgenen, laa hos sine Forældre, haardt angreben af Cholera. Han døde kort efter at jeg var kommen indenfor Døren. Dette var et haardt Slag for os alle, som holdt meget af ham; da jeg kom tilbage til Hospitalet, fandt jeg de 3 andre Kandidater i Porten. De to af dem var livsglade Kjøbenhavnerne og tilbøjelige til at lade staa til uden megen Betænkelighed; de blev blege og tause da jeg meddelte Dødsfaldet. Den tredie, som havde et mere sensibelt Nervesystem og senere blev Overlæge i en Sindsygeanstalt, gik fra Koncepterne og fik et Anfald af Graad

og Hulken, men vandt snart sin Ligevægt, efterat vi havde talt lidt sammen. Jeg indsaa imidlertid, at det nu begyndte at knibe, og at det ikke kunde gaa i Længden uden heroiske Midler, som var saa meget mere nødvendige, som der i de foregaaende Dage havde været flere Dødsfald blandt Lægerne (THAL, WITTHUSEN, SCHWARTZKOPFF, C. LUNDING, P. BRAMSEN, BERG). Jeg gik derfor hen til Vognmanden i Strandstræde, og leiede en Vogn til en Skovtur. Efterat have meldt paa Kontoret, til Forfærdelse for Inspektøren, at Lægepersonalet nu vilde køre i Skoven, for at faa frisk Luft, fik vi en deilig Køretur ud ad Strandveien, hvorfra Øresund den Gang endnu var synlig; vi fik en god Middag paa Bellevue, uden at røbe hvorfra vi kom, og vendte forfriskede og i sædvanligt Humør tilbage, og gjorde vor Aftenstuegang. Det samme heroiske Middel anvendte vi nogle Gange senere, hver Gang med ypperlig Virkning.

En anden, men mindre betydelig Forstyrrelse i vor ensformige Virksomhed fik vi derved, at der en Nat opkom Panik mellem de underordnede Funktionærer, idet der var kommet Rygter op om, at det spøgede mellem Ligene. Man paastod, at der flere Nætter i Træk havde været hørt Lyd m.m., som maatte betyde, at der idetmindste maatte være Skindøde mellem de Døde. Ved Undersøgelse af alle Ligene fandtes intet usædvanligt, hvilket var rimeligt nok, da en Del af dem, som var døde i Hospitalet paa den Tid, var obducerede eller synede af Læger, og de Lig, som var indbragte fra Byen ikke blot var blevne synede af Læger, og følgelig havde medbragt Dødsattest, men tillige havde været underkastede det, af vore folkelige Lovgivere endnu med Stivsind fastholdte Ligsyn af Lægfolk, idet de saavel under Transporten, uden Ligkiste og paa aabne Vogne, som ved Modtagelsen i Hospitalet var blevne synede af mange nysgerrige Medborgere.

Uagtet Byens Befolkning i Teorien slog sig til Ro med Videnskabens og Fattigdirektionens Opfattelse af Cholera, som en ikke kontagios, men miasmatiske Sygdom, følte den sig dog ikke rigtig sikker i denne Overbevisning, naar den fik Sygdommen paa nært Hold. Før Hospitalet blev angrebet, blev jeg hentet til en lille Familie, i Nærheden af Hospitalet, hvor Konen havde Cholera og der manglede Pleje og Hjælp. En anden Familie, som boede Dør om Dør med dem, var ikke at formaa til at gaa ind og give en Haandsrækning, uagtet gentagne Forestillinger om at Sygdommen ikke var af de smitsomme og velmente Ytringer om det ubarmhertige i deres Opførsel m. m.; men efter et Par Dages Forløb, da Sygdommen uagtet den iværksatte Isolation, ogsaa angreb dem, som havde isoleret sig, blev det muligt at tilvejebringe det gode og hjælpsomme Forhold, som er naturligt og pleier at finde Sted mellem Naboer, især i tarvelige Familier.

Uagtet Cholerass officielle Mangel paa Smitteevne, søgte Befolkningen dog altid Midler til at forebygge Smitte. Tobaksrygning blev anset for ikke at have ringe Værdi i saa Henseende. Man antog almindelig, at Lægerne havde særegne Beskyttelsesmidler. I Begyndelsen af Epidemien, inden Almindeligt Hospital var blevet angrebet, havde jeg paataget mig Visitation af Boliger i en Del af Christianshavn. Da jeg en Dag gik over Wilders Plads, kom en Tjenestepige gallopperende, for at spørge fra Herskabet, «hvad Doktoren havde i Munden?» Min Forsikring om, at jeg Intet havde, hjalp ikke og jeg fik ikke Lov til at gaa, før jeg havde aabnet Munden og vist hende, at der ikke var andet end Tænder. Der blev solgt forskellige Genstande til Beskyttelse mod Cholera. Fra vor nærsomme Nabostad Hamborg var blevet indført en Del glatte Ringe af hvidt Metal, som nød megen Tillid. «Kandidatpigen» ANE, som opvartede os i Hospitalet, var næsten fra Sands og Samling af Frygt, uagtet ogsaa hun havde købt en Ring. For at berolige hende saa

meget, at hun kunde udføre sit Arbeide og opføre sig ordentligt, kaldte vi hende ind i Værelset, medens vi spiste til Aften, og overgav hende en lille Beholder, som var rød-lakeret, med forgyldte Striber, og meddelte hende, med passende Alvor, at denne Beholder indeholdt en sikker Modgift mod Cholera, men tilføjede, at Modgiften var meget kraftig, hvorfor hun kun maatte tage 1 høist 2 Draaber om Aftenen i et Glas Vand. Hun vilde faa nogle Fornemmelser i Maven, men hun skulde ligge rolig, der vilde da komme en lille Svæd og god Søvn, og hun vilde være sikker. Ane brugte sine Draaber hver Aften, og de frembragte den forudsagte og ønskede Virkning. Hun var saa paaholdende dermed, at hun ikke vilde give de andre Piger en eneste Draabe. Beholderen var til en Lommepen, købt hos en Papirhandler, og Indholdet var Thevand fra Thepotten.

Fattigdirektionens forretningsførende Medlem «Kaptainen» kom en Morgen, da jeg som sædvanlig, overveiede med min Ven, Inspektør ANDERSEN, om hvorledes vi skulde klare os i Løbet af Dagen, ind i Kontoret og spurgte: «Nu, hvordan gaar det?» «Tak, som det kan». «Har Kaptainen ikke Lyst til at gaa med over i Holmens Arbeidshus? det kniber med Pleien der». «Ja, jeg er ikke bange. — Vil De have en Cigar?» «Tak, jeg ryger ikke». Da vi kom indenfor Muren mod Bredgade, traf vi en gammel Kone, liggende paa Stentrappen foran Indgangsdøren. Da vi kom ind i Bygningen, var Kaptainen i Begyndelsen meget alvorlig og, mod Sædvane, ikke talende, men lidt efter lidt fik han Interesse for Situationen, og han forskaffede os derefter saa god Hjælp som det var muligt.

Ligesom alt Andet i Verden fik Choleraepidemien Ende, ogsaa i Almindeligt Hospital. Epidemien kan beregnes, at have hjemsøgt Almindeligt Hospital fra 30. Juni til 7. August.

Senere indtraf kun sporadiske Tilfælde. I disse 5 Uger blev af Hospitalets faste Beboere $467 = 38,9$ pCt. angrebne af Cholera, og af disse døde $415 = 88,8$ pCt. Desuden blev i samme Periode behandlet 149, dels Patienter fra Hospitalets Sygeafdeling, dels fra Fattigvæsenets andre Stiftelser, og af disse døde 123. Det samlede Antal behandlede Cholera-patienter var saaledes 616, hvoraf døde $538 = 87,3$ pCt. Samtidig blev mange Beboere angrebne af Diarrhoer, men dette kunde ikke beregnes statistisk.

Da Faren for Byen var overstaaet, blev der diskuteret i en Uendelighed, saavel i den medicinske Presse som i Døgnlitteraturen, og der blev fattet en Mængde gode Forsætter. Byens Styrelse nedsatte et Antal smaa Kommissioner, hver bestaaende af en Læge, en Bygningskyndig og nogle Borgere, for at undersøge de Kvarterer og Huse, som havde udmærket sig ved paafaldende Dødelighed. under Choleraepidemien. Der fremkom omhyggeligt udarbejdede Forslag til Gennembrud af Gader, som var lukkede i den ene Ende, saasom «Smedens Gang», og Nedbrydning af en Del elendige Huse; men Huseiernes energiske Modstand og Indflydelse seirede, efterhaanden som Skrækken aftog; Intet af det, som var foreslaaet blev udført.

Der blev ført en varm Diskussion om Opgivelse af Almindeligt Hospital, baade som Sygehospital og som Lemmestiftelse, og om Opførelse af et stort nyt Kommunehospital eller flere mindre. Efter over 10 Aars Forløb blev Sygehospitalet flyttet til Kommunehospital, og Lemmeafdelingen indtog alle Bygningerne i Amaliegade. Kommunalbestyrelsen havde ikke mere Tid til at tænke paa Choleraepidemien, og naar Tanken derom og Frygten derfor leilighedsvis dukkede op, blev den beroliget ved Beundring af de store hygieiniske og sociale Fremskridt, som efterhaanden blev udførte i Staden og ved Forsikringen om, at Bakteriologiens epokegørende Opdagelse af Cholerabacillen havde bragt Alt paa det Rene.

Den senere Choleraepidemi i Hamburg 1892, med dens store Dødelighed, frembragte vel nogen Betænkelighed, men man trøstede sig med, at Hamburgerne ikke havde forstaaet at benytte Videnskabens store Fremskridt.

Blandt de Paamindelser, Byen fik efter Choleraepidemiens Ophør, kom en tilfældigvis gennem mig.

Jeg var af Fattigdirektionen bleven ansat som Distriktslæge i et Distrikt, som strakte sig fra Rogensgade til Stadens Grændse ved Slukefter. I denne Egenskab blev jeg 20. September 1855, altsaa 2 Aar efter Epidemiens Ophør, hentet til en Kone i Klærkegade 430. Hun led af pludselig opstaaet Diarrhoe og Brækning, heftige Smerter og betydelig Mathed. Hun fik Sygeseddel til Hospitalet, som Manden næste Morgen bragte ind paa Frederiks Hospital. Han var 28 Aar og fuldstændig rask, da han gik hjemme fra. Da han kom tilbage, omtrent Klokken 10 Formiddag, følte han sig saa kraftesløs, at han maatte lægge sig i Sengen, ved Siden af Konen; han fik gentagne Brækninger og Diarrhoe af risvandlignende Udseende. Da jeg kom, Klokken 12, var han et fuldstændigt Billede af en Cholerapatient, med indfaldet Ansigt, spids Næse, dybtliggende, matte Øjne, blaalig Farve af Næse og Læber; Ansigtet udtrykte stor Angst og han skreg af og til høit over Smerter i Hjertekulen og i Benene, medens han iøvrigt laa klynkende med hæs og svag Stemme. Saavel hans Hud, som den Luft han udaandede, var kold, ligesom Tungen, der var bleg. Han var fuldkommen ved Bevidsthed og forlangte at komme paa Hospitalet. Konen blev, saaledes som det var forberedt, bragt til Frederiks Hospital, og Manden blev ført til Almindeligt Hospital. Han blev indlagt i en Kælderstue i en Seng i Række med Patienter lidende af andre Sygdomme, da Cholera ikke var contagios, og døde om Eftermiddagen Klokken 6. Obduktionen gav samme Resultat, som var fundet ved Sektion af de mange Choleralig 2 Aar iforvejen. Der viste sig derefter

ingen Tilfælde af Cholera, hverken i Stuen, hvor han døde eller i Hospitalet eller i Byen.

Fra det Hus i Klærkegade, som Familien beboede, var alle Beboere blevne udflyttede under Choleraepidemien 1853, paa Grund af de slette hygieiniske Betingelser, men det var atter blevet beboet, uden at der var blevet gjort væsentlige Forbedringer. Ejendommen bestod af Forhus og Baghus, med en lille mellemliggende Gaard. Hele Byggegrunden var 1640 □ Alen, af Form som en aflagt Firkant. Dybden fra Klærkegaden henimod Rosengaden, var 20¹/₂ Alen, Facaden mod Klærkegaden lidt over 8 Alen. Forhuset havde 4 Etager og beboet Kvist, Baghuset 2 Etager og beboet Kælder. Af Byggegrunden var en uforholdsmæssig ringe Del benyttet til Gaardsplads, og denne var formindsket ved en aaben Trappegang af 2 Alens Bredde, som var Forbindelse mellem Forhus og Baghus. Under denne Svalegang var anbragt to Latriner. Luft fra Gaden kunde ingen Adgang have til den skorstenslignende Gaard gennem Gadedøren, hvorfra en 1¹/₂ Alen bred Gang løb langs Forhusets ene Side, indtil den mødte Trappegangen i Gaarden, som spærrede for Tilførsel af Luft fra Gaden. Denne Bygning var beboet af 45 Personer, hvoraf 19 Børn; 33 boede i Forhuset, 12 i Baghuset. I Baghuset var ikke blot en lav Kælder beboet, men der var ogsaa Beboelse paa Loftet, med Opgang ad en Stige. De fleste Lejligheder havde kun Vinduer og Udsigt til Gaardsrummet. Dette Bygningskomplex var ingen enestaaende Illustration til Bygningsvæsenets Tilstand i Kjøbenhavn, 2 Aar efter at Stadens Fædre var blevne opskræmmede og satte i livlig Bevægelse ved en Choleraepidemi. Hele det omliggende Kvarter, som henhørte til det Distrikt, hvor jeg var ansat som Læge, var af samme Beskaffenhed, tildels værre («Tre-kroner», «gamle Lygte» p. p.). Det lille mellem Klærkegade og Rosengade liggende Bykvarter havde 998 Beboere, og

hver af disse havde, Gaardspladserne medregnede, 5¹⁹⁴ □ Alen Areal; med andre Ord Befolkningens Tæthed var c. 17 Beboere paa 100 □ Alen Grundareal, og desuden var der en Kostald med 30 Køer, paa samme Grundareal¹⁾. En saa tæt Befolkning havde kun 4 af Stadens andre Kvarterer. Beboerne af dette Kvarter var jævnlig hjemsøgte af Sygdom. Fra Januar til Oktober nævnte Aar havde 39 pCt. været sygemeldte hos Distriktslægen. Denne slette hygieiniske Tilstand var vel kendt af Autoriteterne og af Huseierne, fra de Undersøgelser, som blev udførte efter Choleraepidemien; men der blev intet forandret, fordi Autoriteterne ikke havde Magt til at lade udføre nogen grundig Forbedring, og Huseierne ikke vilde miste noget af den Aagerfortjeneste, som til alle Tider kan vindes af Fattigkvarterers Beboere.

Da der ikke kom flere Tilfælde af Cholera, blev denne Advarsel upaaagtet og man faldt igen tilbage i sorgløs Ro, saaledes som det altid er gaaet og sandsynligvis altid vil gaa.

Samme Aar, som Choleraepidemien hjemsøgte os, i Efteraaret 1853, blev ogsaa Skotland angreben af Cholera, og Faren var stor, da en ikke ringe Del af Befolkningen var slet stillet med Hensyn til Føde og Bolig og Renlighed. «The Presbytery of Edinburgh», som ansaa sig forpligtet til at tage Affære under den herskende Frygt, sendte en Skrivelse til det engelske Ministerium (PALMERSTON) med Begæring om, at der ved «Royal authority» maatte blive paabudt «*a day for fasting and humiliation*» for hele Riget. Denne Anmodning blev besvaret med Underretning om, at denne Verdens Anliggender maatte ordnes efter naturlige Love, og at «the weal or woe of mankind depends upon the observance or neglect of those laws». Der tilføies, at en af disse Love sætter Sygdom i Forbindelse med Urenlighed, saavel i store tætbyggede Byer, som paa Landet, hvor for-

¹⁾ S. Engelsted, Beskrivelse af et Fattigkvarter i Kjøbenhavn. (Ugeskrift f. Læger. 1855).

raadnede Genstande ofte inficerer Jordbunden. Det staaer i Menneskets Magt ved energisk Virksomhed at sprede eller neutralisere disse sundhedsfarlige Genstande. At en Epidemi af Cholera er udbrudt, viser at man ikke har været virksom og at Byerne ikke er blevne rensede. Dette er Ulykken. Det er nu Efteraar og der er god Tid, inden den varme Aarstid kommer igen. Denne Periode bør anvendes til at sprede og fjerne Aarsagerne til Sygdom og til at forbedre de Fattiges Boliger. Naar dette bliver udført, vil Alt gaa vel, men forsømmes det, vil gentagne Udbrud af Epidemi være sikre «in spite of all the prayers and fastings of a united but inactive nation»¹⁾.

For Læger, som er uddannede under Nutidens Benyttelse af Hygieine, med Antiseptik, Aseptik og videnskabelig Therapi m. m. for Øie, og som har let ved at forskaffe sig kyndig Sygepleie, maa det synes utænkeligt at Lægevirksomhed har kunnet være mulig uden disse Hjælpemidler. Men — Betragtning af Resultaterne af Behandling af Angrebne under Choleraepidemier i den nyere Tid, f. Ex. under Choleraepidemien i Hamborg 1892, vil maaske kunne vække en Tanke om, at Lægevirksomhed mod denne Sygdom væsentlig maa være præventiv. Dette kan forklares af Sygdommens hurtige Spredning, efterat den er blevet indført paa et Sted, og af de enkelte Sygdomstilfældes hurtige Forløb, især i Epidemiens Begyndelse, hvorfor de Angrebne sædvanlig ikke kan bringes under kunstmæssig Behandling, inden Døden indtræffer.

Den Omstændighed, at den nyere Tids Lægekunst, ved Bakteriologiens Hjælp, har faaet sikker Kendskab til Cholerens Ætiologi, synes at maatte have givet Betyggelse mod

¹⁾ History of civilization in England, by Henry Thomas Buckle. New edition. London 1873. Vol. III pag. 471—476.

Invasion af denne Sygdom og mod Udbredelse af den i Byer, hvortil den kan være bleven ført. Erfaring har dog vist, at denne Betyggelse ikke er til at stole paa. Uagtet Cholerabacillens Opdagelse og uagtet tidssvarende videnskabelig Oplysning og rigelige økonomiske Hjælpemidler til Anskaffelse af Forebyggelsesmidler og til hygieiniske Forbedringer, kunde Hamburg ikke 1892 undgaa Indbrud af Cholera, med hurtig Spredning, Udbredelse og Dødelighed, omtrent som ved Epidemien i Kjøbenhavn 1853.

Til Forebyggelse af Choleraepidemier og lignende Ulykker, vil hverken bakteriologiske Opdagelser eller administrativ Rutine være af stor Betydning, naar Bestyrelsen af Sundhedsvæsenet ikke er samlet paa een Haand.

Den sanitære Administration er i vort Land forældet. Den er lagt i Hænderne paa Chefen for Justitsministeriets 1. Departement, som foruden hele Medicinalvæsenet regerer over Justits- og Politivæsenet, Fængselsvæsenet og Straffeanstalterne, Brandforsikring og Brandvæsen og en stor Del andre Sager. For Kjøbenhavns Kommunes Vedkommende er Forholdet forsaavidt slettere, som Overbestyrelsen er delt mellem 2 Borgmestre, hvilket gør hurtigt og kraftigt Initiativ umuligt. Borgmesteren for 4. Afdeling har under sin Bestyrelse, foruden Sundhedsvæsenet og den offentlige Renlighed, skadeligt Vands Afledning, Vandvæsenet, Belysningsvæsenet, Brolægningsvæsenet, Veivæsenet, Bygningsvæsenet og Brandvæsenet. Hospitalernes Bestyrelse er underlagt dels Borgmesteren for 2. Afdeling (Finantsborgmesteren) dels Borgmesteren for 3. Afdeling (Fattigvæsenet)¹⁾.

At en saadan Organisation under almindelige Forhold rutinemæssigt kan holde Maskineriet i Gang, kan ikke benægtes, ligesaa lidt som at der i finansiell Henseende

¹⁾ Dr. S. Engelsted: Om Kjøbenhavns Epidemivæsen. 1890.

tilsyneladende derved kan opnaaes foreløbige Besparelser, især ved Udsættelse af nødvendige Reformer. Men da Beskyttelse og Forsvar mod Sygdom ogsaa maa være beregnet paa Nødvendighed af Initiativ og Handling, vil en dilettantagtig eller rutinemæssig Ledelse af Sundhedsvæsenet, af og til kunne blive en Udgift og Ulykke for Befolkningen, ved famlende og derfor i Regelen altfor kostbare og unyttige Bestræbelser for at udrette noget. En for hele Folket saa vigtig Sag, som Overledelsen af Sundhedsvæsenet er, bør ikke overlades Mænd, hvis Fordannelse, Kundskaber, Erfaring og hele Udvikling, saavel som deres mange andre Forretninger og deres hele Tankegang, ikke stemmer med Forstaaelse af Betydningen af sanitære Spørgsmaal. Ledelse af Sundhedsvæsenet kan kun udføres paalideligt og forsvarligt af Mænd, som har anvendt hele Livet til at samle Kundskaber og Erfaringer i dertil hørende Forhold og saa at sige aldrig har dem ude af Tankerne.

Den Mangel paa kyndig Sygepleie, som vi følte saa stærkt under Choleraepidemien 1853, er nu afhjulpet. Foruden hvad der i saa Henseende er udrettet af Hospitalernes Bestyrelser og af Kommunerne og private Foreninger, maa fremhæves Foreningen «Røde Kors», som blev dannet 1875, efter Mønster af lignende Foreninger i Udlandet. Mine Erfaringer fra Choleraepidemien, saavel som hvad jeg havde oplevet under Krigsforhold, ledede mig til i Mødet, som var sammenkaldt for at diskutere Dannelsen af en Røde Kors-Forening, indtrængende at anbefale, at Virksomheden af en saadan Forening i vort Land burde begynde med at afhjælpe den store Trang til rationel Sygepleie, ved Uddannelse af Sygepleiersker, som under fredelige Forhold kunde holdes i Øvelse ved privat Sygepleie, og under Krigsforhold kunde gøre Tjeneste i militære Hospitaler. Den Virksomhed, de af Røde Kors uddannede Sygepleiersker i mange Aar har

udført ved privat Sygepleie, er bleven meget paaskønnet og meget benyttet; men disse Sygepleierskers personlige Stilling, navnlig deres Udsigter til Alderdommen, er ikke bleven saaledes som Billighed og Retfærdighed maa kræve. Efter Opfyldelse af saa opslidende Livsvirksomhed som Sygepleie, er det billigt og retfærdigt, at der sikres Pleierskerne en i økonomisk Henseende sorgfri Alderdom. Uagtet Foreningen Røde Kors har arbeidet til Tilfredsstillelse i over 30 Aar, er dens Sygepleiersker endnu henviste til, efter at være opslidte, at leve af en ringe Sum, som er opsparet af deres Lønning, og, naar den er opbrugt, til Fattigvæsenet. Der er ikke af Staten, uagtet Foreningen er dannet med en vigtig Statsopgave for Øie, og ligesaa lidt af Private, som har draget Nytte af Sygepleierskerne, tilveiebragt Midler til passende Pensionering af dem, efterat de er blevne ude af Stand til at udføre deres anstrengende og velgørende Virksomhed. Det er ubilligt og uretfærdigt, at der ikke af Staten er blevet sikret Røde Kors' Sygepleiersker lige saa god Forsørgelse efter fuldført Arbeide, som Kjøbenhavns Kommune har kunnet sikre sine Sygepleiersker.

I Østerrig er, ved Lov af 3. Juni 1882, indrømmet «Røde Kors» et Præmielotteri paa 6 Millioner Gylden, for at Foreningen kunde blive istand til at tilveiebringe de nødvendige Hjælpemidler til frivillig Sanitetspleie i Krigstid. Efter Beregningen fik «Røde Kors» udbetalt 1,792776 Gylden, og desuden halvaarlig 2983 Gylden, og en ubestemt Kapital efter endelig Opgørelse, efter 51 Aar. Min afdøde Ven, TIETGEN lod, efter denne Plan, udarbejde en detailleret Plan for et Præmielotteri for «Røde Kors» her i Landet. Dette Forslag blev velvilligt modtaget af den daværende Justitsminister, og kunde være blevet gennemført. Forhandlingerne blev imidlertid pludseligt afbrudte ved Indflydelse af Uvedkommende. Dette var en stor Synd, fordi «Røde Kors»

derved blev berøvet Midler til at gennemføre en god og almennyttig Virksomhed i mange Retninger, ligesom Røde Kors-Foreninger i andre Lande. Med den beregnede Kapital vilde Foreningen have kunnet danne en Fond til Pensionering af Sygepleierskerne og desuden vilde der have været Kapital til Udførelse af almennyttige Foretagender, saasom praktisk Ambulancehjælp for Tilskadekomne, Lægevagtstationer m. m.

Efterat Cholera 1817 havde overskredet Indiens Grændse, har denne Sygdom epidemisk bredt sig over den beboede Del af Jordkloden. I Regelen er Epidemierne aftagne i Intensitet eller standsede om Vinteren, men derefter ofte tiltagne i den følgende Sommer. Da der ikke er nogen Grund til at antage, at der foreløbigt foregaar Forandring i dette Forhold, maa man overalt have Foranstaltninger rede til Bekæmpelse af Cholera.

Uagtet vor Hovedstads gode Vand- og Kloakforhold gælder dette ogsaa denne, som for en Del er opført paa uren Grund¹⁾. Ogsaa vi maa være forberedte.

Naar en Choleraepidemi er kommen indenfor vort Lands Grændser, er vor Opgave hurtigst muligt at hindre Smittestoffets Udbredelse og om muligt at ødelægge det. Ved Cholera maa vi, efter vor nuværende Kundskab, gaa ud fra, at Smittestoffet føres om med Mennesker og især ved menneskelige Udtømmelser, og følger med disse hvorhen de kommer. Vort Forsvar derimod maa derfor være, foruden hurtigst mulig Isolation og Behandling af Syge, tillige Observation af de Personer, som har været i Berøring med dem, samt Desinfektion eller Tilintetgørelse af de livløse Ting, hvortil Smittestoffer kan være overført fra den Syge. Men,

¹⁾ Aug. Colding og Jul. Thomsen, Om de sandsynlige Aarsager til Choleraens ulige Styrke. Kjøbenhavn. 1853.

for at disse Foranstaltninger skal være virksomme, maa de udføres hurtigt og med Sikkerhed, altsaa være lovbefalede og ikke kunne hæmmes af Tvivlraadighed hos Autoriteterne og Vrøvl fra Uvedkommende, eller kunne forsinkes af administrative Korrespondancer, Kommissioner og Formaliteter. Med Hensyn til Folkets Erkendelse af saadanne Foranstaltningers Betydning burde vi i vort Land være langt længere fremme end vi er; thi jo friere et Lands Forfatning er, desto villigere bør dets Borgere underkaste sig Byrder i hele Samfundets Interesse. Dette er f. Ex. saaledes erkendt i de Nord-amerikanske Fristater, at man ikke har taget i Betænkning at fastsætte en betydelig Straf, paa nogle Steder over 1000 Kroners Bøde eller Fængsel i 30 Dage, eller baade Bøde og Fængsel, for den, der har undladt at anmelde et Tilfælde af smitsom Sygdom, som er kommet til hans Kundskab, f. Ex. som Læge, Hotelvært, Slægtning af den Syge eller lignende.

Da Smittestoffet ved Cholera kan overføres ved de Syges Udtømmelser, Brækning og Diarrhoe, er det af stor Vigtighed at alle og enhver er opmærksom paa at undgaa Berøring med selv de allermindste Partikler af disse Udtømmelser. Smitte kan f. Ex. overføres ved at kysse en Syg eller en nylig død, ved at benytte den Syges Lommetørklæde eller Ske, Glas, Kop, eller ved at Kar, som indeholder Fødemidler, Mælk og lignende, er blevne rensede med Vand, som har været i Berøring med Smittestoffet, eller er blevne aftørrede med urent Linned, og paa mange lignende Maader. Dette kan modarbejdes ved offentlige Advarsler og gode Raad, som altid fremkommer under Epidemier. Det virksomste Middel mod Overførelse af Smitte efter større Maalestok, saavel som mod Indførelse deraf i en Kommune er tidssvarende Sundhedsvedtægter, fremkomne ved Lov, som tvungen Foranstaltning og virksomt gennemførte af Sundhedspolitiet. Denne Foranstaltning har vor, for

sin Kultur berømte Landbefolkning og dets valgte Repræsentanter i Menneskealdere forhindret udført.

Behandling af Cholerasyge maa indrettes efter Sygdommens Spredning og Forløb under Epidemien.

Cholera er, med Hensyn til Smitteoverførelse, meget forskellig fra flere andre smitsomme Sygdomme, f. Ex. Kopper. I Modsætning til denne Sygdom, er Faren for Smitte ved Berøring af en Syg ringe hos Cholera. Læger og Sygepleiersker og Andre, som kommer daglig i Berøring med Cholerasyge, bliver ikke angrebne forholdsvis i større Antal end Stedets øvrige Befolkning. Ogsaa med Hensyn til Spredning og Forløb er disse Sygdomme meget forskellige. En Koppeepidemi voxer sædvanlig ved at Sygdommen breder sig jævnt fremskridende fra det angrebne Sted, men i Choleraepidemierne gør Sygdommen Spring, saaledes at den, medens den er i fuld Gang i en Del af Byen, pludselig viser sig i fraliggende Kvarterer. En Koppeepidemi voxer langsomt til sit Højdepunkt, som den sædvanlig først naaer efter Maaneders Forløb; men en Choleraepidemi tiltager saa hurtigt, at Højdepunktet kan være naaet nogle Uger efter dens Begyndelse. Dette Forhold er meget tydeligt anskueliggjort i en fortrinlig Afhandling af Stockholms første Stadslæge, Dr. LINROTH¹⁾, i hvilken Afhandling i Kurver er sammenstillet en Koppeepidemi i Stockholm 1873—74 og en Choleraepidemi sammesteds 1866. Medens Koppeepidemien brugte 23 Uger for at naa sit Højdepunkt, havde Choleraepidemien naaet sit ved 5. Uge; og det bemærkes at den, udgaet fra et Skib i Havnen, allerede anden Uge havde spredt sig over hele Staden og omtrent samtidig naaede sit Højdepunkt i Stadens forskellige Dele.

De Erfaringer, som efterhaanden er blevne opsamlede med Hensyn til Cholerasygdommens Smitteforhold og Cholera-

1) Folksjukdommarnes uppkomst och utbredning. Stockholm 1884.

epidemiernes Karakter, har ført til at de forhen for beskyttende ansete Midler, Karantæne og militær Afspærring, ikke mere betragtes som hensigtsmæssige til Forebyggelse af Cholera-epidemier, og man har til Beskyttelse mod smitsomme Sygdomme næsten fuldstændigt ombyttet disse, meget kostbare og i høi Grad generende, Foranstaltninger med simpel Inspektion og med Forbud mod Indførsel af særligt smitteførende Genstande fra smittede Steder (cfr. Lov 2. Juli 1880). Erfaringer fra de senere Aar har desuden vist, at det sikreste Middel til at gøre en Cholerainvasion uskadelig, er, til Forebyggelse af Udbredelse, at anvende de samme hygieiniske Foranstaltninger, som har vist sig virksomme til Forebyggelse af typhoid Feber. Ved hygieiniske Forbedringer, navnlig ved at tilvejebringe en god og rigelig Vandforsyning, ved hurtig Fjernelse af alle Urenligheder fra Boligerne, ved Spredning af den for tæt sammenpakkede Befolkning, ved fornuftigt ordnede Afløbsforhold, hvorved alt Kloakindhold gøres uskadeligt, ved skarp Kontrol med Salg af Næringsmidler, især fra Steder, hvorfra Smitte kan befrygtes, er det lykkedes at gøre Smittestoffet fra Typhus forholdsvis uskadeligt, i Modsætning til tidligere. Ved de samme Foranstaltninger, vil man, med Hensyn til Forebyggelse af Cholera, kunne opnaa ikke mindre gode Resultater, forudsat at Administrationen ikke bliver ledet af forstenet Rutine eller efter teoretiske Doktriner.

Dersom Cholerasygdommen, under Epidemiernes Vandring gennem Europa, igen skulde blive ført til Kjøbenhavn, har vi ikke Ret til at antage, at den ikke kan faa Fodfæste; men det er vor Pligt at have de nødvendige Foranstaltninger rede til at søge at standse Epidemien og, dersom dette ikke lykkes, at yde de af Sygdommen angrebne Mennesker hurtig og bedst mulig Hjælp. Med Hensyn hertil maa stærkt fremhæves at Cholerasygdommen i Ordets fulde Forstand er akut.

Nogle Timer efter Sygdommens Udbrud kan Patienten være i haabløs Tilstand; det er derfor nødvendigt, naar Sygdommen er erkendt, at indrette alt paa, at der hurtigst muligt og med stor Energi kan tages fat paa Behandlingen, og det er uforsvarligt at spille Tid med administrative Forhandlinger og med at flytte Patienterne, navnlig til længere Afstande. Dette stemmer med Erfaringer fra Epidemien 1853. Dr. HÜBERTZ har gjort opmærksom paa, at man, gaaende ud fra den Anskuelse at Hospitalsbehandling var at foretrække, søgte i Begyndelsen af Epidemien at samle de Syge i Hospitaler, men dette var forbundet med flere Ulemper, især Tidsspilde ved Transporten. Allerede i Midten af Juli foretrak man derfor hyppigt at lade de Syge forblive i deres Hjem, forudsat at dette var muligt. Heller ikke taler Resultaterne af Hospitalsbehandlingen til Fordel for Benyttelse af Hospitalerne.

Naar Hjælpemidler til Behandling kan forskaffes og Desinfektion af Udtømmelserne kan udføres i Hjemmene, er Behandling der at foretrække; men det bliver naturligvis en Undtagelse. Af Hospitaler maa indrettes flere i første Linie. Af disse Hospitaler til hurtig Behandling af de Syge, bør indrettes saa mange som muligt i alle Dele af Byen, med nødvendige Transportmidler. Saavel Lægepersonalet som det øvrige Personale bør være dobbelt saa stort, som nedenfor angivet, for at kunne skifte, da Arbeidstiden er i Døgn. Disse Hospitaler bør være forsynede med nødvendige Hjælpemidler til første Behandling og være paa omtrent 20 Senge; hvert Hospital maa være forsynet med 2 Læger (Examine-rede eller ældre Studerende) og 1 indøvet Sygepleierske, samt mindst 4 Medhjælpere, som kan indøves og benyttes til manuel Hjælp. Efterhaanden som Transport af de Behandlede bliver mulig, maa de evakueres fra disse Hospitaler til større Hospitaler, indrettede ved Udtømmelse af

almindelige Hospitaler, Skoler osv. I 1853 købte Kommunen i Kjøbenhavn en stor Eiendom paa Hjørnet af St. Annæ Plads og Amaliegade og tømte Skoler m.m. i den Mening, at Epidemien kunde standses ved Isolation i Hospitaler; men den tænkte ikke paa mange smaa Hospitaler til Behandling i første Linie, hvilket ikke kan undværes af Hensyn til Sygdommens akutte Forløb.

TO TIDSBILLEDER
AF
TUBERKULOSENS BEKÆMPELSE I DANMARK
FØR OG UNDER SYSTEMSKIFTETS
PARLAMENTARISME

TO THE MEMBERS

OF THE HOUSE OF REPRESENTATIVES

IN CONGRESS ASSEMBLED

FOR THE YEAR 1877

INDLEDNING.

Første Afsnit af Bekæmpelse af Tuberkulose behøver ingen Forklaring; men til andet Afsnit er nogen Oplysning nødvendig, navnlig som samlet Oversigt over Arbeidet, og for lettere at følge Udviklingen.

Bekæmpelse af Tuberkulose er bleven indledet af det kongelige Sundhedskollegium, ved Bekendtgørelse af 9. Juni 1889, om Faren for Smitte fra tuberkuløse Personer.

Det er ved denne Bekendtgørelse blevet meddelt Publikum, at det er blevet bevist, ved Opdagelse af Tuberkelbacillen, at tuberkuløs Sygdom er smitsom og at den hyppigste Smittekilde er Brystsyges Opspyt. I Bekendtgørelsen er givet Regler for Behandling af Opspyttet saaledes, at Smitteoverførelse kan undgaaes. Der er tilføiet, at «der næsten ikke er nogen Fare forbunden med at leve i Nærheden af Tuberkelsyge, naar den fornødne Forsigtighed iagttages med Spyttet».

Pressen blev anmodet om at udbrede denne Bekendtgørelse saa vidt som muligt.

Ved Lovgivning, sigtende til at forebygge Udbredelse af Tuberkulose fra Kvæget og fra Næringsmidler m. m., saavel som ved passende Understøttelse til Anstalter til Helbredelse af Tuberkulose (Kysthospitaller — Veilefiord Sanatorium — Børnesanatorier), er Forebyggelse af Udbredelse af Tuberkulose bleven indledet og udført i Praxis, paa en,

efter vore Forhold og Evner passende Maade og uden at Smittefrygt er bleven vakt.

Efter at denne Virksomhed havde været i Gang i nogle Aar, fremkom et Andragende til Regeringen om Opførelse af Folkesanatorier og Plejehjem til Bekæmpelse af Tuberkulose, ligesom i Tyskland. Efter grundig Overveielse, navnlig af Udgifterne, erklærede Regeringen at den ikke turde paatage sig Ansvarret derfor.

Da det politiske Systemskifte blev indført, og Reformpartiet overtog Regeringen, blev der stiftet en Nationalforening til Bekæmpelse af Tuberkulose, som, med Bistand af Regeringen, begyndte Opførelse af Folkesanatorier, som første Led af den tyske Metode.

I Stedet for Sundhedskollegiet, hvis lovlige Virksomhed man ikke vilde benytte, blev en Læge, uden administrativ Erfaring, foreløbig (provisorisk) af Regeringen benyttet som «Tuberkulosekonsulent», til at lede alt, vedkommende Tuberkulosespørgsmaalet, i hele dettes Omfang. Ved Hjælp af en parlamentarisk Kommission blev bestemt, at Bekæmpelse af Tuberkulose skulde udføres efter den tyske Anstaltmetodes Principer, og denne Beslutning blev legaliseret af Rigsdagen.

For at Folkesanatorier, som Metodens første Led, kunde blive opførte i en imponerende Rækkefølge, blev voldsom Agitation og hensynsløs Reklame benyttet, hvorved blev udbredt en ubehersket Tuberkulosefrygt, til Skade og Ulykke for alle de Brystsyge, som blev nægtet Adgang til almindelige Hospitaler, da disse ikke var indrettet paa Isolation. De blev tillige forarmede, da Ingen vilde arbeide med dem. De fattige Hjem blev overfyldte og Dødelighed af Brystsyge, der i meget lang Tid havde været i jævn Aftagende, begyndte at tiltage.

Paa Grund af den Interesse, hvormed jeg i henved 35 Aar af mit Liv har deltaget i Sundhedskollegiets Arbejde, for Forbedring af Statens Sundhedsvæsen og for praktisk Benyttelse af Hygieine, til Bekæmpelse af Udbredelse af smitsomme Sygdomme, og især de mest ondartede, Tuberkulose og Syphilis, har jeg ikke kunnet afholde mig fra at advare mod den indledede systematiske Opførelse af Folkesanatorier, paa de Brystsyges Bekostning, hvilket Foretagende betegnende er blevet benævnet «Bekæmpelse af Tuberkulose fra den gale Ende». I Maanedsskrift for Sundhedspleie 1906 skrev jeg i en Afhandling, som i Særtryk blev vidt udbredt, at «mange Brystsyges Kaar er blevne saaledes forværrede, at det er nødvendigt at der, uden Tøven, bliver raadet Bod derpaa». Uagtet dette var sat med fede Typer, havde det ingen Virkning. Nationalforeningen til Bekæmpelse af Tuberkulose kunde ikke hjælpe de Brystsyge, fordi Folkesanatorier skulde opføres som første Led af Anstaltmetoden, saaledes som det var besluttet af en parlamentarisk Kommission. Ved de imponerende Bygningsforetagender lykkedes det, med Hjælp af Regeringen, at give Mængden Indtryk af, at Systemskiftets Ledere havde et ganske anderledes praktisk Greb paa Løsning af en stor Samfundsopgave, end tidligere Regeringer havde haft, og Reformpartiets Anfører blev, som virksomt Medlem af Nationalforeningens Bestyrelse, opfattet som de Brystsyges store Velgører.

De Indgreb i det kongelige Sundhedskollegiums lovlige Administration, som under Beskyttelse af Systemskiftets Parlamentarisme er foretagne, først af Reformpartiets Anfører, under Paaskud af Bekæmpelse af Tuberkulose, derpaa af Systemskiftets Ministerier, med Justitsministeren i Spidsen, har forøget Betydning derved, at disse Indgreb har været Indledning til en større og mere omfattende Forstyrrelse i

flere andre, udenfor Sundhedsvæsenet værende, Forhold og har bidraget til at forvirre Mængdens Begreber om Ret og Uret.

Med Hensyn til Bedømmelse af Systemskiftets Regeringers Virksomhed, maa vi ikke glemme at vort Land er blevet lille og at vi ikke har store Hjælpekilder, hvorfor vor Statshusholdning maa føres med Forstand og Klogskab og med Sparsommelighed. Vi har ikke Raad til Forsøg paa praktisk Benyttelse af politiske Teorier, hvis Rigtighed og praktiske Nytte for Samfundet ikke er blevne beviste af Erfaring, fordi saadanne Forsøg er meget kostbare, saavel økonomisk som moralsk. Rigtigheden af denne Opfattelse er bleven bekræftet, tildels paa vort Samfunds Bekostning. Efter at det store og mægtige Reformparti havde regeret egenmægtigt og klassepolitisk i 7 Aar, blev det opdaget at der var Svamp i den Bygning, det var ifærd med at opføre. Bygningens største og stærkeste Støtte faldt og væltede hele Selskabet, med alle dets kostbare Teorier og Metoder.

At jeg har givet en Fremstilling af en Del af disse sørgelige Forhold, skyldes ikke alene Indignation over de brutale og vanskeligt oprettelige Indgreb, som er blevne gjorte af Reformpartiets Regeringer mod lovlig Bestyrelse af Sundhedsvæsenet; men endnn mere Indignation over de Voldsgerninger, som klassepolitisk er blevne udførte mod vort Samfund. Den Mand og de Mænd, som har ført an ved Systemskiftet og de, under dettes Parlamentarismes Beskyttelse, udførte Misgerninger mod Samfundet, har udført et Arbeide, der har medført meget større Udgifter, end vort Samfund kan taale og som kan blive ødelæggende for hele Samfundet.

Det jeg her har skrevet har været vanskeligt, fordi det omfatter Forhold, som har stor almindelig Betydning, og

derfor maa behandles med Forsigtighed, og tillige fordi det ikke kan undgaaes at Personer berøres. Med Hensyn til dette sidste er det mig til Beroligelse, at de Personer paa hvis Skuldre Skyld er bleven lagt, har stillet sig selv saa meget i Forgrunden, at det ikke har været nødvendigt at nævne dem ved Navn.

Jeg har bestræbt mig for at være saa hensynsfuld som muligt, men jeg har ikke kunnet opgive, hvad jeg anseer for min Pligt. Dette er, saa indtrængende som jeg kan, at indskærpe Bevarelse og Fortsættelse af den, ved kundskabsrig Erfaring indledede Bekæmpelse af Tuberkulose; saavel som Tilveiebringelse af en vel overveiet Bestyrelse af Sundhedsvæsenet, i Stedet for den Styrelse, som Systemskiftets Ministerier har skabt, ved Hjælp af en parlamentarisk Kommission, hvoraf Valg af Halvdelen af Medlemmerne og Formanden, er blevet betroet til den for Falsk og Bedrag indelukkede Justitsministers Ærlighed og Retfærdighed.

Bekæmpelse af Tuberkulose i Danmark før Systemskiftets Parlamentarisme.

Ved Midten af forrige Aarhundrede var der Kammeratskab og Sammenhold mellem de medicinske Studerende, som saasnart de havde bestemt sig til det medicinske Studium, blev indskrevne som Volontærer ved et Hospital og vedblev at gøre Tjeneste som saadanne, indtil de blev ansatte som faste Kandidater ved Hospitalet. Ligesom senere var det Frederiks Hospital og Almindeligt Hospital, der blev benyttede af de Studerende. Der var imidlertid den Forskel, at Frederiks Hospitals Forhold til Universitetet og den Omstændighed at dets Overlæger tildels var Universitetslærere, bevirkede at Studerende fortrinsvis søgte dertil, hvoraf Følgen blev at der, uagtet de Studerendes Antal var lille mod hvad det senere er blevet, ogsaa dengang kunde forløbe flere Aar efter Examen inden fast Ansættelse som Kandidat kunde opnaaes i Frederiks Hospital. I Almindeligt Hospital var Forholdet anderledes, paa Grund af den ringe Søgning af Studerende dertil. Det var meget almindeligt at Udnævnelse til fast Kandidat i dette Hospital gik forud for Examen; der fandtes af og til fast ansatte Kandidater i fremrykket Alder og som i ikke faa Aar fungerede som saadanne, inden de bekvemmede sig til at underkaste sig Universitetsexamen.

Uagtet forskellige Indvendinger, som er gjorte mod Hospitalstjeneste under hele Studiet, har dette Forhold dog

haft Fordele, for Medicinernes Uddannelse til praktiske Læger, og den Tid, som blev anvendt dertil, har ikke været spildt. Hvad der indsamledes lidt efter lidt og uden Metode, fik efterhaanden Betydning som levende Illustrationer til de kliniske Forelæsninger, og blev efterhaanden ordnet og fordøiet ved Samtaler mellem de Studerende indbyrdes, saavel som ved Hjælp af deres Lærere, Overlægerne og især Reservelægerne. Dette bidrog i høj Grad til at gøre Studiet tiltrækkende. Denne Hospitalstjeneste under hele Studietiden havde ogsaa Betydning ved hos de Studerende at udvikle den særegne menneskelige Dannelse, som er nødvendig for enhver Læge; de Studerende vænnede sig, efter Forbillede af deres Lærere, til at forstaa og faa Interesse for de forskellige Syge, som de kom i Berøring med, og ikke at tage Hensyn til disses Samfundsstilling, men kun til at de var Patienter og trængte til at hjælpes. Som Læger fik de en særegen Interesse for deres egne Patienter, som det blev betroet dem at forbinde og føre Journal over, og de blev indøvede i den for en Læge nødvendige Kunst, at individualisere. Ved den lange Hospitalstid lærte de Studerende ikke blot at opfatte de forskellige Individualiteter, men de vænnede sig ogsaa til at see med egne Øine og at undgaa at opfatte Sygdomstilfældene schematisk og efter forudfattet Mening. De havde, efter fuldendt Examen, et Grundlag for klinisk Uddannelse.

Foruden større Foreninger, det kongelige medicinske Selskab og Philiatrien, til hvilke de fleste af Kjøbenhavns Læger havde sluttet sig, var der af Reservelægerne ved de to store Hospitaler dannet et begrændset Selskab til gensidig Belæring, især med Hensyn til Spørgsmaal vedrørende pathologisk Anatomi og kliniske Iagttagelser. Vi samledes skiftevis i et af Hospitalerne, og, efter at have gennemgaaet og diskuteret de forskellige Præparater fra Sektionsstuen og kliniske Spørgsmaal, tilbragte vi Aftenen sammen. Den

tarvelige Aftensmad blev bekostet af den Reservelæge, hos hvem Mødet blev holdt; Aftenerne var altid fornøielige og kammeratlige, og de bidrog til Udvikling af god Standsfølelse.

Materialet i Almindeligt Hospital var skikket til Belæring i stort Omfang, da Hospitalet, foruden en chirurgisk og medicinsk Afdeling, hver paa 200 Senge og med de udmærkede Overlæger, Professorerne LARSEN og CHRISTENSEN, indeholdt en Lemmeafdeling paa 1200 Senge, hvori fandtes Exempler paa omtrent alle chroniske Sygdomme. Denne Afdeling blev bestyret af den medicinske Reservelæge, som havde en Kandidat til Hjælp. Den svarer til Belægningen af nuværende Almindeligt Hospital. Da den Løn, som betales Lægerne af Kommunen (Fattigdirektionen), paa den Tid var lille, levede Hospitalets Kandidater af Informationer eller Manuduktioner; enkelte af dem var Amanuensis hos ældre Læger. Ved min Manuduktion i Therapi og Diagnostik, særlig Stethoskopi, havde jeg stor Nytte af Lemmeafdelingen, især efter at jeg havde tilveiebragt Journaler over alle de Syge. Disse satte megen Pris paa at blive benyttede som Midler for Undervisningen, som de antog foretoges i deres Interesse, hvilket ikke var ganske urigtigt.

Af chroniske Sygdomme var Tuberkulose stærkt repræsenteret i Hospitalets Afdelinger, Phthisis i den medicinske Afdeling, Lupus og Skrophulose i den chirurgiske. Studiet af denne Sygdom blev i høi Grad begunstiget ved at der altid i Lemmeafdelingen fandtes chronisk Phthisis og tillige Exempler paa Sygdomme, ved hvilke der kunde opnaaes Oplysning til Sammenligning, saasom forskellige Brystsygdomme, Underlivssygdomme, Hudsygdomme m. m. Vi benyttede dette rige Materiale til at studere de forskellige Former af Tuberkulose og deres Forhold til de forskellige Individualiteter, og lagde især Vægt paa at fremdrage kliniske og patologisk-anatomiske Vidnesbyrd om Tuberku-

losens Helbredelighed, samt at undersøge Betingelserne for Helbredelse hos forskellige Individualiteter. Efter den Tids Tankegang blev Opmærksomheden stærkt henvendt paa en formodet Antagonisme mellem Tuberkulose, især Lunge-tuberkulose (Phthisis) og forskellige andre Sygdomme, f. Ex. Emphysem (LAENNEC), Pneumothorax (STOKES), intermitterende Febre (HARRISON, WELL o. fl.) og paa Betydningen af ROKITANSKYS Læresætninger. Ved Hjælp af min Ven BAGGE, som var Docent ved Veterinærskolen, der dengang var paa Christianshavn, fik jeg god Lejlighed til at studere Sektioner af Tuberkulose hos Dyr, især Kvæg, og til at see Sektioner af Snive, hvoraf en stor Epidemi forekom i Vognmandsbesætningerne. Studiet af denne Infektionssygdom havde Interesse ved Sammenligning med Tuberkulose, især paa Grund af Lokalisationen i Lymfekirtlerne og Slimhinderne.

Vi kom snart paa det rene med Urigtigheden af den populære Mening, at Brystsyge, Phthisis, særlig er en Sygdom for den yngre Alder. Ved Sektion af Phthisikere fandtes $\frac{1}{4}$ at være under 25 Aar, Halvdelen mellem 25 og 50 og rigeligt $\frac{1}{4}$ over 50 Aar. Dette er ogsaa blevet bekræftet ved Dr. JUL. LEHMANN'S Undersøgelser¹⁾.

Benævnelsen Phthisis er hensigtsmæssig, fordi den har Hævd for sig, ligesom en Mængde andre Betegnelser af Sygdom. Denne Benævnelse er bedre end den anatomiske Benævnelse «Lungetuberkulose», fordi Tuberkelafsætninger sjælden er indskrænket til Lungerne; de forekommer ikke meget sjældnere i Tarmkanalen og Kirtlerne, end i Lungerne. Da Tuberkelafsætning allerede i Tuberkulosens første Stadium og i Regelen under Sygdommens Udvikling findes i flere Organer, er der ikke Grund til at opgive den alminde-

¹⁾ Bidrag til Kundskab om Lungetuberkulosens Forekomst i Danmark særligt i Byerne, af Dr. JULIUS LEHMANN. 1886.

lige og hædvundne Benævnelse Phthisis som endnu bruges i flere Lande, vekslede med Benævnelsen «Brystsyg».

Om Forholdet mellem Phthisis og Skrophulose var der paa den Tid Uenighed mellem Forfatterne. Ved mine Undersøgelser¹⁾ blev jeg overbevist om, at Tuberkellet er Grundlag for Phthisis saavel som for Skrophulose. Deraf kan imidlertid ingenlunde drages den Slutning, at det kan være rigtigt i Praxis at undlade at gøre Skel mellem disse to Former af Tuberkulose. I Praxis har man altid holdt Phthisis og Skrophulose hver for sig; man har for længe siden i England opført Brystsygehospitaller for Phthisikere og i Frankrig Kysthospitaller for skrophuløse Børn. Dette er ogsaa blevet fastholdt i vort Land ved alle de nyeste Foretagender, ved Opførelse af «Sanatorier for Lungetuberkulose» og «Kysthospitaller for skrophuløse Børn».

Før Opdagelse af Tuberkelbacillen kunde man kun støtte Diagnosen: Tuberkulose til omhyggelig klinisk og teknisk Undersøgelse af alle iagttagelige Enkeltheder og til Sektionsfund. Uagtet Mangel af de gode Hjælpemidler, som nu haves, var det dog muligt, ved Øvelse, i Forbindelse med en efterhaanden udviklet praktisk Takt, at opnaa rigtige Resultater ved Bedømmelse af Sektionsfund af Tuberkulose. Som Exempler herpaa kan nævnes, at Professor FIBIGER²⁾ i Aaret 1900 har i 2 meget gamle Spirituspræparater med Etiketten «Tuberkuløse Ulcerationer i Tarmkanalen», kunnet bekræfte den tidligere Diagnose «Tuberkulose», ved mikroskopisk Paavisning af velbevarede typiske Elementærtuberkler i begge Spritpræparater. Det ene Præparat var fra 1854, fra Almindeligt Hospital (Sygehistorien findes i min Afhandling: Om Tuberkulosens Helbredelighed, 1854); det

¹⁾ Phthisis, en anatomisk-klinisk Undersøgelse af S. Engelsted. 1853.

²⁾ Om Tuberkulose i Tyndtarmstrikturer og deres Forvexling med syphilitiske Forsnevninger, af Johannes Fibiger. (Hospitalstidende 1900 No. 26—29).

andet Præparat var fra 1861, fra Frederiks Hospital, og er omtalt af Overlæge FR. TRIER i Ugeskrift for Læger 1861 Side 353.

Tuberkulosens Aftagen i Kjøbenhavn og Købstæderne og sandsynligvis ogsaa paa Landet, idetmindste siden 1835¹⁾ blev ikke ligefrem følt af Befolkningen, som var optagen af Bekymring over de talrige Dødsfald af Brystsyge og de mange sørgelige Hjem søgelser især af enkelte Familier, hvori Tuberkulosen havde faaet Fodfæste, som det antoges ved Arv.

Der var ikke Mangel paa kliniske Erfaringer, som vidnede om, at Phthisis kunde standses i Udvikling ved hensigtsmæssige Foranstaltninger, saasom ved Ophold og Hvile paa Landet under gode hygieiniske Forhold, ved Søreiser i gode og velprovierterede Skibe o. s. v. Der blev lagt særlig Vægt paa Ophold i ensartet, jævn og mild Temperatur. I vort Agrarland blev velbyggede Kostalde benyttede som Brystsygesanatorier, og der er blevet paapeget ikke faa Phthisikere, som antoges at være blevne helbredede ved dette Middel, der var blevet valgt og blevet moderne, uden at Tuberkulosens store Udbredelse blandt Drøvtyggerne var taget med i Beregning. Paa andre Steder benyttedes andre Metoder. I den store Mammothshule i Kentucky har været opført et Brystsygesanatorium, uagtet Hulens fuldstændige Mangel paa Dagslys, men alene fordi Temperaturen der hele Aaret var ensartet og mild (c. 18° R.); men Forsøget blev opgivet. Som indbudt Deltager i Lægekongressen i Philadelphia, i Anledning af «The Centennial Anniversary of the Declaration of Independence by the United States», gjorde jeg et Besøg i Hulen 1876, men fandt Resterne af Brystsygesanatoriet, som tildels sammenfaldne Træboder.

¹⁾ J. LEHMANN: Svindsotdødeligheden i Kjøbenhavn. Maanedsskrift for Sundhedspleie 7. Bd. Side 167.

De fleste solide Erfaringer om Helbredelse af Phthisis blev opnaaede ved Ophold paa Steder, hvis klimatiske og andre Forhold blev ansete for hensigtsmæssige, og der blev særlig lagt Vægt paa Sollys. Det var især som forebyggende Middel at klimatisk Behandling var virksom, navnlig for Personer med svagelig Konstitution og tuberkuløs Nedstamning. Ved uafbrudt klimatisk Behandling i Aarevis, er ikke sjældent opnaaet Helbredelse af begyndende Phthisis. Ogsaa ved chronisk Phthisis med begrændset Lokalisation er opnaaet Helbredelser, selv om der for disse chroniske Patienter blev indrømmet Afbrydelser af Kuren om Sommeren, efter omhyggelig Overveielse af alle Forhold, nemlig ikke blot Hensyn til Tuberkulosens Udvikling og Patientens hele Befindende, men ogsaa Hensyn til hans Levevis og Virksomhed i Hjemmet under Pauserne i Kuren. Derimod har de klimatiske Kure i Reglen været uden væsentlig Nytte for Phthisikere, som af økonomiske Hensyn har maattet indskrænke Kuren til forholdsvis korte Vinterophold i solrige Egne og maattet reise hjem tidlig paa Foraaret og derefter arbeide forholdsvis strængt og leve forholdsvis tarveligt. Det blev betragtet som en Sandhed, der var hævet over Diskussion, at Varigheden af de klimatiske Kure, ligesom af enhver Kur for Tuberkulose, bør staa i Forhold til Sygdommens naturlige Forløb og Patientens Individualitet, og kan ikke bestemmes doktrinært eller udføres summarisk.

Klimatiske og lignende Kure, hvoraf kun kan ventes Resultat ved en i lang Tid fortsat Behandling og ved omhyggeligt Hensyn til Patienten og hans Forhold efter Behandlingen, kunde kun komme et lille og udvalgt Antal af de Brystsyge til Gode. Den store Mængde af dem var dengang henviste til Behandling i Hospitalerne, naar de følte Trang dertil. De kom i Regelen ikke

under Behandling ved Sygdommens Begyndelse, fordi de som oftest ikke ænsede de tidlige Symptomer eller opfattede dem som Tegn paa Brystsyge, og naar de kom under Behandling i Hospitalet, kunde de ikke blive der længere end til de mest foruroligende Symptomer var hævede og Kræfterne saa meget forbedrede, at de følte sig egnede til at tage fat paa det vante og for dem og deres nødvendige Arbeide. For mange af disse chroniske Phthisikere var Anledningen til Indlæggelse i Hospitalet, saavel som Dødsarsagen ofte ikke Udbredelse af Tuberkulosen i Lungerne eller andre Organer, men Komplikationer, paa Grund af Overanstrengelse, Misbrug af Spiritus eller skadelig Virkning af særeget Arbeide og sundhedsfarlige Arbeidsvilkaar.

Om man end ikke kan sige at den nævnte afbrudte og ufuldstændige Behandling i Hospital har bevirket Helbredelse i mange Tilfælde, maa man dog, ogsaa i Betragtning af at der hos mange af disse saaledes behandlede Phthisikere ved Sektion er fundet forskellige Former af standset Tuberkulose af gammel Dato, erkende, at den leilighedsvis Hospitalsbehandling ofte kan have været et Middel til at redde Livet og ogsaa til at forlænge Arbeidsevnen.

Paa den Tid havde man ikke nogen Statistik, som kunde benyttes til at oplyse den absolute og relative Betydning af leilighedsvis Hospitalsbehandling af Phthisikere. Senere er fremkommet Oplysninger i saa Henseende, som ikke bør oversees. Dr. DE LA CAMP har offentliggjort en Statistik¹⁾ over et Antal Phthisikere, som i Aarene 1892—1899 har været underkastede Behandling, gennemsnitlig 4 Uger for hver, i et almindeligt Hospital i Hamburg. Af de behandlede Phthisikere er Efterkontrol opnaaet, for hvert Aars udskrevne, hos $\frac{2}{3}$ til $\frac{3}{4}$. Af denne Statistik fremgaaer at der i de første Aar efter Udskrivningen har været en rask

¹⁾ Mittheilungen aus den Hamburgischen Staatskrankenheilanstalten. Bd. II.

og senere en langsommere Tiltagen af Dødsfald; men at der, 7—8 Aar efter Udskrivning af Hospitalet, var 20 pCt. af Phthisikerne levende. Det maa erindres, at næppe nogen af Phthisikerne er indkommen i Hospitalet i Begyndelsen af Sygdommen, at deres Behandlingstid kun har varet faa Uger, og at en Del af de udskrevne kan have levet efter det ottende Aar.

Den Leilighed, som Materialet i Almindeligt Hospitals medicinske Afdeling og Lemmeafdelingen tilbød, benyttede jeg i 1854 til en Afhandling: «Anatomisk-kliniske Undersøgelser om Tuberkulosens Helbredelighed». Grundlaget var 552, af mig selv udførte Hospitals-Iagttagelser og Sektioner. Jeg vilde benytte denne Afhandling, som var en Fortsættelse af en større Afhandling om «Phthisis¹⁾», til Doktordisputats, og den blev antagen af Fakultetet; men min Ansøgning om at maatte udgive og forsvare den paa Dansk, blev af Regeringen kun indrømmet saaledes, at den maatte udgives paa Dansk, men den skulde forsvares paa Latin. Uagtet jeg havde faaet Øvelse i Doktorlatin, ved at have skrevet Sygejournaler i Tusindvis paa dette Sprog, saaledes som Skik og Brug dengang var i Hospitalerne, og uagtet jeg var Medlem af Lyceum, hvor Latinen dog var begyndt at blive fortrængt af Modersmaalet, saa at det væsentligste Medlemmerne bevarede deraf var, at sige «Du» til hverandre, ligesom Romerne, desuagtet var jeg utilfreds med denne Afgørelse; men jeg vilde ikke opgive, hvad jeg havde foresat mig. Den paa Dansk skrevne Afhandling blev forsynet ogsaa med et latinsk Titelblad og IX Theses: «*dissertationi anatomico-clinicæ de sanabilitate tuberculosis annexæ*». Den første Thesis var: «*tuberculorum, ubi cruda et ubi emollita et ubi cavernosa sunt, circumscriptio quædam fieri potest*»; den sidste Thesis var: «*in multis casibus veri-*

¹⁾ Phthisis, en anatomisk-clinisk Undersøgelse. Kjøbenhavn 1853.

simile est, dispositionem tuberculosam esse sanatam, ubi tuberculosis in aliqua parte corporis, maxime pulmonibus, circumscripta substitit.

Mit Maal var at blive Overlæge i den medicinske Afdeling i Almindeligt Hospital, hvor jeg havde faaet min Uddannelse og arbeidet som Kandidat og Reservelæge i flere Aar, og hvor jeg haabede, som Overlæge at kunne faa Leilighed til at fortsætte mine Studier over Tuberkulose og tillige til, som klinisk Lærer, at vække Interesse derfor hos de Studerende. Da min høiagtede Lærer og kære Ven, Professor CHRISTENSEN døde, maatte jeg vige Pladsen for en ældre Ansøger.

Da der senere blev oprettet en Afdeling i Almindeligt Hospital for Hudsygdomme og veneriske Sygdomme, til hvilken en stor Del (Fruentimmerafdelingen) af Patienterne fra den Afdeling, hvor jeg i mange Aar havde gjort Tjeneste, blev overførte, søgte jeg Pladsen som Reservelæge. For at forberede mig forsvarligt, foretog jeg Studier i Udlandet, især i Paris, Wien og Berlin. Efter 3 Aars Virksomhed som Reservelæge, blev jeg 1861, efter Overlægens, Professor HASSINGS sørgelige Død, udnævnt til Overlæge; og 1864 flyttede jeg med Afdelingen til det nye Kommunehospital, hvor jeg var Overlæge indtil 1882, da jeg ikke ansaa det for rigtigt at søge Genvalg, fordi jeg var nærvæd 60 Aar.

Under min 20aarige Virksomhed som Overlæge i en Afdeling, hvis væsentligste Indhold var Infektionssygdomme, fik jeg Bekræftelse paa, hvad der ved Studiet af Tuberkulose var blevet min Overbevisning, at der med Hensyn til Bekæmpelse af disse Sygdomme kan udrettes meget mere, saavel for Samfundet som for de enkelte Personer, ved veloverveiede forebyggende Foranstaltninger, end ved Forsøg paa at raade Bod paa de af Sygdommen foraarsagede Ulykker. Som Samfundsopgave forholder det sig med Bekæmpelse af Tuberkulose og lignende Sygdomme ligesom

med Bekæmpelse af Laster, at Forebyggelse er det vigtigste.

I samme Tanke har jeg 1877 foranlediget Dannelse af en Forening til forvildede unge Pigers Frelse, som, ved Samarbejde med Politiet, søger at ophjælpe unge Piger, der er blevne Ofre for Forførelse eller er komne paa Afveie, som fører til Løsagtighed. Saasnart de er blevne skikkede dertil, søger vi at faa de unge Piger anbragte i passende Hjem i Provindserne, især paa Landet, hvor de lever og arbejder sammen med Familierne. De maa ofte flyttes, men vi opgiver dem nødigt.

Med samme Tanke som Grundlag har jeg faaet den Overbevisning, at den sikreste Vei til Bekæmpelse af Tuberkulose er veloverveiet, planlagt og vedholdende Behandling af Tuberkulose i Barnealderen.

I Almindeligt Hospital var god Leilighed til at samle Erfaringer om den skrophuløse Form af Tuberkulose hos Børn og at faa Øinene op for Nødvendighed af energisk hygieinisk-diætetisk Behandling af disse, som et vigtigt forebyggende Middel til Standsning af Udbredelse af Tuberkulose.

Paa Grundlag af vort Lands store Kystudstrækning ligger det nær, som Hjælpemiddel til Behandling af Tuberkulose, særlig Skrophulose, at tænke paa Gennemførelse af Behandling ved Kysten, i en Luft som er den fuldstændigste Modsætning til den indelukkede og fordærvede Luft, hvori Sygdommen ofte udvikles. Der var saa meget større Grund til at fastholde denne Tanke, som den hverken var ny eller uforsøgt.

I Italien havde længe været Helbredelsesanstalter ved Havet, men kun til Brug om Sommeren. I England var allerede 1776, ved Margate, blevet opført «The Royal

Sea-bathing Infirmary», som benyttes hele Aaret, og efterhaanden er blevet udvidet. Da jeg besøgte det 1870, var der 200 Senge, med Patienter med forskellige, mest chroniske Sygdomme. Trangen til Udvidelse var meget følelig, især efterat man, ved Erfaringer hentede fra Frankrig, var begyndt at optage Børn med Skrophulose. Lægen forsikrede at der var altfor faa Pladser, «Tusinde vilde ikke være for mange». I Skotland var oprettet flere Helbredelsesanstalter ved Kysten, saaledes ved Dunoon, «the Bajae of the Clyde», aabnet 1863; the Mission Coat Home og Saltcoats som aabnedes 1866, væsentligt for Konvalescenter.

Det afgørende Bevis for Kystbehandlingens Betydning, særligt for den skrophuløse Form af Tuberkulose er givet af Frankrig. I 1861 blev af «l'Administration centrale» aabnet et Hospital paa 100 Senge ved Berck sur mer i Nordfrankrig, for haardt angrebne skrophuløse Børn fra Hospitalerne i Paris. Efter 7 Aars Forsøgstid blev, paa samme Sted, aabnet et Hospital med samme Bestemmelse, for 700 Børn fra Paris. I Nærheden er af ROTHSCHILD opført et Hospital paa c. 100 Senge. Jeg fik det Udbytte af mit Besøg i dette Hospital, at jeg kom paa det rene med, at Skydevinduer, som de der har, og som af Tjenestefolkene kaldes *à la guillotine*, i vort Klima er mindre hensigtsmæssige end dobbelte Vinduer, som ikke er kostbarere.

Strandbredden ved Berck har Lighed med Jyllands Vestkyst, og Klimaet er ikke meget forskelligt fra vort; men ved den franske Kanal er Extremerne af Temperaturen i Vintermaanederne. (November—Marts) mindre end hos os, hvorfor de har kunnet benytte en Plads, som er mindre beskyttet for Vindene, medens vor Opgave maa være at finde en Plads, som er dækket mod de herskende Vinde. Vandets Saltholdighed ved vore Kyster er mindre end i Kanalen; i nedre Del af Kattegat omtrent 2 pCt., i Kanalen 3,4 pCt. à 3,5 pCt.

For at faa nogen personlig Erfaring om vore Kysters Betydning for Behandling af skrophuløse Børn, gjorde jeg nogle Forsøg.

Ved Hjælp af Dr. L. RODE, som praktiserede ved Kvistgaard Station i Sjælland og senere blev Stiftslæge ved Vallø, fik jeg nogle Børn, som var udtagne af Almindeligt Hospitals Lemmeafdeling, hvor de var indlagte til Forsørgelse, som uhelbredelige paa Grund af Skrophulose, anbragte i Pleie ved Kysten, under Dr. RODES Tilsyn. Børnene var udvalgte af Overlæge BRANDES, og denne erfarne og samvittighedsfulde Læge meddelte mig senere følgende om disse Børn: «Enhver der har seet Børnene ved deres Ankomst til Stedet, for 4 Maaneder siden, forbauses over hvor meget de er komne til Kræfter; de er blevne fyldigere og seer friskere ud. RODE skriver intet om hvorvidt Fistelsaarene er lægte paa den største af Pigerne. Der vil intet Resultat kunne ventes af nogen Betydning før til Efteraaret, indtil hvilken Tid Børnene vel foreløbigt kan blive derude. Spørgsmaalet stiller sig saaledes for mig. Jeg har næsten altid Børn med Spondylitis (Bensygdом) i min Afdeling; i Reglen bliver de, som ikke fik Kongestionsabscesser, tagne hjem af deres Forældre, medens de, der fik Abscesser, sædvanlig dør af hektisk Feber. Efter Anvendelse af LISTERs Behandling har jeg haft bedre Resultat. Børnene døde ikke af hektisk Feber, men der er vedblevet at være fistuløse Saar, og Børnene befinder sig ilde, saasnart disse lukkes. Hos en lille Dreng, paa en Lemmestue, har Tilstanden holdt sig saaledes i 2 Aar, under tilsyneladende Bedring, men der viser sig nu en amyloid Degeneration af Lever og Milt, og Barnet vil vel dø hydro-pisk istedetfor hektisk. Det var nu dette jeg tænkte mig som Hovedopgaven af en Kystbehandling af disse supplicative Spondyliter, at Indvirkningen paa Almenbefindendet kunde forhindre Udviklingen af amyloid Degeneration. Der- til udkræves først og fremmest Lukningen af de fistuløse

Saar, hvilket ikke har villet lykkes mig i 3 Aar hos den lille Pige, skøndt jeg hele Tiden har holdt hende paa Sygestue, saa at hun dog har faaet bedre Kost, end hun kan faa hos Fiskerne i Humlebæk».

Et andet Forsøg blev gjort paa Samsø, ved velvillig Imødekommen af Grevinde DANNESKJOLD, som fra tidlig Foraar til sent Efteraar tog sig af 2 halvvoxne Dreng, der i flere Aar havde ligget i Almindeligt Hospitals Lemmeafdeling for uhelbredelig Skrophulose. Begge Børns hele Tilstand blev meget forbedret, men den enes Syn var saa ødelagt, at han ikke kunde sættes i Lære. Den anden Dreng havde saa god Nytte af Sølufte og den rigelige Kost, at han kunde udskrives af Lemmeafdelingen og blive Lærling hos en Urtekraemmer.

Ved disse gentagne Forsøg og ved Reiser i Lande, hvis Kystklima ikke er meget afvigende fra vort, nemlig det nordlige Frankrig, England og Skotland, og ved Ophold paa Steder, hvor man havde Erfaringer for Betydningen af Kystklima ved Behandling af Skrophulose, Konvalescenter og i det Hele taget af Børn med svækket Ernæring, fik jeg saa fast Overbevisning om dette Spørgsmaals Betydning, at jeg turde vove at fremkomme med et Forslag til Opførelse af et Kysthospital i vort Land til Helbredelse af skrophuløse Børn.

I 1872 udgav jeg en lille Bog om «Behandling af skrophuløse Børn ved Søkysten». Samtidig fremkom fra Dr. JULIUS PETERSEN og daværende Kommunalæge fhv. slesvigske Fysikus F. F. ULRIK et Forslag om Fjernelse af fattige Brystsyge fra de store Hospitaler og Anbringelse af dem enkeltvis paa Landet i nogle Sommermaaneder. Dette gav mig Anledning til at fremhæve Nødvendigheden af, ved hygieinisk-diætetisk Behandling, at holde Skrophulose og Phthisis hver for sig, saavel af Hensyn til Valg af Lokaliteter til Behandling, som paa Grund af de

forskellige Hensyn, der bør tages til enhver af disse Sygdomsformer, og til Patienternes Alder. Jeg fremhævede Nødvendighed af langvarig og uafbrudt Behandling af de skrophuløse Børn, og Nødvendighed af at de, foruden hygieinisk-diætetisk Behandling, fik kyndig og omhyggelig Lægebehandling for deres mangfoldige tildels chirurgiske Affektioner, hvorfor det var nødvendigt at samle dem i et vel indrettet, for dem særligt beregnet Hospital, som var aabent hele Aaret.

Af en Komitee af indflydelsesrige Mænd blev udsendt offentlig Indbydelse til Opførelse af et Kysthospital for kirtelsyge Børn. Uagtet der samtidig var national Indsamling i Gang, i Anledning af en ødelæggende Vandflod, indkom der rigelige Bidrag fra alle Steder af Landet, navnlig fra mange Landsogne.

Komiteen, som indbød til Opførelse af Kysthospitalet og blev dets Bestyrelse, bestod af: Overlæge S. ENGELSTED, Dr. EDMUND HANSEN-GRUT, Etatsraad HERHOLDT, Overchirurg HOLMER, Høiesteretsadvokat LIEBE, Pastor J. LINNEMANN (Raklev), Lehns greve F. MOLTKE-BRENTVED, Geheime-Etatsraad F. SCHLEGEL, Grosserer Etatsraad O. SUHR, Pastor L. WARBURG, Som Kasserer fungerede Fuldmægtig i Privatbanken C. ALBECK, som snart efter, paa Grund af Sygdom, maatte opgive Virksomheden, der derefter blev udført af Geheimerad F. SCHLEGEL, der fungerede, baade som Formand og Kasserer, indtil sin Død 1896. Da Lehns greve MOLTKE-BRENTVED og Etatsraad O. SUHR døde før Hospitalets Virksomhed begyndte, blev Hospitalets første Bestyrelse suppleret med Lehns greve LERCHE-LERCHENBORG og derefter med Baron BILLE BRAHE og Kammerherre fhv. Amtmand CEDERFELD DE SIMONSEN.

En uberegnet Vanskelighed mødte Arbeidet for Tilveiebringelse af Kysthospitalet ved, at Forslaget fandt kølig Tilslutning hos en Del af de toneangivende Læger, som det

syntes paa Grund af Ukendskab til Spørgsmaalets Udvikling og til Hospitalsanlæg i andre Lande. Af en meget anseet svensk Læge og Videnskabsmand blev jeg udleet, da jeg meddelte ham min Plan. Der blev reist Tvivl om Udførligheden af Foretagendet og blev gjort gældende, at Hospitalet vilde komme til at staa tomt, dels fordi Forældrene ikke vilde sende deres Børn dertil, dels fordi dets Størrelse ikke vilde komme til at staa i Forhold til Antallet af Sygdomstilfælde, som egnede sig til Behandling¹⁾. Med god Støtte af mine Kolleger HOLMER og EDM. HANSEN-GRUT lykkedes det imidlertid at gennemføre den fastsatte Plan.

Efter at forskellige, nogenlunde centralt beliggende, Steder i Landet var blevet omhyggeligt undersøgte, blev valgt en Plads til Anlæg af Hospitalet paa Sydsiden af Refsnæs, nærved Landsbyen Raklev. Valget af denne Plads skyldtes Vandinspektør i Kjøbenhavn POULSEN, som var opvoxet paa Refsnæs og kendte de udmærkede Betingelser for Vandforsyning, som fandtes der, saavel som de heldige Læforhold under store Banker. Opførelsen af Hospitalet blev udført efter HERHOLDTS Plan og godkendt af Sundhedskollegiet; den blev i høi Grad understøttet ved god personlig Bistand af de i Nærheden boende Bestyrelsesmedlemmer, Provst LINNEMANN og Grev LERCHE. Vandinspektør POULSEN ordnede Vandforsyningen og vedblev siden at vise Hospitalet Interesse ved, i Forening med flere af sine og mine Venner, at danne et lille Aktieselskab, som betalte Udgifterne for et fattigt Barns Behandling.

Med Indskriften «Gud til Ære, syge Børn til Helbredelse» blev Grundstenen lagt 22. Juni 1872, under Af-syngelse af følgende Sang af KNUD VALLØE:

¹⁾ Omtalt af Dr. V. Budde: Illustreret Tidende. April 1882.

Mel. Hvor Bølgen larmer højt fra Sø.
 Hvad vil I paa den golde Strand,
 Hvor Marehalmen nejer,
 Naar Stormen over Kystens Sand
 Fra Bølgen Skummet fejer,
 Hvor intet grønt og løvrigt Træ
 Mod Solens Straaler skænker Læ,
 Hvor Elementer kæmpe?

Vi søge just den golde Strand,
 Paa den vor Høst vi venter.
 Just I til os den bjerge kan
 I stærke Elementer:
 Du friske Luft, du Solens Brand,
 Du Jordens bløde hvide Sand,
 Du Havets salte Bølge!

Vor Moder mælte tyst et Ord,
 For Børneflokken bange:
 «Jeg mægter ikkun lidt paa Jord
 «Og Fjenderne er mange.

«Af Børn beholdt jeg altfor faa —
 «Og blandt de faa for mange Smaa.
 «Gaaer om med Kinder blege.

«Det Hav, som bryder ned min Kyst,
 «Den Storm, som Bøgen knækker,
 «Den Sol, som svider Markens Høst,
 «Det Sand, som Græsset dækker —
 «Tving dem at bygge op igjen
 «Tifold hvad de har vejret hen!
 «Rask! Haand paa Værket
 Drengel!

Nu har den første Sten vi lagt,
 Snart fler til den vi føje,
 Og vil Alkjærlighedens Magt
 Os støtte fra det Høje,
 Da skal Du see, vi plukke kan
 Til Barnets Kind fra golde Strand
 De Sundheds Roser røde!

Den 17. Oktober 1875 blev Hospitalet indviet, med en
 Tale af Provst LINNEMANN fra Raklev og nedenstaaende
 Kantate af CHRISTIAN RICHARDT:

I.

«Paa Refsnæs Havets Vind
 skal gaa de vilde Veje!
 Paa Refsnæs Hjort og Hind
 skal aldrig søge Leje!
 Paa Refsnæs Eg og Bøg
 skal aldrig vorde to, —
 kun fattigt Hundeløg
 Hos Lyng og Torne gro!»

Saa flyver os iløn
 det gamle Ord imøde:
 «Thi der har Dagmars Søn
 for Pilen maattet bløde!»

Og visselig vi veed,
 det Ord har fanget Magt:
 Paa Refsnæs Vinden vred
 har ødet Lundens Pragt!

Men, hvor et Kongebarn
 paa Næsseskovens Tue
 sank brat i Dødens Garn
 for Skyttens vrang Bue,
 dér skal nu Danmarks Børn
 faa Kvælgelse for Vee, —
 bag Refsnæs' Krat og Tjørn
 igjen mod Solen lee!

Der flyver mangan Pil fra skjulte Strænge,
 Som døder Barnets Smil i Vuggesenge;
 lig Svamp af Mosegrund af Slægtens Brøde
 der voxer op en ond, en farlig Grøde.

Men Lægedom der bor i Luftens Strømme,
i Havets Flom, i Lysets Favntag ømme;
fra Vand og Luft og Lys en Kraft der vælder,
som skræmmer Dødens Gys og Fjenden fælder.

Og vil ej Bøgen sine Kroner hvælte,
maa fattigt Løg hos Marehalmen skælte, —
paa Refsnæs skal paany, trods Vindens Klage,
sig hvælte Tag og Ly for vore Svage.

Thi hilse vi vor Gaard bag Klintens Banker
som Bøgens Knop i Vaar med lyse Tanker!
Du steg af Medynks Favn hvor Bølger larme,
Saa vox i Jesu Navn ved Hjerters Varme!

II.

Kattegattets Bølger blaa,
tag nu vel mod vore Smaa!
Gyng dem som en Ællingflok,
duk dem baade Lød og Lok!
Skyl dem Rav og Tang igrans,
Sagn og Sange hist fra Sams!
Rul dem ind de blanke Stene!
Trøst dem, naar de tro sig ene!
Og naar Dagen falder lang,
syng dem op en frejdig Sang!
Bølger alle, Bølger blaa,
syng og leg med vore Smaa!

Men for Alting Bølger blaa,
bringer Sundhed vore Smaa!
Tag dem moderligt i Favn!
Kvæg dem, styrk dem, gjør dem
Gavn!
Rul dem Liv og Karskhed ind,
rødn den lille blege Kind!
Stram de slappe Nervetraade!
Gjør de Bange bølgekaade!
Og i Pagt med Sol og Sand,
rul os Sundhed ind paa Land!
Bølger alle, Bølger blaa,
kvæger, læger vore Smaa!

Men Du som Maagen mader,
og væver Liljens Særk,
ja Du, vor Gud og Fader,
gjør Du din Bølge stærk!
Din Engel Vandet røre
som ved Bethesda Dam,
og Karskhed til os føre
ad stejle Bølgekam!

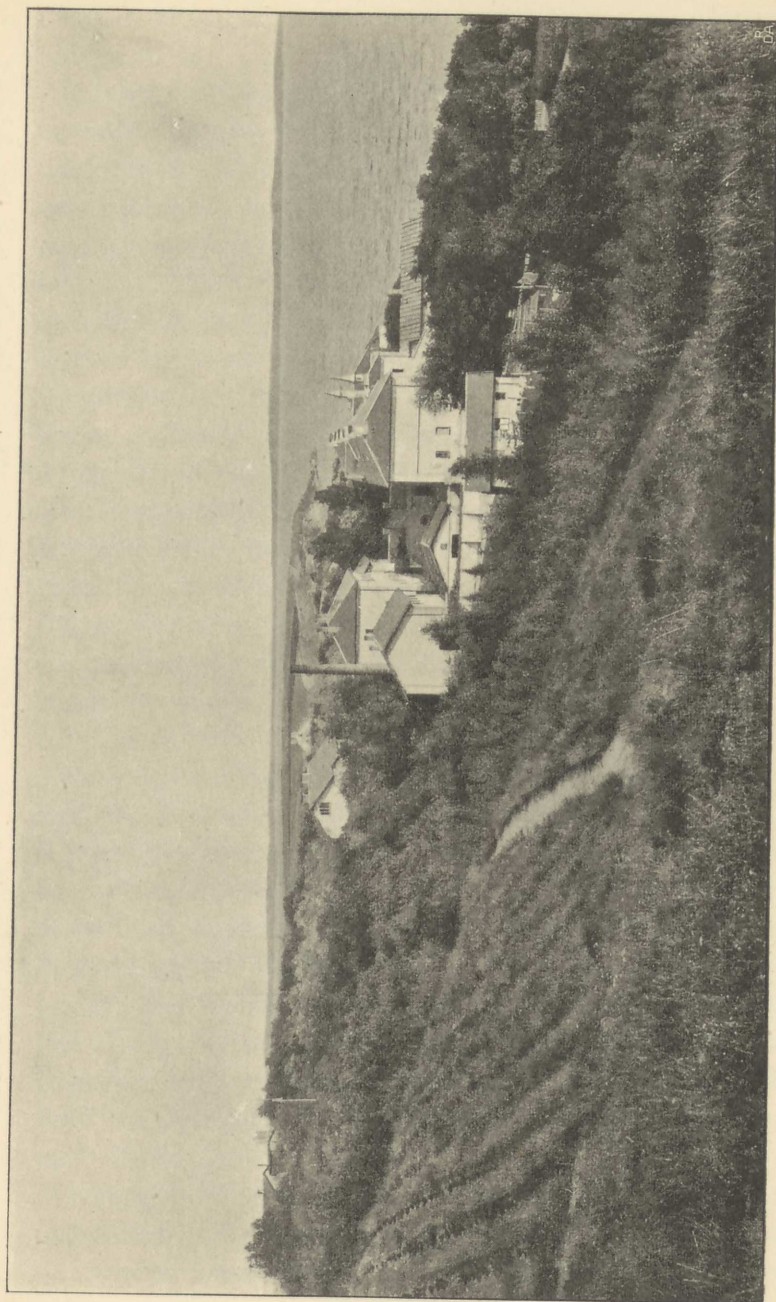
Og rør saa vore Hjerter
ved din og Sønnens Aand,
til Andres Nød og Smerter
at række hjælpsom Haand!
Giv Samariten Frænder,
gjør Kjærligheden stærk,
og sign med dine Hænder
det Kjærlighedens Værk!

Kysthospitalet blev, som fastsat, aabnet med 100 Senge og blev efterhaanden udvidet, saaledes at det 25 Aar efter havde 130 Senge, som er det høieste Antal, der kan indrømmes af Hensyn til Køkkenets, Vaskeriets og Badeloka-

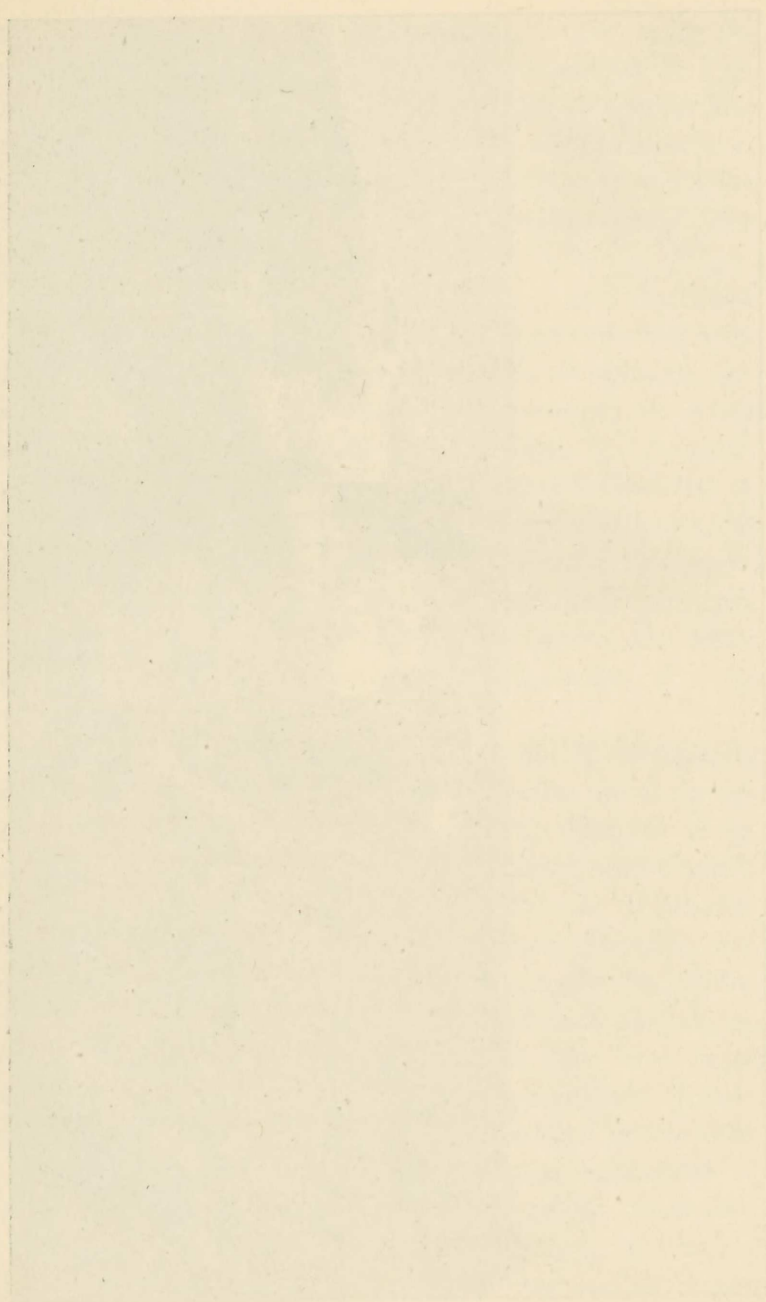
lernes Størrelse og Funktionærernes Antal. Til særlig Behandling findes desuden Sygestuer, og for smitsomme Sygdomme en Epidemiafdeling. Tilgangen til Hospitalet har været saa stor, at der i mange Aar har været Lister over Børn, som har maattet vente, og dette Forhold er vedblevet efter at der ogsaa er blevet aabnet et Kysthospital ved Juelsminde i Jylland.

En Omstændighed, som bidrager til at gøre Optagelse af nye Børn langsommere er, at Behandlingstiden i Gennemsnit er blevet forlænget. Ved Planen for Hospitalets Opførelse blev beregnet 8 Maaneder i Gennemsnit for hvert Barn. Opholdet er steget til i Gennemsnit 15 Maaneder. Dette skyldes den Omstændighed, at det efterhaanden er blevet erkendt af Lægerne, navnlig Hospitalslægerne, at meget svære og derfor ogsaa meget langsomt forløbende, Tilfælde af Skrophulose, f. Ex. i Bensystemet, Leddene o. s. v., kan helbredes i Hospitalet, med Taalmodighed. Det foran meddelte Brev fra Dr. BRANDES giver Forklaring af dette Forhold.

Af direkte Understøttelse fra Staten har Kysthospitalet modtaget 40000 Kroner til Hjælp til Opførelse og til Inventarium, og nogle Aar efter 15000 Kroner til Opførelse af en Bolig for Overlægen. Hospitalet er væsentligt blevet opført ved Bidrag fra alle Landets Egne, fra Private, fra Sparekasser, velgørende Fond og fra Kommuner. Desuden har Hospitalet i flere Aar haft $\frac{1}{23}$ Del af Overskudet fra Almindeligt dansk Vare- og Industrilotteri. Uden dette Bidrag og de til Hospitalet givne Legater, vilde det ikke have været muligt uden større Hjælp fra Staten at gennemføre Driften og tillige at udrede de betydelige Udgifter som er krævede til Nybygninger, Udvidelser og Reparationer, Anskaffelse af Liggehaller, Opførelse af særskilt Badebygning, Fornyelse af Vandforsyningen, ved Køb af Areal hertil, og til tidssvarende Forhøielser af Lønninger for det efterhaanden meget

Kysthospitalet paa Refsnæs.

forøgede Personale ved Sygepleien, Vaskeriet, Undervisningen m. m.

I Begyndelsen maatte vi hjælpe os med et mindre Antal og lavere lønnede Funktionærer, men efterhaanden har Hospitalet, paa Grund af Udvidelse af Bygningerne og af Børnenes forøgede Antal, saavel som de sværere Sygdomsformer, maattet forsynes med alt, saavel Personale som Materiel, saaledes som det kræves i moderne Hospitaler. Medens Hospitalets Udgift til Driften i de første Aar var under 2 Kroner for hvert Barn daglig (dertil ikke regnet Værdi af Bygninger og Grund), har den i de senere Aar været $2\frac{1}{4}$ Krone pr. Barn. Da Hospitalet desuden har faaet en meget forøget fast Udgift, nødvendig Forhøielse af Lønningerne til alle Funktionærer, som nu overalt lønnes høiere end da Hospitalet blev aabnet, og tillige har maattet sikre sine Funktionærer Pension, ligesom i andre Hospitaler, er dets Budget knebent, men Bestyrelsen er og maa være meget taknemmelig for den Velvillie og Bistand, Hospital har mødt fra mange Sider i de ikke faa Aar, det har bestaaet.

Kjøbenhavns og Landets øvrige Kommuner betaler kun 2 Kroner for hvert Barns Behandling. Uagtet Erfaring nu har vist, at denne Betaling giver Underskud for Hospitalets Kasse, har Bestyrelsen nødtigt villet forhøie den. Af Staten har i flere Aar været indrømmet 25000 Kroner til Behandling af Børn af ubemidlede Forældre. Disse Penge anvendes af Bestyrelsen, dels til Fripladser à 2 Kroner, dels til halve Fripladser mod at vedkommende Kommune, enten alene eller ved Hjælp af Amtet, betaler 1 Krone daglig. Denne Hjælp ydes ikke til Børn, hvis Forældre er under Fattigforsørgelse. Børn fra Nordslesvig indrømmes Moderation i Betalingen, med Tilskud af Legatfondet.

Foruden Overlægen og Inspektøren har Hospitalet nu følgende Funktionærer til Sygepleie: en Reservelæge, Pleiemoder, Lærerinde til Undervisning og Sløid, Husbestyrer-

inde, Oldfrue og Regnskabsførerske. Massage i Hospitalet besørges af en Dame fra Kallundborg, som ogsaa giver de mindre Børn Undervisning i Skrivning og Regning. De fleste Bandager forfærdiges i Hospitalet.

Tjenestepigerne vælges i Regelen fra Egnen, hvorved opnaaes nogen Sikkerhed mod for megen Flytning. Af Pigerne vælges dertil skikkede til Assistenten ved Sygepleien, og disse uddannes derefter af Pleiemoderen, som er uddannet Sygepleierske. Ved velvillig Imødekommen fra Børnehospitalet i Kjøbenhavn kan Assistenterne, naar det er nødvendigt, faa videre Uddannelse.

For Kysthospitalet har det været af stor Vigtighed, at Overlægen, Professor SCHEPELERN og Inspektøren, Justitsraad OTTESEN, som begyndte deres Virksomhed samtidigt med Hospitalet, har kunnet arbeide i Fællesskab næsten i en Menneskealder. Ved disse Mænds store Dygtighed og ved deres utrættelige og aarvaagne Arbeide er Hospitalets Udvikling foregaaet jævnt og sikkert saaledes, at det har holdt sig i fuld Overensstemmelse med Tidens Udvikling. Justitsraad OTTESEN har specielt ved sin Bygningskyndighed sparet Hospitalet mange Udgifter, saavel ved dets Opførelse, som ved senere Udvidelser; han har bidraget væsentligt til at Hospitalets Bygninger, ved fornuftig Vedligeholdelse, er vedblevne at være ligesaa brugelige, som efter Opførelsen. Et Bidrag dertil har ogsaa været at Badelokalet, ikke mange Aar efter Opførelsen, blev flyttet ud af Hovedbygningen, hvor det var blevet anbragt af nødvendig Sparsommelighed. Det skyldes Professor SCHEPELERNs praktiske og videnskabelige Dygtighed, at Kysthospitalet paa Refsnæs i vort Land er blevet skattet som en uundværlig Hospitalshjælp til Helbredelse af kirtelsyge Børn; og at det ogsaa i Udlandet har vundet Agtelse og Tillid, som et værdifuldt og paalideligt Middel til Forebyggelse af Udbredelse af Tuberkulose.

Før Professor SCHEPELERN overtog Virksomheden som Overlæge i Kysthospitalet paa Refsnæs, havde han i flere Aar været Kandidat og Reservelæge i Kommnehospitalet og i længere Tid fungerende Overlæge. Han havde derved haft Leilighed til at erhverve saavel selvstændig Erfaring som alsidig klinisk Uddannelse i Iagttagelse og Behandling af navnlig kronisk forløbende Sygdomme, deriblandt Tuberkulose, inden han overtog Ansvarer som Overlæge ved Kysthospitalet. Desuden har han forøget sin specielle Dygtighed ved Besøg og Ophold i Udlandet.

Efter at have været Overlæge i Kysthospitalet i 25 Aar, offentliggjorde Professor SCHEPELERN, i Hospitalets Jubilæumsskrift, en klinisk Beretning «om Hospitalets første Patient», som er et Vidnesbyrd om den Opfattelse af, navnlig Behandling, af Skrophulose, han har faaet ud af sin Erfaring.

Det omtalte Barn var 10 Aar, født af fattige Forældre i Jylland, og havde haft Symptomer paa Kirtelsyge fra sit 3. Aar, efter Skarlagensfeber. Det mest fremtrædende Symptom var store Kirtelsvulster langs Kæberanden og paa begge Sider af Halsen, nogle forskydelige andre sammenhængende, over nogle var Huden rød og der følte Ansamling i Svulsterne, paa flere Steder fandtes fastvoxet Ar efter Indsnit i Svulsterne. Desuden havde hun chroniske Øienaffektioner, med Svulst af Øienlaagene og Uklarheder af Hornhinden, chronisk Snue med Svulst og Eczem af Næsen og Overlæben; Huden var tør og afskallende og cyanotisk (blaalig), af og til med Urticaria (Nældefeber) lignende Udbrud. Der var desuden Svulst af Milten og Temperaturforhøielse, hun var spinkel og mager. Hun indkom i Hospitalet i en Alder af 10³/₄ Aar, i Juli 1875 og blev udskreven i November 1878. Under Opholdet i Hospitalet fik hun 2 Gange Rosen paa Halsen og i Ansigtet og desuden stærk Kighoste, uden at hun dog tabte den Tiltagen af Vægt hun havde opnaaet. Ved Behandlingen søgte man især at opnaa Forbedring af

Patientens Konstitution, det vil sige Bekæmpelse af den skadelige Virkning af Tuberkelbacillernes Toxiner, de ældre Klinikeres «Virus scrophulosum»; de anvendte Midler var hygieinisk-diætetiske og Hydroterapi. Efter gentagne Tilbagefald, med Forværrelse af de enkelte Symptomer og Feberanfald, blev Patientens Velbefindende, Huld og Kræfter (Vægt) efterhaanden naturlig, saa at hun kunde hjemsendes, efter over 3 Aars Behandling. Lægen i Jylland har meddelt, at hun er vedblevet at være rask. Hun har været Tjenestepige, er derefter bleven gift med en Fabrikarbejder. Det første Barn havde i sit 3. Aar Symptomer paa Spondylitis, men er senere bleven rask; det andet Barn blev født 1899 og er rask. Konens Udseende er sundt, hun er kraftig bygget og vel næret.

I Anledning af denne Sygehistorie gør Professor SCHEPELERN opmærksom paa, at der ikke er foregaaet nogen væsentlig Forandring i Hovedprinciperne for Behandling af den skrophuløse Form af Tuberkulose, i Nutiden og for 25 Aar siden. Nu som før er Almenbehandlingen den vigtigste. Den lokale Behandling, navnlig operative Indgreb maa anvendes saaledes, at derved gribes saa lidt som muligt forstyrrende ind i den almindelige hygieinisk-diætetiske Behandling og saaledes at det almindelige Befindende saa lidt som muligt paavirkes i uheldig Virkning. Dette Hensyn bør altid være raadende ved Behandling i et Kysthospital. Operationer, som hyppigt udføres, navnlig Exstirpation af Lymfekirtler, fraraades, ikke blot fordi de undertiden kan være farlige, men ogsaa fordi der er stor Sandsynlighed for at der findes talrige tuberkuløst angrebne Lymfekirtler paa andre Steder af Legemet, hvilket i Regelen ikke klinisk kan paavises, i Mesenteriet eller Mediastinum. At dette som oftest er Tilfældet er bevist, ogsaa ved de nyeste Undersøgelser. Det kan derfor ikke overraske, at Recidiver forekommer, selv efter den grundigste Exstirpation af Halskirtlerne. Den Teori, som har været fremsat, at disse Exstir-

pationer skal kunne være en forebyggende Forholdsregel mod senere alvorligere Former af Skrophulose, navnlig mod Lungetuberkulose, er fuldstændigt modbevist ved nyere værdifuld Statistik. Det synes af Statistiken endog at fremgaa, at senere alvorlige Former af Tuberkulose optræder sjældnere hos de konservativt end hos de operativt behandlede Patienter. Navnlig bør man hos febriciterende og hektiske Patienter altid være forsigtig og afvente en forbedret Almentilstand før man bestemmer sig til at operere. Professor SCHEPELERN slutter med at gøre opmærksom paa, at de enkelte Tilfælde af Tuberkulose i Barnealderen er forskellige og komplicerede, og at det derfor er umuligt at have nogen almindelig Mening om Indikationerne. Hvert specielt Tilfælde fordrer sin specielle Overveielse.

Ved en anden Infektionssygdom, som i Aarhundreder har været en Plage for Menneskeheden, den syphilitiske, har man benyttet Exstirpation af Primæraffektionen, som forebyggende Behandling, og som det kunde synes med større Forhaabning end ved Exstirpation af tuberkuløse Glandler. Denne forebyggende Metode har imidlertid ikke kunnet vinde almindelig Indpas i Praxis. Man har ogsaa administrativt forsøgt at standse Udbredelse af syphilitisk Infektion ved nationale og internationale Diskussioner, ved Nedsættelse af Kommissioner, ved Lovgivning og endog Straffebestemmelser og ved Behandling af de Angrebne under Isolation i særegne Anstalter. Desuagtet er den syphilitiske Infektion endnu, saavel i vort Land som i andre Lande, saa udbredt, at der ikke er nogen Udsigt til dens Udryddelse. Denne Erfaring er værd at lægge Mærke til ved Valg af Forholdsregler til Standsning af Udbredelse af Tuberkulose og maa være en stærk Opfordring til stor Forsigtighed ligeoverfor Samfundet, med Hensyn til Krav af Udgifter og Paalæg af besværlige Love til Standsning af Udbredelse af Tuberkulose.

Før Tuberkelbacillen blev opdaget, var det experimentelt paavist (VILLEMIN, CHAUVEAU), at Tuberkulose kunde indføres og udvikles i Dyr ved Inokulation af tuberkuløst Opspyt, ligesom ogsaa ved Fodring med dette. Det var ogsaa paavist (KLEBS), at Fodring med Mælk af tuberkuløse Køer kunde foraarsage Tuberkulose hos Dyr, og tillige at den saaledes foraarsagede Infektion kunde standses i Udvikling og Dyrene helbredes, ved omhyggelig hygieinisk Pleie og Ernæring. Paa den Tid turde Lægerne ikke slutte deraf, at Tuberkulose (Brystsyge) hos Mennesker især bliver udbredt ved direkte Smitteoverførelse. Kliniske Iagttagelser og Erfaringer om den gode Virkning, hensigtsmæssige hygieiniske Forhold, især ren Luft og gode Næringsmidler, har paa Behandling af Brystsyge, fik Støtte af de nævnte Opdagelser.

Lægernes teoretiske Uddannelse havde tidligere ikke det Omfang, som den senere har naaet, men de fik i nogle Retninger en fortrinlig og praktisk teknisk Uddannelse. De havde, efter fuldendt Examen opnaaet et klinisk Grundlag, hvorved enhver af dem, som dertil havde Evne, under Udvøelse af sin praktiske Virksomhed, kunde udvikles til gode Læger. Jeg har tilføiet «som dertil havde Evne», fordi det i saa Henseende forholder sig med Lægerne som med Kunstnerne. Ligesaa lidt som disse alene ved at gaa paa Akademiet kan blive gode og dygtige Kunstnere, ligesaa lidt kan medicinske Studerende, alene ved at høre medicinske Forelæsninger og gaa paa Hospitaler, opnaa Dygtighed som gode og selvstændige Læger, naar Personlighed mangler.

Den som ikke blot vil ansees for, men vil være en god Læge, maa have en vel udviklet personlig Selvstændighed, og han maa i hele sin Virksomhed og i sit Forhold til sine Patienter, arbejde med stærk Følelse af Ansvar. Ihvorvel Lægens borgerlige Stilling har Lighed med Købmandens, Haandværkerens og andre Forretnings-

mænds, er han dog hverken Købmand, Haandværker eller Forretningsmand. For Følelsen og Bevidstheden af at være Læge kan han ikke befri sig eller blive befriet ved Paavirkninger udefra, hvor kraftige og imponerende de end maatte være, ligesaa lidt som ved Tvang. Lægens Følelse af personlig Selvstændighed og Ansvar kommer ikke blot tilsyne i hans daglige praktiske Virksomhed; den gør sig ogsaa gældende i Opfattelsen af hans Forhold til hans Stand.

Lægeforeningen, som omfatter de fleste danske Læger, har udrettet meget til Fordel for disse, ved Tilveiebringelse af Overenskomster med Sygekasser og lignende Forhold. Dette maa erkendes og i høj Grad paaskønnes af enhver Læge. Derimod kan næppe alle Læger have Sympati for den Opgave, som Foreningens Bestyrelse har optaget, at tilveiebringe etiske Vedtægter, til Regulering af Forholdet mellem Lægerne indbyrdes, og mellem disse og deres Patienter. Gennemførelse af disse Vedtægter er ikke mulig uden føleligt og pinligt Indgreb i Lægernes personlige Selvstændighed, og den kan medføre Krænkelser af hans personlige Forhold til hans Patienter og endog komme til at berøre hans Følelse af Ansvar ligeoverfor Patienterne. Rigoristisk Gennemførelse af saadanne Vedtægter er uheldig, fordi dette kan være et Bidrag til at svække Lægernes Følelse for personlig Selvstændighed og Ansvar, uden hvilken Følelse ingen Læge værdigt kan udføre sit gode og ædle Kald. Det kan ogsaa virke forstyrrende paa Publikums Opfattelse af Forholdet til Lægerne og forlede det til at betragte disse som Handlende eller Haandværkere, med hvilken man har gjort op, naar man har betalt Regningen.

Lægen hører, efter sin sociale Stilling, til den dannede Middelstand. Ligesom han, ved sin praktiske Virksomhed, kan være fri for de Fattiges Bekymringer og Fristelser, er han, paa den anden Side, af Hensyn til sin fortsatte Udvikling, nødsaget til at anvende megen Tid paa Arbejde i

Hjemmet; og er derved forhindret i at deltage i de Riges Adspredelser og Tidsfordriv, ogsaa fordi hans anstrængende Arbejder kræver Tid til Hvile.

Lægens praktiske Uddannelse og hans menneskekærlige Livsanskuelse og Virksomhed er følt og smukt gengivet af Lægen OLE BANG:

Øiet maa skærpes
og Haanden maa øves,
skal mod Dødsenglen
i Kamp vi bestaa.
Hjertet saa lidet
som Aanden maa sloves,
Lindring og Frelse
fra begge udgaa.

Bekæmpelse af Tuberkulose i Danmark under det politiske Systemskiftes Parlamentarisme.

PASTEUR betænkte sig længe, inden han bestemte sig til at anvende sine Opdagelser ogsaa til Bekæmpelse af Sygdomme hos Mennesker og Dyr. Han holdt sig med Beskedenhed tilbage, idet han erkendte «Je ne suis ni médecin ni vétérinaire»¹⁾. Heldigvis blev det ham umuligt at modstaa sit eget Initiativ og indtrængende Opfordringer fra hans Venner, især fra TYNDALL, og han skabte det solide Grundlag, som LISTER med vidtskuende Genialitet benyttede, og hvis Anvendelse i Lægekunsten det er ligesaa vanskeligt at bestemme Grændserne for, som det er umuligt at udregne hvor stort et Antal Menneskeliv derved er blevet sparet.

Betydningen af disse store Fremskridt har ikke været mindre i Forhold til Tuberkulose end i Forhold til andre Infektionssygdomme, og for Tuberkulosens Vedkommende er den blevet forøget ved Opdagelse af Tuberkelbacillen. Nyttens af den Listerske Behandling har især været paafaldende ved den skrophuløse Form af Tuberkulose, saasom Lupus, Kirtelsvulster, Abscesser, Benaffektioner, Ledaffektioner o. s. v., men dens Betydning har i Virkelighed været ikke mindre for den indvendige Tuberkulose, navnlig Brystsyge, til hvis Helbredelse den Listerske Lære har bidraget meget gennem Hygieinen.

¹⁾ Mr. Pasteur, Histoire d'un savant par un ignorant. Paris 1883.

Af Opdagelsen af Tuberkelbacillen ventede man straks et stort Resultat, ogsaa med Hensyn til Helbredelse af Tuberkulose, især Brystsyge. Et Forsøg, som blev gjort i stor Stil i Berlin, mislykkedes og Skuffelsen blev saa meget større, som Forsøget var blevet indledet med international Reklame. Vor udmærkede Kliniker Professor C. REISZ, som overværede Forsøget, har i sin Afhandling om «Behandlingen af den chroniske Brystsyge fra Opdagelsen af Tuberkelbacillen» benævnt denne Begivenhed «en therapeutisk Jammer». Han har opfattet «Virkningen af den Kochske Lymfe som en Forgiftning eller Infektion», og han tilføjer «uagtet gentagne Forsøg paa Forbedring af Midlet, er Spørgsmaalet endnu uløst». Bakteriologerne staaer med Hensyn til Helbredelse af Brystsyge endnu paa et søgende Standpunkt. Med fuld Indrømmelse af Bakteriologiens Betydning for praktisk Lægekunst, maa fastholdes at denne Videnskab ikke, eller idetmindste ikke endnu, kan være Grundlaget for Bekæmpelse og Behandling af Tuberkulose, ligesaa lidt som af Syphilis eller Lepa. Ligesom før Opdagelsen af Tuberkelbacillen, maa Grundlaget for Behandling af Tuberkulose være klinisk og hygieinisk-diætetisk.

Enhver Læge, som har praktiseret længe nok, til at kunne have selvstændig Erfaring, kender Tilfælde som følgende: Af et ungt Ægtepar med 4 smaa Døtre døde Manden af langsomt forløbende Brystsyge, paa en Tid hvor Forsigtighed af Hensyn til Smitte ikke blev anset for nødvendig. Hverken Hustruen eller Børnene frembød noget Tegn paa at være smittede. Efter flere Aars Forløb giftede Hustruen sig igen og overlevede sin anden Mand og døde, uden at der enten hos denne eller hende opdagedes Symptomer paa Brystsyge. Den ældste Datter blev gift, nogle og tyve Aar gammel, og døde, efter flere Aars Forløb af Brystsyge. Hendes Mand, som ikke viste Tegn paa at være bleven smittet, giftede sig med den næstældste Datter og de lever begge endnu i en

Alder af mellem 60 og 70 Aar og uden Tegn paa Brystsyge. De 2 yngste af den brystsyge Mands Døtre, som levede hos Moderen, vedblev at være raske indtil Alderen mellem 20 og 30 Aar, da de døde af Brystsyge.

Uagtet saadanne Erfaringer maa opfordre til Forsigtighed med summarisk Fremstilling af Smitteforhold ved Tuberkulose, er der blevet vakt en Frygt for direkte Overførelse af Tuberkulose, fra Person til Person, som i høj Grad er overdreven og ikke i Overensstemmelse med de virkelige Forhold. «Die ganze Prophylaxe muss stets von dem Gedanken durchdrungen sein, dass der Phthisiker bei grosser Reinlichkeit, selbst für seine nächste Umgebung, in der Regel ungefährlich ist»¹⁾. Ogsaa foreligger Vidnesbyrd i denne Retning fra Forsikringsmedicinen. Paa en Kongres i Berlin 1906 er blevet udtalt, at direkte Smitte fra Tuberkulose meget sjældent lader sig paaavise, og man har deraf draget den Slutning med Hensyn til Forsikringer, at, om man end vilde tage noget Hensyn til direkte Smittefare «naar den rykker saa nær ind paa Livet som i Ægteskab», kan den dog kun betragtes som et mere tilfældigt Faktum, medens Tegn paa Disposition eller Anlæg og Arvelighed bør tillægges meget stor Betydning²⁾.

Den Mening, som ved voldsom Agitation er blevet udbredt her i Landet, at Faren for tuberkuløs Smitte fra Person til Person, er saa stor, at kostbare og for mange Mennesker besværlige og skadelige Bestemmelser, ved Lov og Administration kan være forsvarlige, denne Mening deles ikke af alle Læger. Arvelig Disposition ansees af flere som den vigtigste Faktor ved Ætiologien af Phthisis, medens Infektion kun antages at have sekundær Betydning. Tuberkulosebacillen betragtes ikke absolut som værende i Aarsagsforhold til Sygdommen, men som et denne ledsagende Fænomen.

¹⁾ Professor CORNET: Prophylaxe der Tuberkulose. Wien 1906.

²⁾ Fra Kongressen for Forsikringsmedicin i Berlin 1906, af JOH. HASSING (Ugeskrift for Læger 1907, Nr. 23, 24, 25).

En amerikansk Læge Dr. HENRY HERBERT¹⁾ har, efter omhyggelig Bearbejdelse af et stort Materiale, fundet, at Udvikling af Phthisis hos et Menneske maa betragtes som Undtagelse, naar der ikke findes tuberkuløs Disposition i Familiernes. Han anfører til Forsvar for Arvelighed af Phthisis, Iagttagelser af Børn af tuberkuløse Forældre, som er blevne Phthisikere senere i Livet, uagtet de straks efter Fødselen er blevne anbragte i sunde Omgivelser; fremdeles Iagttagelse af Ægteskaber, hvor den ene Ægtefælle har lidt af Phthisis i Aarevis, uden at den anden Ægtefælle er bleven angrebet af denne Sygdom; endvidere anfører han Iagttagelser over flere Generationer med Phthisis omtrent i samme Alder hos de forskellige Individuer, hvilket tyder mere paa Arvelighed end paa Infektion; der anføres ogsaa Iagttagelser af forholdsvis hyppig Lokalisation af Tuberkulose i samme Halvdel af Legemet, hvilket kan synes at være Bekræftelse paa TURBANS Theori, om Arvelighed af *Locus minoris resistentiæ*. Med Indrømmelse af, at Tuberkulose uden Tuberkelbaciller ikke er Tuberkulose, fastholder han, at Bacillerne ikke angriber Enhversomhelst, men kun Individuer med særegne Betingelser (Disposition). Bacillerne spiller Rolle som Parasiter, der angriber Legemets svage Steder, ødelægger disse og vanskeligt kan fordrives derfra. Det maa indrømmes, at Udtrykket «arvelig Disposition» endnu maa betragtes som et Mystorium ligesom meget andet, der har været erklæret for sikkert og afgjort, men senere er blevet betvivlet. Overførelse af Tuberkulose ved Arv er foreløbig ikke mindre berettiget, end Overførelse ved Smitte. Saa længe Udvikling af Tuberkulose hos et Menneske kan opfattes paa forskellig Maade af erfarne og dygtige Læger (Sanatoriernes Læger — Livsforsikringsselskabernes Læger) er det ikke berettiget eller forsvarligt, af Hensyn til Opdagelse af Tuberkelbaciller

¹⁾ Hereditary disposition in Phthisis — Tuberkulosis. Vol. 7, Nr. 1. 1908.

i et Menneskes Opspyt, at betegne ham som farligt for sine Medmennesker i det daglige Liv og derved at forhindre ham i at ernære sig ved Arbejde, som han kan udføre. Det maa være Pligt for Enhver, hvis Kald det er at udtale sig om dette Spørgsmaal, at iagttage stor Forsigtighed. Tvivl om Tuberkulosebacillens Forhold til Tuberkulosesygdommen og dennes Udbredelse maa ogsaa være en alvorlig Advarsel mod at besvære Samfundet med store Udgifter og forstyrrende Lovgivning, sigtende til Forebyggelse af Udbredelse af Tuberkelbaciller, saa længe det ikke er sikkert at dette er det samme som, Forebyggelse af Udbredelse af Tuberkulose.

Denne Opfattelse af Tuberkelbacillens Forhold, til Valg af Foranstaltninger til Bekæmpelse af Udbredelse af Tuberkulose som smitsom Sygdom, har jeg meddelt væsentligt af Hensyn til de Brystsyge, som i flere Aar har lidt og endnu lider Nød, paa Grund af den her i Landet indførte summariske Form af Bekæmpelse af Tuberkulose.

Disse Oplysninger har det ogsaa været nødvendigt at give, med Hensyn til Forstaaelse af den følgende Udvikling. Jeg har ogsaa personlig følt mig forpligtet til at fremstille mit Standpunkt med Hensyn til dette Samfundsspørgsmaal, baade som Medlem af det forhenværende Sundhedskollegium og som Æresmedlem af den internationale Forening til Bekæmpelse af Tuberkulose.

Af det kgl. Sundhedskollegium er 9. Juni 1889 udsendt følgende Bekendtgørelse om Faren for Smitte fra tuberkuløse Personer:

«Uagtet Tuberkulosens Smitsomhed ved de nyere Undersøgelser om denne Sygdoms Aarsager er bleven aldeles sikkert bevist og man kender dens Smittestof (Tuberkelbacillen), har man dog

ikke deraf taget Anledning til at søge at beskytte sig mod Sygdommen, som mod andre Bakteriesygdomme, ved at stræbe efter at tilintetgøre Smittestoffet; og det til Trods for at Tuberkulosen indtager den mest fremragende Plads mellem Dødsårsager».

«Ved de nyeste Undersøgelser er det godtgjort, ikke alene at den allervigtigste Smittekilde for Mennesket maa søges i de af Tuberkulose og navnlig af Lungetuberkulose (Lungesvindst, Brystsyge) lidende Mennesker, men ogsaa at Faren for Smitte fra disse syge staaer i ligefremt Forhold til den større eller mindre Uforsigtighed, hvori de omgaaes med deres Spyt, hvori Tuberkelbaciller findes i mere eller mindre rigelig Mængde. Naar nemlig Opspyttet kommer paa Steder, hvor det kan tørre ind og derefter som fint Pulver optages i Luften, medfører det den største Fare for dem, der indaander denne Luft; medens der derimod næsten ikke er nogen Fare forbunden med at leve i Nærheden af Tuberkelsyge, naar den fornødne Forsigtighed iagttages med Opspyttet».

«Man kan derfor ikke noksom advare mod den meget almindelige Uskik, at saadanne Syge spytte i Lommetørklæder, paa Gulve eller endog Vægge, ligesom ogsaa i Spytebakker, med eller uden Sand, hvorimod man paa det indstændigste maa anbefale, at Patienter med Tuberkulose kun spytter i en Spyttekop af Porcellæn, Fajance eller Glas, som mindst een Gang daglig renses med **kogende Vand**».

«Gulve i Værelser, hvor tuberkuløse Patienter opholder sig, maa ikke fejes tørt, men afvaskes

eller, før Feiningen, stænkes med Vand og Feieskarnet brændes. Det Linned, de har benyttet, skal udkoges og de Sengklæder, de har brugt skal desinficeres med Damp».

«D'Hrr. Bladredaktører anmodes om at optage denne Bekendtgørelse i deres Blade ligesom Enhver anden opfordres til at søge at skaffe den saa vid Udbredelse som muligt».

Da flere af Dagbladene havde medicinske Veiledere, maatte Kollegiet gaa ud fra, at denne Anmodning vilde blive opfyldt.

Den af Sundhedskollegiet indledede Bekæmpelse af Tuberkulose er derefter bleven støttet ved Lovgivningsarbejder, sigtende til at forebygge Udbredelse af tuberkuløs Smitte, saasom: Lov om smitsom Sygdom hos Husdyrene, hvoraf § 11 handler om Forebyggelse af Tuberkulose, Lov om Foranstaltninger til Bekæmpelse af Tuberkulose hos Hornkvæget; Paabud om Desinfektion af blæsende Instrumenter efter tuberkuløse Spillemænd; Tuberkuloselove for Færøerne og for Danmark; Cirkulære om Opvarmning af Mælk fra Meierierne til Forebyggelse af Tuberkulose; ved Lov fastsat Bestemmelse om at Omkostninger til Behandling i, af Staten anerkendte, Anstalter ikke skal betragtes som Fattighjælp; Lov om Desinfektion i Anledning af Tuberkulose.

Foruden hvad der, ved Sundhedskollegiets Initiativ, var sat i Gang til Forebyggelse og Bekæmpelse af Tuberkulose, maa erindres at der, tildels med offentlig Understøttelse, var udrettet meget i samme Retning. Til Behandling af Tuberkulose i Barnealderen var blevet tilveiebragt Kysthospitaller og Børnesanatorier, og desuden flere, netop for vort Land særligt passende Hjælpemidler, til Forebyggelse af Udbredelse af Tuberkulose hos Børn, nemlig Adgang for fattige Børn til Søbade og Ophold i Søluft, paa mange Steder ved Kysten.

Der var ogsaa blevet tilveiebragt selvstændige Erfaringer om Nyttens af Kystklima til Behandling af Brystsyge¹⁾. Endelig maa erindres, at der var blevet dannet et Aktieselskab «til Opførelse af Sanatorier for Brystsyge», og at der af dette Selskab ikke alene, med Hjælp af Staten, er blevet opført «Veilefjords Sanatorium» for betalende Patienter, men at Selskabet tillige havde givet Tilbud om ogsaa at udvide Virksomheden til Sanatoriebehandling for Ubemidlede. Ved Benyttelse af dette Tilbud vilde efterhaanden kunne indsamles Erfaringer om, og i hvor stort Omfang, der kunde blive Brug for Sanatoriebehandling for Arbeidsklassen, det vil sige for Folkesanatorier.

Blandt de til den tyske Metode for Bekæmpelse af Tuberkulose hørende Anstalter har været fremdraget Pleiehjem for uhelbredelige Brystsyge. Afseet fra at det er vanskeligt for en Læge at afgøre, naar en brystsyg Patient er uhelbredelig, det vil sige saaledes uhelbredelig at hans Tilstand ikke kan forbedres og hans Liv forlænges ved passende Behandling, kan Oprettelse af saadanne Depoter for fattige Brystsyge ikke være nødvendig i vort Land. Naar Bekæmpelse af Tuberkulose, navnlig Brystsyge, bliver ordnet i Forhold til vore Ævner, navnlig naar Behandling af fattige brystsyge Patienter i Hjemmene bliver mulig, vil den største Del, ogsaa af fattige Brystsyge, kunne blive pleiede i Familierne, ogsaa i Sygdommens sidste Periode og dø under disses Omhu, ligesom alle andre Mennesker, som dør i Hjemmene af chronisk Sygdom. De hjemløse Brystsyge, som i denne Periode af Sygdommen er nødsagede til at søge Hospital, vil blive spredte i mange Afdelinger ved Hospitalerne og derved blive mindre besværlige for hver enkelt Afdeling. Naar der, ved Opførelse af Tuberkulosestationer bliver sørget for Renlighed og Desinfektion i

¹⁾ Dr. Lützhøft: Behandling af Lungetuberkulose ved Kysten. Ugeskrift for Læger. 1897.

Hjemmene, saavel som for Lægehjælp og Sygepleie, vil Op- hold for de Brystsyge være hyggeligere der, end den vil være i en Anstalt for fattige uhelbredelige Brystsyge, langt borte fra Slægt og Venner. Til Illustration af en saadan Anstalt kan tjene et Forsøg, som engang er blevet gjort i det gamle Almindeligt Hospital i Amaliegade. Af praktiske Hensyn blev gjort Forsøg paa at samle urenlige og for deres Medmennesker ubehagelige Patienter i en særegen Afdeling. Efter nogen Tids Forsøg maatte Principet opgives, saavel af menneskelige Hensyn som af hygieiniske Hensyn.

Da Tuberkulosespørgsmaalet og navnlig Behandling af Brystsyge kom paa Dagsordenen her i Landet, blev af Dr. med. J. CARLSEN i Kjøbenhavn, Dr. phil. S. A. CHRISTENSEN i Odense og Redaktør VILH. CARLSEN i Hjørring udarbejdet et Forslag til kommunal Bekæmpelse af Tuberkulose. Dette Forslag havde den Fortjeneste, at det kunde udføres med Støtte af og støttende bestaaende Autoriteter for Sundhedsvæsenet. Det havde ogsaa den Fordel, at der ved det var taget praktiske Hensyn til Befolkningens Sædvaner, ved at tilveiebringe tidssvarende Hospitaler for Brystsyge saa nær Hjemmene som muligt. Endelig var det af stor Betydning, at derved, i forholdsvis kort Tid, kunde ydes tidssvarende Hospitalshjælp til Brystsyge.

Forslaget fremkom i 1901 og fik Tilslutning af et stort Antal ansete Mænd og af følgende Læger: Overlæge, Dr. med. SOPHUS BANG, Professor EHLERS, Dr. med. S. ENGELSTED, Professor NIELS FINSEN, Læge FREISLEBEN, Professor Overlæge FEILBERG, Overdyrlæge A. FRIIS, Professor Overlæge GRÜNFELD, Dr. med. C. A. HANSEN, Læge P. HEIBERG, Distriktslæge J. JACOBSEN, Læge P. JOHANSEN, Kommunelæge MICHAEL LARSEN, Generallæge JOH. MØLLER, Professor Overlæge PAULLI, Dyr- læge JULIUS PETERSEN, Overlæge SCHEPELERN, Læge F. WITTRUP.

Forslagets Program gik ud paa, at der af Kommunerne blev dannet en Tuberkuloseforsikringsanstalt, hvorved kunde opnaaes, at Tuberkulosespørgsmaalet blev ordnet paa en betryggende Maade og tillige hurtigt og praktisk¹⁾. Ved et af Kommunerne dannet Selskab til Bekæmpelse af Tuberkulose vilde i Løbet af et Aar kunne tilveiebringes 5 Bygninger med 450 Senge for brystsyge Patienter, à 3000 Kroner pr. Seng. Af Udgifterne beregnedes $\frac{2}{3}$ tilveiebragte ved Laan af Staten, med Forrentning og Afdrag i 40 Aar. Resten af Kapital til Opførelse af Bygningerne skulde tilveiebringes ved Laan, under Garanti af Kommunerne. Statens Tilskud til de beregnede 5 Sanatorier vilde blive 300000 Kroner aarlig. Ved en successiv Udvidelse til 1000 Senge vil Statens aarlige Tilskud til Driften blive høiest 450000 Kroner. Ved Tilskud, mulig fra Nationalforeningen²⁾, vil Statens Tilskud kunne blive formindsket.

Dette Forslag blev ubemærket under den øredøvende Reklame, som var sat i Gang for Opførelse af Folkesanatorier.

Dr. JULIUS LEHMANN har i 1899, i en Afhandling i «Tidskrift for Sundhedspleie» paavist, at der, med Hensyn til sanitær Lovgivning og virksomt Sundhedspoliti, mangler det absolut nødvendige Grundlag for virksom Bekæmpelse af Udbredelse af tuberkuløs Smitte i vort Samfund. Han har ogsaa paavist, at Dødelighed af Brystsyge, som omtalt, er jævnt aftagende her i Landet. Vi kan derfor ikke have haft nogen national eller international Forpligtelse til at opgive det Grundlag for Bekæmpelse af Tuberkulose, som har kunnet anvendes og er blevet indledet, men burde roligt fortsætte Bekæmpelse af Tuberkulose ad den anviste Vei.

¹⁾ fremhævet i Programmet.

²⁾ hvis Opraab til det danske Folk fremkom samme Aar.

Hvor mange Pladser i Hospitaler og Sanatorier der end indrettes for brystsyge Patienter, vil den største Del af disse Syge altid findes i Hjemmene. Paa Opdagelse af Brystsyge i Hjemmene og paa at forskaaffe disse Hjem hygieinisk Forbedring af Bolig og andre Forhold og Beboerne saa god hygieinisk-diætetisk Behandling som muligt, maa lægges den største Vægt, da Bekæmpelse af Tuberkulose uden dette ikke kan have nogen Betydning for Samfundet¹⁾.

Hensynet til de Brystsyge i Hjemmene kan opfyldes ved Opførelse af Tuberkulosestationer, efterhaanden paa saa mange Steder som muligt. Fra disse Stationer maa kunne tilbydes de Brystsyge Lægehjælp, Sygepleie, Medicin, styrkende Fødemidler, gratis eller for billig Betaling. Der maa desuden gives Hjælp til Renlighed i de Brystsyges Boliger og nødvendig Desinfektion. Saadanne Tuberkulosestationer kan tildels oprettes i Forbindelse med Hospitaler, Skoler eller lignende Anstalter. Opførelse af Stationerne maa udføres saa billigt, som muligt. I den Henseende er det en fornuftig Paamindelse, som er givet af den i denne Sag erfarne Dr. PHILIP i Edinburgh, ved en Diskussion i Kongressen i Philadelphia 1908 (Aide of tuberculous poor in their home): *«I should emphasize the desirability of making the dispensaries as simple as is compatible with efficiency. There is no need of costly buildings, elaborate arrangements or great outlay»*.

Ved den intime Forbindelse, der efterhaanden opnaaes mellem Tuberkulosestationerne og de tuberkuløse Hjem, vil det blive muligt at opdage Brystsyge og befordre Indlæggelse af disse paa passende Tidspunkt, saavel ved Sygdommens Begyndelse, som i senere Udvikling.

Paa Landet og i smaa Byer, hvor alle Mennesker kender hverandre, vil Tuberkulosestationer uden Vanskelighed kunne

¹⁾ Dispensaire HORTENSE MONTEFIORE i Liège begyndte sin Virksomhed i Mai 1900. (Tuberculosis. Vol. 6, Nr. 7.)

finde Indgang og gøre hele den tilsigtede Nytte; i større Byer er Forholdet mindre heldigt, men dog udførligt. I Kjøbenhavn er af Nationalforeningens Kredsforening tilveiebragt en Tuberkulosestation, til Ydelse af hygieinisk Tilsyn og Hjælp til tuberkuløse Hjem. Sagen er ogsaa sat i Gang i enkelte andre Byer.

Forbindelsen mellem Tuberkulosestationerne og Hjemmene begunstiges meget ved Opførelsen af talrige kommunale Hospitaller eller Afdelinger for Brystsyge; men disse Hospitaller maa være let tilgængelige og uden Krav paa Inddeling af de Brystsyge i Klasser. Inddeling af Brystsyge i Klasser, passende til de forskellige Anstalter, er upraktisk og doktrinær. Selv vel instruerede Læger vil have Vanskelighed ved at afgøre i hvilken Klasse af Anstalter en Phthisiker skal indlægges, og der vil spildes Tid og Sengeplads ved forkerte Indlæggelser.

Uagtet passende Sparsommelighed, vil Oprettelse af hver enkelt Tuberkulosestation kræve betydelige Udgifter og meget personligt Arbejde. Tilveiebringelse efterhaanden af Stationer over hele Landet, hvilket maa være Maalet, for at Bekæmpelse af Tuberkulose kan blive virksom, vil til Anlæg og til aarlig Drift, kræve store Udgifter. Tilveiebringelse af disse kan ikke paalignes Staten eller Kommunerne.

Den Del af Bekæmpelse af Tuberkulose, som bestaaer i Opførelse af Hospitaller og Kontrol med Brug af disse maa paahvile Staten og Kommunerne, gennem disses sagkyndige Autoriteter, fordi Tuberkulose er en smitsom Sygdom, hvis Udbredelse det er Statens og Kommunernes Pligt at forebygge, og til hvilket Hverv baade Stat og Kommuner har Embedsmænd og Lovgivning. Men de nævnte Understøttelser til de Brystsyges Behandling og Pleie i Hjemmene maa overlades til privat Initiativ, hvortil Stat og Kommune kun kan yde Bidrag, naar Udgifterne er saa betydelige, at de overstiger privat Initiativs Eyne.

Nationalforeningen til Tuberkulosens Bekæmpelse har fundet saa stor Imødekommen fra hele Landet, saavel personlig Tilslutning som Pengebidrag, at den maa betragtes som Repræsentant for det private Initiativ, til Udførelse af dettes Virksomhed, til Understøttelse og Behandling af Brystsyge i Hjemmene og til hygieiniske Forbedringer af disse. Nationalforeningen vil, ved ihærdig Udførelse af denne nyttige og menneskekærlige Virksomhed efterhaanden kunne yde værdifuldt Bidrag til Rensning af Landet for tuberkuløs Smitte.

Den overveiende Betydning af planmæssig Behandling af brystsyge Patienter i Hjemmene og hygieinisk Forbedring af disse, er efterhaanden bleven erkendt, endogsaa af Forsvarere for teoretisk Bekæmpelse af Tuberkulose ved Opførelse af Sanatorier og Isolation i disse.

Tuberkelbacillens berømte Opdager, Professor R. KOCH har ved Tuberkulose-Konferencen i Philadelphia 1908, sluttet sig til denne Tanke. Efter at have indrømmet, at han tidligere teoretisk har haft den Mening, at Hovedopgaven for Bekæmpelse af Tuberkulose maatte være Isolation og Behandling i Anstalter, af saa mange Tuberkuløse som muligt, erklærer han, at han nu, efter sine senere Erfaringer, har faaet en anden Mening.

Han meddeler, at i et Land han nylig har besøgt, hvor der findes talrige Leprøse (Spedalske), og hvor man i 40 Aar har overholdt stræng Isolation af disse, har han opdaget at denne Forholdsregel har været aldeles forfeilet. Antallet af Leprøse er ikke alene vedblevet at være det samme, men er endog blevet forøget i Forhold til Folkemængdens Tiltagen. Dette kan forklares af, at Lepra er en meget chronisk forløbende Sygdom og i Regelen først bliver opdaget efter 2—3 Aars Forløb, i hvilken Tid der har været god Leilighed til Udbredelse af Infektion. Han fortsætter,

at med Hensyn til Tuberkulose er Forholdet lignende. Professor KOCH advarer derfor stærkt mod, at man venter sig noget Resultat af Isolation af Tuberkulose, især naar, saaledes som det ofte er krævet ved Behandling i Sanatorier, Isolationen kun omfatter et kortere Tidsrum, f. Ex. 3 Maaneder. Paa Grund af Vanskelighed ved i Regelen at kunne gennemføre virksom og tilstrækkelig langvarig Isolation anbefaler Professor KOCH væsentligt at gennemføre Behandling af Tuberkulose i Hjemmene.

Hertil sluttede sig: ARLOING (Lyon), PHILIP (Edinburg), FREUND (Berlin), DE JONELIN DE JONY (Rotterdam).

Udbredt folkelig Bekæmpelse af Tuberkulose i Tyskland skyldes, som bekendt, især en for Tyskland særegen Lov om tvangsmæssig Forsikring for Invaliditet og Alderdom, af 2. Juni 1889. Denne Lov omfatter alle Arbeidere over 26 Aar, med Løn under 2000 Mark aarlig. Under Loven er indbefattet Funktionærer og Handelsmedhjælpere.

Efter Forslag af Direktør GEBHARD fra Lübeck, Formanden for Hansestædernes Forsikringsafdeling, blev ved et Lægemøde i Stuttgart 1895¹⁾ vedtaget at forsøge at benytte Loven til Opførelse af Sanatorier, hvor de efter Loven forsikrede Arbeidere, som var angrebne af chroniske Sygdomme, især Brystsyge, kunde behandles; idet man mente at det, paa Grund af de store Udgifter, som af disse Patienter foraarsagedes Foreningens Kasser, forretningsmæssigt maatte kunne betale sig at opføre Sanatorier, til Helbredelse af forsikrede Arbeidere, som var angrebne af Tuberkulose. Det har vist sig at dette har været et praktisk og vel overveiet Forslag. Det blev paa Mødet fremhævet af Ordføreren, at

¹⁾ Deutsche Vierteljahrschrift für öffentliche Gesundheitspflege. Band VIII, Heft I.

den trufne Bestemmelse er bleven taget alene af Forretningshensyn og ikke som Samfundsopgave til Bekæmpelse af Udbredelse af Tuberkulose. Dette er ogsaa senere gentagne Gange blevet fremhævet i Beretninger fra Forsikringsselskaberne. I Hansestædernes Beretning for 1904 udtales: «Die Landesversicherungsanstalten sind *nicht* als *Organe* der öffentlichen Gesundheitspflege gedacht. Ihre Leistungen entspringen *nicht* Verpflichtungen, welche sie gegenüber der *Gesamtheit*, gegenüber dem Staat als solche hätten; sondern *ihre Verpflichtungen beruhen auf einem Verhältnisse zwischen ihnen und der einzelnen versicherten Person*. Die Aufnahme in das Invalidenheim tritt an die Stelle der Rente»¹⁾).

Uagtet disse bestemte Udtalelser er ofte, ogsaa i Kritiken, Sanatorier og andre Anstalter for forsikrede Arbeidere, blevne opfattede og bedømte som «Folkesanatorier», opførte og drevne uden det nævnte Grundlag.

Da der, ved den valgte Benyttelse af Loven, ikke blev Mangel paa Penge, i Forsikringsselskabernes Kasser, fik Opførelse af Arbeidersanatorier hurtigt imponerende Udbredelse i alle det tyske Riges Kredse.

Ved den Statistik, som har kunnet tilveiebringes, er blevet paavist, at Behandling i de tyske Forsikringssanatorier ikke synes at give bedre Resultat, end der kan ventes ved Behandling i almindelige Hospitaler, især naar disse bliver indrettede efter moderne Krav²⁾).

Medens tidligere opførte private Sanatorier for Behandling af betalende Brystsyge er vedblevne at have god Tilslutning og nyde fuld Tillid, har det ikke varet længe inden det blev erkendt i Tyskland, at Sanatoriebehandling af ubemidlede Arbeidere er et ufuldstændigt Middel

¹⁾ Det fremhævede er fremhævet i Beretningen.

²⁾ Dr. Teleky: Zur Bekämpfung der Tuberkulose. (Wiener klinische Wochenschrift 1902, Nr. 38-41).

til Helbredelse af Brystsyge, og uden Betydning til Standsning af Tuberkulosens Udbredelse i Samfundet. Ved Tuberkuloselægerens Møde i Berlin 1904, fremkom Forslag, sigtende til «Vorsorge für die aus den Heilstätten ungebessert entlassenen Kranken». Der blev foreslaaet Tilveiebringelse af Hospitaler for Brystsyge, uden indskrænkende Bestemmelser for Optagelsen (Tuberkulosehospitaler), Tilveiebringelse af isolerede Afdelinger i almindelige Hospitaler eller idetmindste særegne Stuer i Hospitalerne. Dette tyder paa Hospitalsnød for de talrige Brystsyge, som ifølge Sygdommens Udvikling, ikke passer til Sanatoriebehandling.

At der ikke kan opnaaes saa gode og saa varige Resultater af Behandling for Brystsyge i Sanatorier for Ubemidlede, som der kan opnaaes ved Behandling i private Sanatorier, hvor rige og velhavende Patienter behandles, skyldes tildels at Behandlingstiden i Arbeidersanatorier er indskrænket til 3 Maaneder; men endnu større Betydning har Mangelen paa Efterbehandling for de fra Arbeidersanatorierne udskrevne ubemidlede Patienter. Disse har i Regelen ikke Raad til at vrage Arbeide, som tilbyder sig, selv om det er overanstrengende eller sundhedsfarligt, og de er, med Hensyn til Bolig, Fødemidler og mere, nødsagede til at give Afkald paa det Valg og den Omhu, som er nødvendig for Konvalescenter. Det maa desuden ikke oversees, at Arbeidere med begyndende Brystsyge og som ikke, efter egen Opfattelse, føler sig syge, ikke kan tilbringe flere Maaneder i Uvirksomhed i et Sanatorium, uden at blive mere eller mindre uskikkede til det sævanlige Arbeide, naar de skal tage fat igen. De burde i nogen Tid have Understøttelse, hvilket i høj Grad forøger Udgifterne til Tuberkulosens Bekæmpelse.

Hvad der er anført om Behandling af Brystsyge i de tyske Arbeidersanatorier, gælder ogsaa for Behandling af Brystsyge i de i Tyskland og i vort og andre Lande opførte Folkesanatorier.

Ved Brystsygesanatorier, som anlægges og drives af Private eller af Aktieselskaber, har det været nødvendigt at tage, ikke blot humane og videnskabelige Hensyn, men ogsaa uundgaaeligt at tage Forretningshensyn, ligesom ved moderne Specialkliniker, Badeanstalter og lignende Etablissement. Ved saa vidt muligt at udelukke brystsyge Patienter, som er over Sygdommens Begyndelse fra Behandling i Sanatorierne, som dog i mange Tilfælde kan være nødvendig og nyttig for Opnaaelse af relativ Helbredelse, kan for Sanatorierne opnaaes Besparselse, især til Sygepleie. Det kan ogsaa herved lykkes at forebygge, at den aarlige Statistik bliver formørket ved en stor Dødelighedsprocent.

Medens det, fra et klinisk Standpunkt ikke er muligt for nogen Læge at fastsætte bestemt Tid for Helbredelse af en brystsyg Patient, ogsaa i Sygdommens Begyndelse, er det blevet fastslaaet, at en Tid af 3 Maaneder maa anses for passende, naar Sygdommen kommer under Behandling i rette Tid, saaledes som det kræves ved Sanatoriebehandlingen. Denne begrænsede Tid for Behandling fastholdes i de tyske Arbeidersanatorier og kræves ogsaa i de her i Landet oprettede Folkesanatorier. Den af Hensyn til Bekæmpelse af Tuberkulose nedsatte parlamentariske Kommission har derom bestemt: «En Kurvarighed paa et Folkesanatorium regnes i Almindelighed at vare 3 Maaneder, og bør som Regel ikke overskride $\frac{1}{2}$ Aar».

Der er fra de tyske Sanatorier for Brystsyge efterhaanden udgaaet saa mange minutiose Forskrifter og Anvisninger, der af aandløse Epigoner ansees for det vigtigste, for ikke at sige Hovedsagen, ved Sanatoriebehandlingen, og opfattes som ligesaa ufeilbare og, for Patienternes sande Vel, ligesaa vigtige, som pavelige Decretaler.

Opdragelsen i Sanatorierne, med hyppige Undersøgelser og Hensyntagen til enkelte Symptomer, har skabt en ny Form af *Phthysiophobi*, nemlig ikke blot Frygt for Syg-

dommen, men Frygt for ikke rigtigt at opfylde Sanatorie-reglerne eller tage nogen Tids Hvile, saa snart der opdages mistænkelige Symptomer. Denne Form af *Phthisiophobi* kan være meget besværlig og kostbar for Arbeidere og deres Familier. Paa Grundlag af disse Bestemmelser og de dermed i Forbindelse staaende særegne Krav til Lægerne, har man forsøgt at gøre Behandling af Brystsyge, navnlig i Sygdommens Begyndelse, til en Specialitet i Lægekunsten, til hvis ortodoxe Udførelse maa kræves Skole i et Brystsygesanatorium. Man har derved glemt eller overseet, at en dygtig Læge, som paatager sig at være Overlæge i et Sanatorium eller Hospital for Brystsyge eller andre Patienter, nødvendigvis kun kan indrette sin Opfattelse af Virksomheden i Hospitalet efter sin egen Personlighed og sin egen Udvikling. Med grundig klinisk Hospitalsuddannelse og selvstændig Erfaring, ogsaa i Behandling af brystsyge Patienter, vil en i vore Hospitaler uddannet Læge være ligesaa meget værd og gøre ligesaa god Nytte, som nogen af de mest ansete Læger i de bedst renommerede Sanatorier i Tyskland. Dersom en her i Landet uddannet Læge skulde finde det nødvendigt, at gøre sig bekendt med Hospitalsbehandling af Tuberkulose i Udlandet, vil han opnaa bedre Resultat af en Reise til Frankrig eller England, hvor man har haft grundige Erfaringer om denne Infektionssygdoms praktiske Behandling, før man i Tyskland er begyndt paa at tage Tuberkulosespørgsmaalet under Behandling.

Beundring over BOEHMES, DETTWEILERS o. fl. Sanatoriebehandling af Brystsyge og Begeistring over den i Tyskland rask fremskridende Opførelse af Sanatorier til Behandling af brystsyge Arbeidere, foranledigede at der paa et Lægemøde i den almindelige danske Lægeforening i Kjøbenhavn 1895 fremkom Forslag til Dannelse af en Forening til Bekæmpelse af Tuberkulose; men dette Forslag blev dengang ikke fundet modent til Udførelse. Der blev vedtaget en Resolution, hvori blev udtalt, at den almindelige danske Lægeforening anseer Opførelser af Sanatorier her i Landet for paatrængende nødvendig, som Led i Foranstaltninger til Bekæmpelse af Tuberkulose.

Senere, 1898, lod Lægeforeningen trykke og omdele en populær Afhandling om Tuberkulose i 20000 Exemplarer, tilligemed 10000 Plakater, som, til Oplysning for Publikum om Smitteforholdene ved Tuberkulose og Forebyggelse af Udbredelse af Smitte, blev ophængte paa Jernbanestationer og andre offentlige Steder.

Lægeforeningen søgte derpaa at udbrede og støtte sin Opfattelse og fremme dennes Udførelse ved en Adresse, som fik talrige Underskrifter fra hele Landet, og ved Henvendelse til Justitsministeriet, med Begæring om Nedsættelse af en Kommission til Overveielse om Opførelse af Folkesanatorier til Isolation og Behandling af Brystsyge, og Opførelse af Pleiehjem til Isolation af uhelbredelige Brystsyge; samt Hjælp til Brystsyges Familier.

Ved en i Ministeriet udført Beregning over Udgiften til denne Metodes Anvendelse i tilstrækkeligt Omfang, blev fundet, at dertil vilde kræves af Statskassen strax 20 Millioner Kroner, og 2 à 2¹/₂ Millioner aarlig til Drift. Regeringen turde ikke paatage sig Ansvar for Fremførelse af dette Forslag. Dette var saa meget mere berettiget, som der paa den Tid ikke kunde tilveiebringes overbevisende Erfaringer om denne Metodes Betydning for Standsning af Udbredelse af Tuberkulose i Samfundet.

Det maa vække Forundring, at Flertallet af Lægeforeningens Medlemmer har kunnet slutte sig til Tanken i dette Bestyrelsens Forslag, og at de ikke er blevne betænkelige ved de store Udgifter som Forslagets Udførelse ifølge Regeringens Beregning vilde medføre, og at de ikke har indseet eller følt, at Gennemførelse af Bestyrelsens Forslag vilde bringe Forstyrrelse i det der var i Gang til Bekæmpelse af Tuberkulose og vilde foraarsage Indgreb i Medicinaladministrationens lovlige Virksomhed. At Lægerne, ved Opfattelse af Smitteforholdene ved Tuberkulose, som formentlig berettiget Grundlag for store Krav til Statskassen, har kunnet slutte sig til et Forslag, som i saa Henseende er meget forskelligt fra og videre gaaende end Sundhedskollegiets Bekendtgørelse (Side 145), kan forklares af, at Lægerne, ligesom andre Mennesker har Vanskelighed ved at frigøre sig for og modstaa Flertals Meninger og Afgørelser, især naar disse fremføres apodiktisk; dette er mange Gange blevet bekræftet, men desuagtet bliver man forbauset hver Gang det gentager sig. VOLTAIRE var ikke langt fra at korse sig ved at opdage dette. «*De la mode jusque dans la médecine! dans une science à laquelle toute la maturité d'un discernement sain et réfléchi ne peut ôter son incertitude et ses dangers*¹⁾».

¹⁾ L'ingenu, véritable tirée des manuscrits du père Quesnel.

Ligesom i flere andre Lande blev her dannet en: Nationalforening til Bekæmpelse af Tuberkulose, som blev stiftet af 2 Læger¹⁾. Tilligemed disse indvalgte i Bestyrelsen Anføreren for det mægtige politiske Reformparti²⁾. Foreningen blev økonomisk vel stillet, saavel ved nævnte Anførers Indflydelse i Regeringen, som ved nogle Medlemmers betydelige Evne til Agitation og Reklame for den Opgave man havde stillet sig, Opførelse af Folkesanatorier i hurtig Rækkefølge.

Programmet for Bestyrelsens «Opraab til det danske Folk» var:

- 1) at forebygge Tuberkulosens Udbredelse,
- 2) at opføre Folkesanatorier,
- 3) at yde Støtte til de angrebnes Familier.

At Forebyggelse af Udbredelse af Tuberkulose, som er en stor og alvorlig Samfundsopgave, er stillet øverst, er vel overtænkt og nødvendigt, naar der kræves betydelig Hjælp af Staten. Som anført er det ikke muligt ved Tuberkulose, saaledes som ved flere andre Bakteriesygdomme, at standse Sygdommen ved Tilintetgørelse af Smittestoffet (cfr. Sundhedskollegiets Bekendtgørelse). Opstilling af Krav som Nr. 1 i Programmet, synes derfor foreløbigt af Bestyrelsen at betragtes som et *Epitheton ornans*.

Programmets 3. Punkt, at yde Støtte til Familier er, af en i Frankrig 1899 nedsat Kommission³⁾ tillagt saa stor Betydning, at det bestemt fraraades at begynde paa Opførelse af Sanatorierne, naar der ikke er sørget for tilstrækkelig Hjælp til de Brystsyges Familier; dette vil kræve meget betydelige Udgifter. Nationalforeningens Bestyrelse har foreløbigt ogsaa sat sig ud over Kravet i Punkt 3 og

1) Den danske Lægestand 1901—1907, Side 243 og 335.

2) Illustreret Tidende 1901, Nr. 33.

3) S. Engelsted: Nødvendige Midler til Bekæmpelse af Tuberkulose i Danmark.

har, det ene Aar efter det andet, anvendt sine Midler til Opfyldelse af Kravet i Punkt 2, og udført det monumentale Arbejde at opføre Folkesanatorier, hvilket har medført Beundring og Tilslutning fra hele Landet.

Som Tuberkulosekonsulent og Formand¹⁾ for den til Bestyrelsens Virksomhed nødvendige Agitation og Reklame, har den ene af Nationalforeningens Stiftere udøvet saa stor Virksomhed, at Indtryk af tidligere Arbejde for Forebyggelse og Behandling af Tuberkulose er blevet udslettet i Mængdens Bevidsthed og fortrængt af Begeistring for Opførelse af Folkesanatorier. Den anden af Stifterne virker, som Medlem af «Verwaltungs-Kommission» for det internationale Tidsskrift «Tuberculosis», hvorved kan udbredes Oplysning om Tuberkulosens Bekæmpelse i Danmark.

Nationalforeningens Bestyrelses Uafhængighed har, ifølge Meddelelse af Overlæge S. BANG²⁾, været føleligt indskrænket ved Forholdet til Amtskredsene, hvis ledende Mænd har betragtet det som deres første Opgave at iagttage Kredsens Interesser, endog med Hensyn til Valg af Steder i Landet til Opførelse af Sanatorier. Hensyn til Kredsens Interesser og Kontingentets Størrelse gøres ogsaa gældende ved Indlæggelse af Patienter i Sanatorierne og ved Indgreb i Driften og Administrationen.

Nationalforeningen blev af Lægerne modtaget med Tillid; og Mængden sluttede sig med Interesse og Begeistring til Bestyrelsens Opraab. Foreninger, som handlede med ganske andre Formaal for Øie, tog ikke i Betænkning at benytte betydelig opsparet Kapital til Opførelse af Folkesanatorier. Ved et hygieinisk Lægemøde i Odense 1906 gjorde en jydsk Fysikus den Bemærkning, at Anvendelse af det, i Landbefolkningens Andelsforeninger opsparede Overskud til Opførelse af Sanatorier, syntes at være Begyndelse til Bekæmpelse

¹⁾ Dansk Sundhedstidende 1904, Nr. 19.

²⁾ Ugeskrift for Læger 1904, Nr. 5.

af Tuberkulose «fra den gale Ende». Han tilføjede, at der vistnok kunde udrettes mere ved Benyttelse af overflødige Midler til hygieiniske Forbedringer af usunde Boliger paa Landet, indenfor hver enkelt Selskabs Omraade, hvortil der ved flere Udtalelser i Mødet var blevet paavist stor Trang, og hvorved der kunde opnaaes meget større Bidrag til Forebyggelse af Tuberkulose, end der kan opnaaes ved Forøgelse af Folkesanatoriernes Antal.

Som en Følge af den hensynsløse Reklame for Opførelse af Folkesanatorier, er der fremkommet Vanskelighed ved Benyttelse af disse efter deres Bestemmelse, paa Grund af den, ved Reklamen bevirkede store Tilstrømning af Brystsyge i alle Perioder af Sygdommen. En sørgeligere Følge deraf er, at der ved Agitationen er blevet udbredt og vedligeholdt en ubehersket Frygt for Tuberkulosesmitte.

Denne Frygt har foranlediget, at Adgang for Brystsyge til almindelige Hospitaler er bleven stoppet, af Mangel paa isolerede Afdelinger i disse; medens af de Brystsyge kun de mindst angrebne kunde blive optagne i Folkesanatorierne, paa Grund af Principerne. Det skyldes desuden Smittefrygten, at mange af Landets Brystsyge er blevne forarmede, formedelst Mangel paa Arbeide, da ingen vil indlade sig med dem eller arbeide med dem. Herom er fremkommet vægtige Vidnesbyrd fra Mænd, som har haft Leilighed til at kende og føle denne Ulykke.

Overlæge ISAGER ved Ry Folkesanatorium har i Aarsberetningen for 1904 skreven: «Næsten daglig har Sanatoriet fra Læger, Kredsformænd, Sogneraad og andre modtaget Breve, med Anmodning om endelig ikke at lade den eller den Patient vente længere. Mange af disse Breve giver et godt Indblik i de vanskelige Forhold, hvorunder en stor Del af de Brystsyge, vist især de kvindelige Patienter, lider. Fra mange Sider af Landet lyder Beretninger om, at det

nu er umuligt at skaffe Hjælp til Arbeide i Hjem, hvor f. Ex. Husmoderen har Tuberkulose. Tyender skyer disse Pladser. Sygt Tyende og ligesaa mere selvstændigt stillede Kvinder, Lærerinder, Sygepleiersker o. s. v. er ikke bedre stillede. Hjemmene aabner sig kun trevent for disse Patienter. Fra andre Familier fortælles, at let angrebne Patienter nødes til daglig at gaa og see paa haabløst angrebne Søkende, og Sanatoriet trygles om endelig at tage dem, der endnu har Haab om Helbredelse».

I Fysikatsberetning fra Veile-Skanderborg Amt er, samme Aar, den ved Reklame bevirkede store Tilstrømning af Brystsyge til Folkesanatorierne omtalt med følgende Ord: «Det føles destoværre som en stor Ulempe at velegnede Sygdomstilfælde maa gaa og vente i halve Aar, indtil de kunne optages. Ulempen er saa stor, at den i mange Tilfælde gør Brugen af Folkesanatorier praktisk umulig».

I Dansk Sundhedstidende 1907 findes en Redaktionsartikel, som bevidner at Smittefrygten, som er bleven hæftet paa en tuberkuløs Person, vedbliver at være paa ham og skade ham, efter at han er helbredet og endog har Attest derfor. Der staaer skrevet: «Der klages meget over, at de Mennesker, der har været paa Sanatorier, næsten betragtes som pestsmittede, saa at de har meget ondt ved at skulle færdes mellem andre Mennesker, selv om de er blevne helbredede. Man vil ofte ikke tage dem i sin Tjeneste, hverken som Piger eller paa Kontorer; og selv om Husbond eller Principal er villig til at tage dem i Tjeneste, møder dette ofte den mest afgjorte Modstand fra dem, som de skal tjene sammen med, fordi der næres Frygt for Smitte fra dem. Det er sikkert nok, at der derved vises Haardhed mod dem, der har været saa ulykkelige at være eller have været brystsyge, og at de derved trues stærkt med at hindres i at faa det, som de kan leve af». Dette sørgelige Forhold, som er tilveiebragt ved «dundrende Reklame» for Opførelse

af Folkesanatorier, belyses ved et Brev, Redaktøren har modtaget fra en ung Karl, som for $\frac{1}{2}$ Aar siden var udskreven fra Sanatorium som helbredet og havde Attest derfor, men desuagtet maatte friste den Skæbne, at han ingen Plads kunde faa, fordi andre Folk ikke vilde arbeide med ham, af Frygt for Smitte, saa at han, uagtet Villighed til Arbeide, ikke havde anden Udvei, end at falde Fattigvæsenet til Byrde.

For at Anstaltmetoden kunde blive gennemført uden Indsigelse og uden Risiko for Ministeriet, blev der nedsat en parlamentarisk Kommission.

Uagtet Sundhedskollegiet eksisterede som lovlig Konsulent for Ministeriet i alle Medicinalsager, og uagtet dets Veiledning til Bekæmpelse af smitsom Sygdom, som Tuberkulose, maatte være særligt nødvendig, blev dets Erklæring ikke indhentet, hverken om Nyttens af Opførelse af Folkesanatorier eller om dissens Beliggenhed og Indretning, eller om Nødvendighed af en særegen Kommission.

Saadant Misbrug af Magten er farlig for Samfundet og skadelig for Folket. Vanrøgt af Sundhedspleien, saaledes som i dette Tilfælde, er skadelig fordi Administrationen derved, i Stedet for at ledes af Sagkundskab og Erfaring, bliver udført dilettantmæssigt, vilkaarligt og doktrinært, og den er farlig, især for de arbejdende og fattige Klasser, som er dem der altid kommer til at føle Byrden og Ulykken, naar Sundhedstilsynet er blevet forvrøvlet og forstyrret. Det er altid de arbejdende Klasser, der under Epidemier maa betale med Liv og Lemmer, for de Regerendes Uvidenhed og Feiltagelser.

Ansaret for hensynsløs Behandling af Tuberkulosespørgsmaalet skyldes personlig Vilkaarlighed af Reformpartiets og Ministeriets Anførere, som ikke kan vælte dette Ansvar over paa Nationalforeningens Bestyrelse.

Parlamentarismen er af Systemskiftet bleven benyttet saaledes, at der er blevet nedsat en parlamentarisk Kommission, med Flertal af Regeringens Tilhængere, altsaa med Sikkerhed for at Beslutningerne vil blive korrekte, det vil sige i fuld Overensstemmelse med Regeringens, i dette Tilfælde med Anførerens, Ønsker og Villie. Da der ingen Flertals Opposition var i Folketinget, blev Kommissionens Beslutning legaliseret, ved Vedtagelse af dette. Ved denne lidet sammensatte og let fattelige Parlamentarisme opnaaede det klassepolitiske Partis Anfører Enevoldsmagt over Afgørelsen, og tillige Beskyttelse for sin Vilkaarlighed. Nationalforeningens Bestyrelse er, fra første Færd af, bleven saa stærkt støttet af Regeringens Anfører, at den ikke har kunnet frigøre sig for hans Indflydelse. Den har maattet finde sig i, at Sagkundskab og Erfaring er blevene lagte paa Hyl-den, og den har maattet følge de politiske Forretningsmænds Veiledning til Bekæmpelse af Tuberkulose. Den er bleven nødsaget til at fortsætte Arbeidet, under parlamentarisk Beskyttelse. Man maa være Bestyrelsens Medlemmer taknemmelig for at de, uagtet dette Tyranni, er forblevne paa deres Pladser, fordi de derved har opnaaet, at der, med Bistand af Lægerne i Sanatorierne, har kunnet ydes god Hjælp til saa mange af de Brystsyge, som kunde optages i de opførte Folkesanatorier.

Ledelsen af den parlamentariske Kommission, som af Regeringen er bleven benyttet til Indførelse af den tyske Anstaltmetode, blev indrettet saaledes, at Sagen kunde blive hurtigt expederet. Alt blev lagt til Rette med dette for Øie. Nationalforeningens Formand blev ogsaa udnævnt til Formand for Kommissionen, hvorved Uoverensstemmelse mellem disse to Størrelser blev forebygget. Arbeidet gik let og villigt fra Haanden. Medens Kommissionen overveiede Tuberkulosespørgsmaalet i sin Helhed, formentlig dets Betydning for Samfundet og for de Brystsyge, fortsatte National-

foreningens Bestyrelse Opførelse af Folkesanatorier, som første Led af Anstaltmetoden. Da Forarbeidet saaledes var ordnet, blev Kommissionens Medlemmer enige om, at alt andet maatte vente af Hensyn til Opførelse af Folkesanatorier, som Anstaltmetodens første Led, og at dette skulde fremmes, ved Bidrag af Statskassen og ved Lovgivning.

Uagtet Kommissionen uden Forbehold indrømmede at man, paa Grund af fundamentale Mangler, ikke kunde have fast Standpunkt for Arbeidet mod Tuberkulosens Udbredelse, og tillige erklærede, at det ikke var muligt at faa fast Grund under Fødderne ved Forsøgene paa Bekæmpelse af Tuberkulose, opgiver den — som sig uvedkommende — ethvert alvorligt Forsøg paa at afhjælpe disse væsentlige Hindringer for en værdig Opfyldelse af Opgaven. Kommissionen anvender ingen Tid til at overveie om det ikke, af Hensyn til disse Hindringer, som det utvivlsomt vil tage megen Tid at fjerne, vilde være det rigtigste og mest forsvarlige, at raade Regeringen til foreløbigt at lade det bero ved Fortsættelse og videre Udvikling af det, der ved Sundhedskollegiets Initiativ var blevet sat i Gang til Bekæmpelse af Tuberkulose, og spare store Udgifter indtil det nødvendige Grundlag for nyttig Anvendelse af disse er blevet tilveiebragt.

Denne Betragtning af Sagen synes imidlertid hverken at have været overensstemmende med Kommissionens Opfattelse af Tuberkulosespørgsmaalets Behandling, og ikke heller med Ministeriets.

Med doktrinær Sikkerhed og Udførlighed meddeler Kommissionen en systematisk Bearbejdelse af Anstaltmetoden; og den udarbejder et vidtløftigt Program over «det Antal Sengepladser, som det, under nuværende Forhold, kan være hensigtsmæssigt at søge tilveiebragte, efter Tuberkulosens Form og Udvikling og efter formentlig Helbredelighed». Efter Stadier, Perioder, Former o. s. v. inddeles de af Bryst-

syge angrebne Mennesker i Klasser, hvoraf hver enkelt skal passe til Metodens forskellige Anstalter.

Med Kommissionsberetningen følger flere Bilag. I et af disse er gjort opmærksom paa, at Resultatet af Behandling i tyske Folkesanatorier er saaledes, at «72—74 pCt. af de behandlede Patienter udskrives i arbejdsdygtig Stand», og der tilføies, at «de er langt fra alle helbredede, og naar de kommer tilbage til deres mere eller mindre tarvelige Kaar og begynder deres Arbejde, blusser Sygdommen jævnlgt op igen; 4 Aar efter Udskrivelsen viste sig kun 28—29 pCt., det vil sige godt $\frac{1}{4}$ endnu fuldt arbejdsdygtige; de andre var døde eller syge igen». Denne lidet opmuntrende Meddelelse gjorde intet Indtryk paa Kommissionens parlamentariske Overveielser. Kommissionen sendte Regeringen et Forslag til Bekæmpelse af Tuberkulose i Danmark ved Gennemførelse af den tyske Anstaltsmetode, i en af Kommissionen udarbejdet Form, og med de af Nationalforeningen udførte Byggeforetagender som Forudsætning.

Efter at Udgifterne til Opførelse af Folkesanatorierne var betalte, blev af Statskassen krævet et aarligt Tilskud af 1 Million 72000 Kroner, alene til Bidrag til Driften; desuden krævedes 625000 Kroner til Opførelse af Tuberkulosehospitalet 5: Brystsygehospitaler, hvis Bestemmelse angaves at være: «at de først og fremmest skulde optage alle saadanne Patienter, som, paa Grund af Feber eller paa Grund af, at deres Sygdom er fremskreden, kræver egentlig Sygebehandling, med mere Sygepleie og Opsigt, end de kan faa i Folkesanatorierne», hvor Betalingen er fastsat til 2,25 Kroner daglig, medens den i de mere fuldstændige Tuberkulosehospitalet kun er 1,85 Krone.

Det er ikke smaa Udgifter, der foreløbigt kræves af Statskassen til Gennemførelse af den af Regeringen fastsatte Metode for Bekæmpelse af Tuberkulose. Ved Eftertanke maa dette, i Forbindelse med de mange Gange større

Udgifter, som i andre Forhold benyttedes i klassepolitisk Øiemed, formørke de lyse Forhaabninger og den Jubel, hvormed Systemskiftet blev modtaget for omtrent en halv Snes Aar siden.

Uagtet der ikke var givet Kommissionen noget Paalæg om at udarbejde Lovforslag, men kun en Henstilling, har den ikke kunnet modstaa den givne Leilighed til Lovgivningsvirksomhed, og har anseet sig forpligtet til at udarbejde 2 Lovforslag.

Mod de af Kommissionen udarbejdede Love kan gøres samme væsentlige Indvending, som mod Indførelse af Anstaltmetoden i Danmark, at der ikke var nogen Nødvendighed derfor. De derved foraarsagede meget store Udgifter og Plagerier kunde have været sparede.

De af Kommissionen foreslaaede Bestemmelser har især været besværlige for de Klasser af Medborgere eller Mennesker, som Kommissionen har taget Sigte paa, som særlig mistænkelige Spredere af Tuberkelbaciller. Disse mistænkelige Personer er: Ammer, Pleiebørn og Pleiemødre, Skolebørn og Skolelærere ved offentlige Skoler, Militærpersoner og Fattiglemmer, naar de lider af «smittefarlig Tuberkulose». Det bør ikke oversees, at Lægeerklæringer om Smittefarlighed af Brystsyge, om aaben eller lukket Tuberkulose, selv om de kan være rigtige i det Øieblik de afgives, ikke kan have nogen praktisk Betydning, fordi Tuberkulosens Smittefarlighed ikke er konstant og ikke retter sig efter doktrinære Bestemmelser.

Forlangende af Lægeattester af de nævnte Personer er hensynsløst og haardt, fordi de fleste af disse Mennesker lever af Haanden i Munden, og ikke har Indtægt til at betale Lægeattester med. Det er uforstaaeligt at Kommissionen ikke har haft saa megen Tillid til offentligt udnævnte Skolelæreres Intelligents og Paalidelighed, at den har kunnet

indskrænke sig til at paalægge dem ikke at spytte paa Gulvet i Skolestuen og at indskærpe Børnene det samme. Nogle Bestemmelser, saaledes om tuberkuløse Børns Extra-undervisning, vil sandsynligvis vise sig at have været lettere at affatte og vedtage i et Kommissionsmøde, end at udføre i Praxis; fuldstændig Gennemførelse deraf vil koste mange Penge og vække megen Misfornøielse, og vel ogsaa Diskussion mellem Lægerne, om Tuberkulosen *in casu* har været aaben eller lukket. Bestemmelsen om Pleiebørn og Pleiemødre er farlig, fordi den derved forøgede Udgift og Tids-spilde kan bevirke Paalæg paa Betalingen for Pleiebørnene og forøge Vanskeligheden ved at finde Pladser til disse. Mødrene, som i Regelen er fattige Tjenestepiger eller Fabrikarbeidersker, der kun med stort Besvær kan sammenskrabe Pleiebetalingen, kan derved blive forledte til Fortvivelse og Forbrydelse. Der hører ikke meget Kendskab til virkelige Forhold for at opdage, at det trufne Valg af smittefarlige Mennesker i denne Lov skyldes Mangel paa Overblik over hele Spørgsmaalet.

Dersom det var en Sandhed, at Smitte fra menneskelig Tuberkulose i Regelen føres direkte fra Person til Person, kunde Love med saa indgribende Foranstaltninger maaske forsvares; men denne Ensidighed deles ikke af erfarne Læger¹⁾.

Dersom den parlamentariske Kommission, som er en sammensat Organisme, havde kunnet tænke og gøre Slutninger, jævnt og naturligt, saaledes som f. Ex. den jydsk Fysikus, der er nævnt Side 162, vilde den, gennem sin Formand, have anmodet Nationalforeningens Formand om, at standse med Byggeforetagenderne, medens Kommissionen overveiede, hvad der burde gøres for at hjælpe Tusinder af fattige Brystsyge ud af den ulykkelige Tilstand, hvori de

¹⁾ Tuberkulosis, August 1907.

var blevne bragte ved hensynsløs Reklame for Opførelse af Folkesanatorier, til Grundlæggelse af Anstaltmetodens Indførelse.

Kommissionen har sluttet sin Betænkning med følgende Erklæring: «Der er al Udsigt til, at en saadan kraftig Optræden mod Sygdommen, i dens forskellige Former og Stadier, vil bevirke en betydelig Indskrænkning i Sygdommens Udbredelse. Naar dette naaes, vil der i Samfundet indvindes saa betydelige økonomiske Værdier, at en stor Udgift i den første Tid er fuldt forsvarlig, selv om man vilde see bort fra den Sorg og Ulykke, som derved forebygges».

Denne forhaabningsfulde Forudsigelse er ikke gaaet i Opfyldelse. Sorg og Ulykke har ramt de Brystsyge i fuldt Maal. Dødelighed af Brystsyge er tiltaget med Reklamen for Opførelsen af Folkesanatorierne. I Kjøbenhavns Stads-læges Beretning er meddelt, at Aaret 1903 har vist Afbrydelse i den Nedgang i Dødelighed af Brystsyge, som i mange Aar har været iagttaget. Aar 1903 var der 588 Dødsfald mod 469 foregaaende Aar; Aar 1904 var der 632 Dødsfald af Brystsyge; 1905 var Antallet 683. I Aaret 1906 aftog Antallet af Dødsfald til 660. Det tiltagende Antal Dødsfald kan forklares af Mangel paa Adgang til Hospitalsbehandling for den største Del, og især de sværest angrebne, af de Brystsyge, som hverken kunde modtages i de almindelige Hospitaler (Smittefrygten) eller i Folkesanatorierne (Principerne), og derfor blev samlede i større Antal i fattige Hjem, og de af dem, som kunde arbeide, blev forarmede fordi ingen vilde indlade sig med dem, paa Grund af Smittefrygten. Dødelighedens Aftagen i 1906 skyldes at man i Kjøbenhavn har forbedret Forholdene ved Tilveiebringelse af Tuberkulose-hospitaler.

At Bekæmpelse af Udbredelse af Tuberkulose ved Inddeling af brystsyge Mennesker i Klasser og foreløbig kun Behandling af en enkelt Klasse, med Udelukkelse af alle

de andre fra Behandling, ikke har været det rette Middel til at opnaa det, man har tilsigtet og lovet, kan indsees, naar man tænker sig denne Metode anvendt paa en anden chronisk Infektionssygdom, Syphilis. Dersom man, for at bekæmpe denne Infektionssygdom, havde fastslaaet, ved en parlamentarisk Kommission, at Administrationens første Opgave skulde være at isolere og behandle Personer med «primære» Affektioner, og havde fortsat med dette Princip i 7 Aar, uden at bekymre sig om Isolation og Behandling af Personer med «sekundære» og «tertiære» Symptomer, vilde man handle mod Indenrigsministeriets Skrivelse af 4. Nov. 1881 (cfr. Sundhedskollegiets Skrivelser af 17. Sept. 1873 og 13. Mai 1875), og man vilde paadrage sig Beskyldning for at have givet et omfattende doktrinært Bidrag til Udbredelse af Syphilis¹⁾.

Enhver, som har fulgt den offentlige Diskussion om Foranstaltninger til Bekæmpelse af Tuberkulosens Udbredelse, navnlig paa de om Tuberkulose afholdte Kongresser, maa være bleven opmærksom paa den Forandring, som er foregaaet med Opfattelsen af Betydningen af Folkesanatorier og den derpaa byggede Metode. Tuberkulosebacillens Opdager, ROB. KOCHS Frontforandring er omtalt. Her skal endnu anføres nogle Udtalelser, som viser, at Begeistring for Bekæmpelse af Udbredelse af Tuberkulose, efter Anstaltmetodens Principer, forholdsvis hurtigt er begyndt at gaa af Mode, endog i Tyskland.

I Fortalen til «Bericht über die Versammlung der Tuberkulose-Ärzte», Berlin 1904 er skrevet: «In diesem Jahre war es hauptsächlich der Erlass des Reichskanzlers vom

¹⁾ I 1869 blev nedsat en Kommission om «Forholdsregler mod Udbredelse af Syphilis», af hvilken Kommission jeg var Medlem. Det Resultat, som kunde opnaaes, var ikke stort, men Udgifterne var meget beskedne. Kommissionen var ikke parlamentarisk.

16. Juli 1904 durch welchen die Anzeigung gegeben war, sich mehr alt bisher der schwerer Kranken anzunehmen, welche Aufnahme in den Heilstätten nicht mehr finden, aber zum Schutze ihrer angehörigen der Anstaltspflege bedürfen und häufig bei geeigneter Behandlung ihre Arbeitsfähigkeit oder mindestens eine Verlängerung des Lebens erlangen können».

Chefsarzt Dr. RITTER indledede samme Aar en Diskussion om: «Fürsorge für die aus der Heilstätte ungebessert entlassenen Kranken», med følgende Ord: «Es scheint überflüssig in diesem Kreise ausführlicher zu erörtern aus welchen Gründen die Erfolge der Heilstättenbehandlung weitere Kreise der Ärzte und des Publikums, nach anfänglicher Begeisterung, ein wenig enttäuscht haben. Darüber ist schon genug geredet und geschrieben worden».

Krankenhausdirektor, Professor NEISER gav i Diskussionen følgende Oplysning: «Ich habe die Verantwortung dafür übernommen, dass eine beschlossene Heilstätte in Stettin nicht gebaut wird, sondern ich habe dahin gewirkt und hoffe es zu erreichen, dass in ihrer Stelle ein Tuberkulose-Krankenhaus errichtet wird».

Professor CORNET i Berlin karakteriserer Anstaltmetoden saaledes¹⁾: «Der Kampf gegen die Tuberkulose durch die Heilstätten ist nicht mehr wert als wenn man einer Hungersnot mit Caviar und Austern statt mit Brot und Speck abhelfen wollte». Han gør opmærksom paa, at man ikke tør haabe at de Mænd, som uden praktisk Erfaring har stillet sig i Spidsen for Bevægelsen og ledet Trangen til Velgørenhed i de toneangivende Kredse ind paa forkerte Baner, skulde indrømme deres Vildfarelse, efter at den har kostet mange Millioner. Dersom man havde anvendt de 30 Millioner, som dertil er benyttede, til Forbedring af sundhedsfarlige Boliger,

¹⁾ Die Tuberkulose, II. Auflage, og: Prophylaxis der Tuberkulose. Wien 1906.

vilde Renterne af denne Kapital være tilstrækkelige til meget at formindske den, ved Sammenhobning af Mennesker betydeligt forøgede Infektionsfare ved Tuberkulose og andre Infektionssygdomme. Efterat Sanatorierne engang er opførte, kan man ikke nedlægge dem; men det er nødvendigt, heller idag end imorgen, grundigt at reformere dem «in corpore et membris». De bør anvendes til Behandling af haardt angrebne Brystsyge, for at den fra disse stammende, vedvarende og farligste Kilde til Infektion kan blive fjernet fra Familieme. Han slutter saaledes: «All diese Bedenken gegen die Heilstätten sind schon im Beginne der Bewegung geäußert worden; aber *man hat diese warnenden Stimmen nicht zu Worte kommen lassen, nicht hören wollen, gewaltsam unterdrückt und totgeschwiegen*, um die künstlich hervorgerufene Begeisterung durch keinen Missklang zu stören. Selbst die politische und medizinische Presse war vollkommen im Banne gefangen¹⁾».

Bekæmpelse af Tuberkulose er i ethvert Land en stor og meget sammensat Opgave, som ikke kan løses summarisk efter teoretisk udspekulerede og fastsatte Bestemmelser, men maa optages forskelligt i forskellige Lande. Foreninger, dannede til Bekæmpelse af Tuberkulose, har kaldt sig nationale, hvorved antydes at det er nødvendigt at være fortrolig med alle særlige Forhold, navnlig ved Administration af Sundhedsvæsenet. Der maa tages Hensyn til det enkelte Land, og det er nødvendigt at være nøie kendt med de Midler, som der kan benyttes med Udsigt til heldigt Resultat.

I Tyskland er udført et meget omfangsrigt og lærerigt Arbejde, særlig ved Forsikringsselskaber for Arbeidere. Af disse Selskabers Indtægt er benyttet enorme Kapitaler til Anlæg og Drift af Sanatorier for Arbeidere, som er

¹⁾ Det fremhævede er fremhævet af Forfatteren.

angrebne af begyndende Brystsyege og til Anlæg og Drift af flere forskellige Anstalter, til Understøttelse og Pleie af forsikrede Arbeidere, i Stedet for Pengeunderstøttelse. De dertil brugte Kapitaler er anvendte forretningsmæssigt, i Haab om, derved at forlænge Arbeidstiden for de behandlede Arbeidere og spare Udgifter for Selskabet til Pensioner.

I Frankrig, hvor man ikke, som i Tyskland kan disponere over de enorme Kapitaler, som indkommer ved den tvungne Arbeiderforsikring, og derfor maa indskrænke sig til det formentlig vigtigste, har man især lagt Vægt paa «*prévenir pour n'avoir point à guérir*¹⁾». I dette Øjemed har man i mange Aar energisk arbeidet paa Helbredelse af Tuberkulose hos Børn, dels ved Oprettelse af Kyst-hospitaler for kirtelsyge Børn, dels ved Hospitaler for bryst-syge Børn, saavel som for Tilveiebringelse af Tuberkulose-stationer (*Dispensaires*) og andre forebyggende Midler (*Colonies agricoles sanitaires*); og dertil dannet Foreninger som har arbeidet i mange Aar.

I England, hvor man ikke heller kan disponere over de store Kapitaler, som Tyskland aarlig indvinder ved tvungen Arbeiderforsikring og derfor ikke har kunnet følge den tyske Anvisning, har man, ved Hospitaler for Brystsyege, som har existeret i Menneskealdere, bekæmpet denne Sygdom. Man har altid betragtet Forbedring af hygieiniske Forhold som det paalideligste Middel til Bekæmpelse af Tuberkulose som Samfundsonde, ligesom af alle andre Infektionssygdomme. Ifølge Beretning af THORNE-THORNE, har man derved opnaaet saa god Fremgang at, dersom Dødelighed af Tuberkulose i 1897 havde været forholdsviis som i Aarene 1851—60, vilde 47973 Liv være gaaede tilgrunde, som nu er bevarede. Han tilføier at de Midler, hvorved denne Gevinst er opnaaet, er store og indgribende

¹⁾ LANDOUZY: La lutte antituberculeuse en France (meddelt i Tuberkulosekonferencen i Philadelphia 1908).

Forbedringer i den offentlige Sundhedspleie, samt Forbedringer i Arbejdsklassens Livsvilkaar, og bedre Ordning af Arbeidet og Arbeidstiden, hvorved Individernes Modstand mod tuberkuløs Infektion og deres Helbredelighed for denne bliver forøget¹⁾.

Ved tiltagende Velstand og Kultur og ved hygieiniske Forbedringer, er Dødelighed af Brystsyge i Danmark idetmindste i Købstæderne og idetmindste i et Par Menneskealdere, som omtalt aftaget fra 3,42 pro mille til 1,86 pro mille. I den Tid er Bekæmpelse af Tuberkulose bleven ledet paa samme Maade og med samme Lovgivning som Bekæmpelse af andre Infektionssygdomme. Denne Udvikling er bleven forstyrret ved parlamentarisk paatvungen Indførelse af den tyske Anstaltmetode, hvis Betydning for Standsning af Udbredelse af Tuberkulose i Samfundet Ingen kendte eller kunde kende, da den ved Tvang blev indført her i Landet. Uagtet vi ligesaa lidt som Frankrig og England, kan disponere over de store aarlige Kapitaler, som de tyske Forsikringsselskaber har opnaaet ved Tvang over Arbeiderne, har Anføreren for Reformpartiet og for Systemskiftets Ministerier, uden at bekymre sig derom, tvungen den tyske Metode igennem ved Misbrug af Parlamentarisme, og han har erstattet vor Mangel paa lovlig disponibel Kapital, ved dybe Greb i Statens Kasse (i Folkets Lommer). Han har ikke heller betænkt eller kunnet indsee at Opførelse af Folkesanatorier ikke er det samme som Bekæmpelse af Tuberkulose, idetmindste ikke efter fransk og engelsk Tænkning.

De sørgelige Følger af Agitation og Reklame for tvungen Indførelse af en mondæn Metode til Bekæmpelse

¹⁾ cfr. Dr. S. Engelsted: Om nødvendige Midler til Bekæmpelse af Tuberkulose i Danmark. 1901.

af Tuberkulose, uden Hensyn til hvad der var lovligt indledet og uden Hensyn til de Brystsyege, skyldes Begærlighed hos Anføreren for det regerende Parti efter at benytte Tuberkulosespørgsmaalets Løsning til Forherligelse for Partiet og sig selv. I Frankrig er under Diskussionen om Tuberkulosespørgsmaalet, altid blevet indskærpet: *pour jamais contre les tuberculeux*. Denne kloge menneskekærlige Advarsel har Anføreren for Systemskiftets Parti behandlet med brutal Ligegyldighed, i sin Iver for at sætte Stempel paa det danske Folk som: «Germanernes godvillige Lærlinge».

At Systemskiftets Regering og Reformpartiets Anfører har kunnet tage en stor Mængde paa Slæb ved Spørgsmaalet om Tuberkulosens Bekæmpelse, og opnaa Godkendelse af Folkets Repræsentanter for den af dem valgte Plan, kan ikke forundre, naar man betænker, at en stor Del af Folket og dets Repræsentanter i et Par Menneskealdere er bleven vænnet til, ved alle almindelige Spørgsmaal, som ligger udenfor hver enkelts Horisont eller personlige Interesse, at rette sig efter den Veiledning og følge de Ordre, som er blevne givne af Partiets Førere, der altid har forstaaet at vinde Tilslutning ved Begunstigelse af Tilhængernes Interesser. I Spørgsmaalet om Tuberkulosens Bekæmpelse er der ikke blot «gaaet Politik», men, efter at det blev opdaget at Benyttelse af det var tjenligt til politisk Brug, er Bekæmpelse af Tuberkulose helt og holdent bleven overtaget af Reformpartiets Anfører og hans Medhjælpere. Reformpartiets Anførers Benyttelse af det, Politiken uvedkommende Tuberkulosespørgsmaal, var det første Vidnesbyrd om hans og hans klassepolitiske Partifællers Opfattelse af et Ministerium, ikke som en Regering, med Ansvar for Samfundets rolige og fornuftige Udvikling og Ansvar for Bevarelse af Folkets Frihed og Uafhængighed og Rigets Ære, men som en Trust, hvis Medlemmers Opgave og Forpligtelse er, at holde sammen og opfylde gensidigt givne Forpligtelser, til gensidig og egen Fordel.

Grundlaget for Reformpartiets Føreres faste Hold paa deres Tilhængere er Læren om Parlamentarismen,

med Hensyn til hvilken de dog ikke tager i Betænkning, naar det kniber med Flertal, at benytte Alliancer med andre, endog meget forskellige eller modsatte politiske Partier.

Det for Partiets Sammenhold vigtigste Prærogativ er Lovgivningsmagten, som benyttes mere end hyperparlamentarisk. Den store LUDVIG XIV lod udgive en renset Udgave af Klassikerne «*ad usum delphini*» (for Kronprindsen). De mægtige klassepolitiske Førere har efterlignet denne enevoldsmægtige Monark og benyttet en «*ad usum suum*» renset og bearbejdet Parlamentarisme¹⁾. Lovene bliver udarbejdede eller bearbejdede af en parlamentarisk Kommission for hvilken alt er lagt til Rette og ordnet saaledes, at Kommissionens Udtalelse skal og maa blive en Tilslutning til Regeringens Forespørgsel, altsaa for Regeringens Ønsker og Villie. En parlamentarisk Kommissions Beslutninger betragtes som *sacrosancte*. Ved denne Ordning opnaaer Regeringen ikke alene som Enevoldsregering, at sætte sin Mening og Villie igennem, men den vinder ogsaa den Fordel og Sikkerhed, at den bliver fri for Ansvar, da den, naar saadant skulde blive krævet, kan skyde sig ind under den parlamentariske Kommission, som er Systemskiftets Parlamentarismes kraftigste Værn.

Systemskiftets Parlamentarisme har ikke blot været benyttet i Forhold til Bekæmpelse af Tuberkulose; men den har fundet Anvendelse ved alle betydelige Sagers Afgørelse. Den er benyttet ved Spørgsmaalet om Omdannelse af hele Medicinalvæsenet og om Tilveiebringelse af en øverste Styrelse for dette, i Stedet for den af Regeringen benyttede provisoriske Styrelse. Den mest uforsvarlige og skadelige Brug Regeringen har gjort af Systemskiftets Parlamentarisme har været, da den parlamentariske Kommission, som var nedsat for at udarbejde Forslag til

¹⁾ cfr. Afsnittet om Bekæmpelse af Tuberkulose.

nødvendigt Forsvar for Folk og Rige, efter 6—7 Aars Diskussion ikke opnaaede andet, end at Flertallet urokkeligt fastholdt Reformpartiets paa gamle Erindringer hvilende Standpunkt, uden at tage Hensyn til Nutidens alvorlige Krav.

En af Systemskiftets Regeringer har rost sig af: i en enkelt Rigsdagssamling at have gennemført 91 Lovforslag. Dersom nogen skulde mene, at det, af Hensyn til Frihed og Ro i Samfundet, vilde have været nyttigere om Regeringen havde sat 91 overflødige Love ud af Virksomhed, kan dette ikke ansees for ufornuftigt. I England, hvor man har praktisk Øvelse i Benyttelse af Parlamentarisme, bedømmes en parlamentarisk Lovgivningsvirksomhed, som Systemskiftets Regeringers, saaledes: «*Though we may be grateful to individual lawgivers, we owe no thanks to lawgivers, considered as a class*»¹⁾.

De klassepolitiske Regeringers Ødselhed med Statskassens Midler maa gøre et ubehageligt Indtryk paa Borgerne, som skal bidrage til at erstatte dette; men de klassepolitiske Regeringers Ødselhed med Lovgivning vil ikke blot foraarsage forøgede Skatter for Borgerne, men ogsaa bevirke Forstyrrelse og Tilbagegang i mange Retninger, som det vil tage megen Tid og meget kyndigt og fornuftigt Arbejde at raade Bod paa.

Den tidligere Generation af Reformpartiets klassepolitiske Førere har, af det nationalliberale Partis Parlamentarikere, lært at blande sig unødvendigt i administrativ Virksomhed, og har derved bidraget til at svække Ansvarsfølelsen. Stor og direkte Skade er af Reformpartiets tidligere Førere bleven paaført Samfundet ved systematisk Modstand mod nødvendige og grundigt udarbejdede Love, som af politiske Modstandere var forelagte Folketinget.

¹⁾ Henry Thomas Buckle: History of civilization in England, new edition. 1873.

Reformpartiets nuværende Generations Førere har arbeidet i samme Aand og samme Retning, som deres Forgængere; men efter at have opnaaet Regeringsmagten er de gaaede videre. Ved Fortrængelse af Sundhedskollegiet har de ødelagt en nødvendig lovlig Autoritets Virksomhed og forstyrret god Orden i Samfundet. Dette har været en meget stor Misgerning, men de professionelle Politikeres nedbrydende Arbejde i vort Samfund har ikke indskrænket sig dertil.

Da vort Fædreland 1848, 1849 og 1850 blev overfaldet, maatte det kæmpe mod Overmagt, men kunde afvise Angrebet og Fordringerne. Ved det gentagne Overfald 1864, maatte Fædrelandets Forsvarere, uden tidssvarende Udrustning og Dækning, kæmpe mod en overvældende og velorganiseret Overmagt. Forsvarernes Lidelser og store Tab af Menneskeliv skyldtes klassepolitiske Føreres Kortsynethed. Nu er Forholdet, om muligt, blevet forværret. Under Paa-skud af Parlamentarisme og ved udtværede Diskussioner om Præferencepolitik og Neutralitetshævdelse m. m. og ved Hjælp af klassepolitisk Magt, har Systemskiftets Ministerier, under deres Anførers Veiledning, i en halv Snes Aar ogsaa opnaaet at forhindre tidssvarende Udrustning for vort Fædrelands Forsvarere, i Stedet for at benytte Tiden til at forskaffe gode Vaaben og nødvendig Befæstning af Hovedstaden, hvorved ogsaa internationalt Hensyn til Neutralitetskrav, væsentligt kan opfyldes. I Stedet for at benytte Tiden til at aabne Folks Øine for Nutidens alvorlige Krav, spilder de klassepolitiske Partiførere, under parlamentarisk Beskyttelse, Tiden med Diskussion om Overenskomster og Aftaler, som for Folket og Landet, ikke har større Næringsværdi end ægyptiske Mumier.

Den ideelle Tilstand med een Hjord og een Hyrde er ikke i Sigte og der er for Øieblikket ingen Udsigt til den evige Fred. Efter alle synlige Tegn, paa Velvillie og Kærlighed mellem Nationerne, er Tiden endnu ikke kommen til

Afrustning i noget Land, især ikke i vort Land. I Begyndelsen af forrige Aarhundrede er vi uanmeldt blevne overfaldne et Par Gange og i Midten af Aarhundredet flere Gange, og man har bemægtiget sig Halvdelen af Riget. Det er derfor nødvendigt for os at have solid Udrustning og Befæstning og stadigt at holde skarpt Udkig og solidt Forsvar rede for den Del af Riget, som er bleven bevaret og hvor vi endnu har Ret til at leve frit og uafhængigt.

Foruden hvad allerede er nævnt, maa endnu anføres et særegent Exempel, paa Mangel paa Takt og Mangel paa Begreb om Regeringsværdighed, hvortil næppe kan findes lignende udenfor Regeringer under det klassepolitiske Systems kiftes Parlamentarismes Beskyttelse.

En virksom Hjælp til at fange og fastholde Tilhængere, har i mange Aar været Fremstilling af Fordelene ved Export af Smør til England. Denne Betragtning fik et voldsomt Stød, da Systemskiftets Ministeriers Justitsminister, Partiets bedste Hoved og dygtigste Forretningsmand, som var bleven hædret med Beviser paa Tillid og overøst med Æresbevisninger, pludselig overraskede Partiet ved at melde sig til Politiet for Falsk og Bedrag, som var sat i Gang længe før han blev Justitsminister og var blevet drevet med fuld Kraft efter denne Tid. Følgen af denne Anmeldelse blev, at det opdagedes, at en stor Del af Indtægten for «The farmers of Denmark Butter Export Association» skyldtes Løgn og Bedrag. Partiets Anfører, der var Conseilspræsident, samt Krigs- og Marineminister, og tillige midlertidigt fungerede som Finansminister, havde, i denne sidste Egenskab, forstrakt sin Kollega med et Laan af Statskassen paa $1\frac{1}{2}$ Million Kroner, til Ordning af Smørexportens Pengeforhold. Uagtet denne Transaktion gik for sig i al Hemmelighed, medførte den, at Ministeriet maatte indgive sin Demission. Indenrigsministeren og Landbrugsministeren kunde, paa Grund af deres Forhold til Affæren, ligesaa lidt som

Conseilspræsidenten, indgaa i et nyt Ministerium; derimod indtraadte de øvrige Ministre i det nydannede Ministerium, som derved beholdt sin væsentlige Charakter. Dette opnaaedes desuden derved, at Reformpartiets Anfører, den afgaaede Conseilspræsident, vedblev at være Leder for Flertallet i Folketinget. Det Udseende det nye Ministerium gav sig, at være et Forsvarsministerium for Rigets Sikkerhed og Ære, viste sig at være forlorent.

Ved høitlydende Beklagelser over Verdens Ondskab og især over fjendtlige Politikeres Intriger og ondsksfulde Benyttelse af Excellencens Godtroenhed mod hans gode Ven og Kollega, Justitsministeren, lykkedes det at bevare Tilhængernes Tillid urokket, saaledes at der kunde opnaaes, saavel Rehabilitation, som Genoptagelse af Magten og Æren, naar Leilighed tilbød sig.

Dette er et Vidnesbyrd om Reformpartiets Anførers særegne Begavelse og Evne til at vinde Interesse for sin Politik og fastholde den, men den er tillige et Vidnesbyrd om hans Hensynsløshed. Dette behøver ikke at paavises med Hensyn til Behandlingen af Statens Finanser og til Lovgivningen, hvor det er følt, men det har ikke mindre gjort sig gældende med Hensyn til Forsvaret, hvor det endnu ikke er blevet følt. Opgaven for dette er for os klar og ligefrem, nemlig, som anført, at tilveiebringe et praktisk Forsvar for vor Ret til at leve frit og uafhængigt i den Del af vort Land, som er levnet, efter at Fjenden ved Overfald har bemægtiget sig Halvdelen af Riget. Denne Opgave har Systemskiftets Ministerier behandlet med en parlamentarisk Kommission, som, efter 6—7 Aars Hensiddens, ikke kom til noget praktisk Resultat. Derefter har Partiets Anfører, ved Løfter og politiske Manøvrer, bevæget Regeringen og Rigsdagen, hvis Pligt det er baade at varetage Rigets Finanser og vaage over dets

Sikkerhed og Ære, til at afgive den ydmygende Erklæring, at Riget kun har Raad til ufuldstændigt Forsvar og — kun paa Tid.

Dette er typisk for den Metode, som af Systemskiftets Ministeriers Anfører er anvendt til alvorlig Behandling af Samfundets Livsinteresser, hvortil ogsaa Sundhedsvæsenets gode Ordning kan regnes.

Efter de Erfaringer, vi har gjort under Systemskiftets klassepolitiske Regeringer og Parlamentarisme, maa det være blevet indlysende, at fast Sammenhold af alle Borgere, som staaer udenfor Klassepolitiken, er nødvendig, enten de kalder sig høire eller venstre, konservative eller radikale. Fast Sammenslutning er nødvendig, saavel for at den enkelte Borger kan opnaa Frihed i sin Virksomhed og til sit Arbejde, som for Samfundet, hvis naturlige frie Udvikling er bleven forstyrret og hvis Evne til Konkurrence med andre Samfund er bleven svækket. Kampen mod det Tyranni, som i mange Aar har behersket og trykket os, kræver energisk Agitation. Med Hensyn til denne maa vi stole paa Ungdommen, som ikke vil svigte, fordi den vil føle og erkende, at det er til Forsvar for dens egen Frihed og Selvstændighed, at Kampen skal føres.

Overveielse af en retfærdig Ordning af Valgene til Rigsdagen kan ikke gives i Hænderne paa et Folketing, som det nærværende, der er valgt efter en Ordning, som er bleven uretfærdig og har begunstiget Klassevalg. Af kyn- dige og uafhængige Mænd, som Ingen kan mistænke for Klassepolitik, maa udarbejdes et let forstaaeligt Program for Ordning af Valgene, og ved Valgene maa dette Program forelægges Vælgerne over hele Landet, som Prøve paa deres Stemning. Dette maa gentages indtil det lykkes at opnaa en retfærdig Sammensætning af Folketinget, hvorved en samvittighedsfuld og kyndig Behandling af alle Sager kan

blive mulig. Det kan blive et vanskeligt og langvarigt Arbejde der skal udføres; men det maa gennemføres, fordi det er Betingelsen for Samfundets sunde Udvikling og for at dets Bevarelse kan sikres. Jeg har i min Levetid staaet i nært Forhold til mange forskellige Mennesker i forskellige af Samfundets Klasser. Jeg har den Overbevisning, at Befolkningen i vort Land, i det Hele taget, er velvilligt og retfærdigt tænkende mod hverandre, og kun afviger derfra, naar den er bleven forledet hertil. Det gælder efterhaanden at aabne Øinene paa alle, saa at enhver kan komme til at indse og fatte Klassepolitikens Uretfærdighed og Systemskiftets Misgerninger, under parlamentarisk Beskyttelse.

Den Forstyrrelse, som af Systemskiftets Regeringer er blevet bragt ind i mange, for Samfundets sunde og naturlige Udvikling vigtige Forhold, og ikke mindst i Tuberkulosespørgsmaalets Opfattelse og Behandling har, for dette Spørgsmaal, mødt Modstand fra en Side, som «Politikerne» ikke havde beregnet, nemlig fra Folkets sunde Sands.

Saa længe det kun galdt Statens Udgifter og andre fjernere tænkte Krav, lod Folket sig berolige ved Førernes og den parlamentariske Tuberkulosekommissions overlegne Forsikringer. Men efterhaanden, som man selv blev tvungen af Forholdene til at see og føle hvor haardt ens egne Brystsyge lider, paa Grund af Smittefrygtens Virkning til Arbejdsløshed og paa Grund af Hospitalsnøden, som er vedbleven uagtet det ene Folkesanatorium efter det andet blev opført og høitideligt indviet, med Forsikringer om at Bekæmpelse af Tuberkulose var i glædelig Fremgang, saa maatte Folket føle, at der var noget galt i Metoden og det maatte opfatte Tuberkulosespørgsmaalet, som et personligt Spørgsmaal; det begyndte at indsee, at man ved denne Sag selv maatte træffe sit Valg. Valget er gaaet i Retning af Opførelse af Tuberkulosehospitaller, det vil sige almindelige Hospitaler eller Afdelinger for Brystsyge.

Lignende Bevægelse har ogsaa vist sig i Tyskland. En Forespørgsel til 500 «tuberkulöse Rentenempfänger» i Hertugdømmet Hessen, er bleven besvaret saaledes: «die Erfahrung hat gelehrt dass tuberkulöse Kranken leichter zu bestimmen sind in eine ihrem Wohnorte näher gelegene Anstalt zu gehen, als in entferntere Anstalten¹⁾».

¹⁾ Tuberkulosis. Vol. 7. Nr. 6.

Efterat Folkets Stemning havde gjort sig saaledes gældende for Tilveiebringelse af Tuberkulosehospitaller, tildels ved kommunal Hjælp, at den maatte betragtes som uafviselig, begyndte Regeringen, gennem Nationalforeningens Bestyrelse, at vise sig imødekommende med gode Raad og Løfter.

Mod smitsomme Sygdomme, som skyldes Infektion, og hvoraf de enkelte Tilfælde i Regelen er hurtigt forløbende, mod Sygdomme, som leilighedsvis angriber Folket, saasom Kopper, Cholera, Pest o. fl. er det nødvendigt at tilveiebringe og have parat Bygninger til Isolering af de første Tilfælde, for muligvis at forebygge en Epidemi, og det er rigtigt at vedblive at bekæmpe Epidemien med saa stræng Isolation af saa mange Tilfælde som muligt, for ved Tilintetgørelse af Smittestoffet at søge at faa Afslutning paa Epidemien. Til Bekæmpelse af denne Form af Infektionssygdomme har vi en god og prøvet Lovgivning og Epidemihospitaler og solid Erfaring.

Bekæmpelse af Udbredelse af smitsom Sygdom, som Tuberkulose og Syphilis, kan ikke gennemføres efter denne Plan, væsentlig fordi disse Sygdomme i Aarhundreder har været udbredte her i Landet, ligesom i andre Lande, og Smittestoffet er saaledes fordelt og spredt, at vi — med de Midler vi har — ikke kan paavise dets Fordeling og, selv om dette blev muligt, ikke er i Stand til at ødelægge det. Isolation og Behandling i Folkesanatorier af et udvalgt, forholdsvis lille, Antal af Brystsyge, kan ikke betragtes som noget væsentligt Bidrag til Standsning af Udbredelse af Tuberkulose, endsige til grundig Ødelæggelse af Smittestoffet i Landet. Derfor kan den af Reformpartiets Ministerium, ved parlamentarisk Tvang gennemførte og benyttede Form for Bekæmpelse af Tuberkulose, ikke betragtes som en Samfundsopgave, end sige som en Opgave, der berettiger til at stille store Krav til Statskassen og Nedsættelse af parlamentarisk Kommission og særegen Lovgivning. Saadan

Form af Bekæmpelse af Tuberkulose er ikke andet end et Experiment, uden solidt og fornuftigt Grundlag.

Det fornuftigste vil nu være, at følge den Anvisning, som Folket selv har givet, og at forsyne Landet med Tuberkulosehospitaller nær Hjemmene, i saa stort Antal som muligt. I Sverig betragtes nu den store Bevægelse for Opførelse af Folkesanatorier nærmest som historisk, og man synes der at blive enig om, at behandle alle Perioder af Brystsyge i samme Sanatorium¹⁾.

Denne Anskuelse ligger ikke heller langt udenfor Tuberkulosekommissionens Argumentation.

I det af Tuberkulosekommissionen udarbejdede Lovforslag II § 2 foreslaaes Tilveiebringelse af kommunale Tuberkulosehospitaller, hvorved forstaaes, af Kommunerne oprettede og drevne Sygehuse eller med egne Bygninger forsynede Sygeafdelinger, hvor der udelukkende behandles Patienter med Lungetuberkulose og særligt saadanne, der befinder sig i et mere fremskredent Stadium af Sygdommen eller hvis Behandling kræver Sengeleie.

I Betænkningen Side 21 er disse Tuberkulosehospitalers store og omfattende Nytte for de Brystsyge fremhævet med følgende Ord:

«Tuberkulosehospitaller eller for Tuberkulose særligt indrettede Hospitaller skulde først og fremmest optage alle saadanne Patienter, som paa Grund af Feber eller paa Grund af at deres Sygdom er fremskreden, kræver egentlig Sygebehandling, med mere Sygepleie og Opsigt, end de kan faa paa et Folkesanatorium. Ved hensigtsmæssig Behandling af disse Patienter kan

¹⁾ Professor PETRÉN, Upsala: Ueber die Typen der jetzt in Schweden geplanten Anstalten für Tuberkulosenpflege. (Internationale Tuberkulose-Konferenz i Stockholm 1909).

man ofte opnaa en Standsning eller Bedring af Sygdommen, og Hospitalet bør derfor være indrettede paa at kunne yde Patienterne en saadan passende Behandling. De bør helst ligge i landlige Omgivelser eller i en større Have; de bør derfor være forsynede med Liggehaller og indrettede paa at skaffe Patienterne rigelig Ernæring og frisk Luft. Under alle Omstændigheder er der intet i Vejen for, at saadanne Hospitalet ogsaa kan optage et mindre Antal friske og lette Tilfælde.

Foruden disse stærkt angrebne, men dog for Bedring tilgængelige Patienter, skulde de ogsaa optage de ganske uhelbredelige Patienter, som kun trænger til Sygepleie. Anbringelsen paa Hospitalet af saadanne Patienter i Sygdommens sidste Stadier har meget stor Betydning til at modvirke Smittens Udbredelse; thi netop i den sidste Tid af deres Liv opbringer de i Regelen større Mængder stærkt smittende Opspyt, og er samtidigt oftest ude af Stand til at iagttage nødvendige Forsigtighedsregler overfor Omgivelserne, særligt i fattige Hjem. Paa Grund af Tuberkulosehospitalers dobbelte Betydning, som Kuranstalter og Isoleringsanstalter, mener Kommissionen at maatte tilskrive dem en særlig stor Betydning i Kampen mod Tuberkulosen».

Der kan ikke være Spørgsmaal om, at Kommissionen vil faa alle Sagkyndiges Tilslutning til den Udtalelse, at Opførelse af Tuberkulosehospitalet har en særlig stor Betydning i Kampen mod Tuberkulosen. Saaledes som Kommissionen har bestemt at de skal indrettes, er de tjenlige saavel til Behandling af Patienter med begyndende Brystsyge, som med Phthisikere i fremskredent Sta-

dium, og med Brystsyge i sidste Periode; i dem kan optages saavel brystsyge Patienter, som ønskes indlagte til Helbredelse i Folkesanatorier, som dem, der ønskes deporerede i Plejehjem. Tuberkulosehospitalet maa, ved praktisk Benyttelse af dem, kunne erstatte disse Anstalter.

Denne kloge og sagkyndige Opfattelse af Tuberkulosehospitalet blev ikke paaagtet i Praxis, fordi Folkesanatorier skulde opføres.

Opførelse af kommunale Tuberkulosehospitalet bør nu være Indledning til Renæssance af Bekæmpelse af Tuberkulose i Danmark.

Nødvendig Hospitalsbehandling af Brystsyge kan tilveiebringes ved Genoptagelse af den allerede omtalte kommunale Bekæmpelse af Tuberkulose, ved Dannelse af en Tuberkuloseforsikringsanstalt. Herved vil, som nævnt, i forholdsvis kort Tid kunne tilveiebringes Hospitalsafdelinger og Hospitalet for Brystsyge i alle Sygdommens Perioder, hvor disse kan indlægges saa ofte de trænger dertil og forblive saa længe Lægen finder det nødvendigt.

De paa Nationalforeningens Bekostning opførte «Folkesanatorier» vil ikke alle passe i den kommunale Ramme, især paa Grund af den for dem valgte Beliggenhed. De maa derfor overtages af Staten, mod Erstatning til Nationalforeningen, for dennes Udgifter, efterhaanden som de bliver overflødige ved Opførelse af kommunale Tuberkulosehospitalet.

Staten vil kunne have Brug i flere Retninger for disse Bygninger og deres betydelige Jordareal. Enkelte af dem kan finde Anvendelse, i Henhold til Lov af 30. Marts 1892, altsaa som kommunale Syge- og Epidemihuse, for flere Kommuner i Forening. Paa Grund af det betydelige Jordtillæg, som kan benyttes til Friluftsarbejde, vil nogle af Bygningerne kunne gøre god Nytte til Afhjælpning af den store

Trang, som er tilstede til Asyler for sindsyge Forbrydere; ogsaa til Optagelse af Patienter fra de overfyldte Sindsyge- og Aandssvage-Anstalter kan de anvendes; man kunde der- ved blive befriet for den af Systemskiftets klassepoltiske Ministerier skabte Uhyggelighed, at Sindssyge indlægges i Fattiggaarde under Administration af Sogneraad. Der findes her i Landet et saa stort Antal psykisk defekte Børn, som trænger til omhyggelig Pleie og Behandling for at kunne udvikles til nyttige Mennesker, at en eller flere af Bygnin- gerne med Jordtillæg vil kunne finde Anvendelse til Gode for disse.

Selv naar det kan lykkes at tilveiebringe et tilstrække- ligt Antal Tuberkulosehospitaller og Afdelinger, maa vi erindre og fastholde, hvad Tuberkulosekommissionen ogsaa synes at have indseet, at Hospitalsbehandling af de Bryst- syge kun er til Nytte for en Del og for den mindste Del af disse.

En stor Del og vel den største Del af de Brystsyge og, med Hensyn til Smitteudbredelse, den farligste Del, vil stedse findes **spredte i Hjemmene over hele Landet. Tuberku- losestationer** til at opdage og hjælpe disse, ved Renlighed og Desinfektion m. m., til at undgaa at udbrede tuberkuløs Smitte, og at understøtte deres Bestræbelser mod Sygdom- mens Udvikling, ved at forsyne dem med Lægehjælp, Syge- pleie, Lægemedler m. m., er en ikke mindre vigtig Op- gave end Opførelse af Sanatorier og Hospitaler. Paa Grund af Nationalforeningens Bestyrelses udbredte Personalbekendtskab og Foreningens store Tilslutning med Bidrag af Penge, vil Bestyrelsen, efterhaanden som den igen indvinder sine Midler, ved Salg af de opførte Folkesana- torier, kunne indlede og utvivlsomt gennemføre denne, for Tuberkulosens Bekæmpelse vigtigste Opgave, i stort Omfang. Den vil, med Tilslutning af hele Landets Befolkning, kunne arbeide for denne Opgave saa længe det er nødvendigt, frit

og uden Tvang af «Politikerne», hvis Virksomhed for Bekæmpelse af Tuberkulose hverken har været til Glæde eller Nytte for de Brystsyge eller for Samfundet eller for Statens Finanser eller for Nationalforeningens Bestyrelse.

Ved den fremsatte Plan, er taget saa meget Hensyn, som det efter vore Forhold er muligt, saavel til alle Brystsyge, som trænger til Hospitalsbehandling, som til dem, der maa behandles i Hjemmene. Denne Ordning, som omfatter alle Brystsyge, saavidt muligt, vil ogsaa være et Bidrag til Standsning af den for de Brystsyge ødelæggende Tuberkulosefrygt, da dertil ikke kræves larmende og ængstende Agitation og Reklame.

Til hvad her er nævnt, som nødvendigt og nyttigt til Bekæmpelse af Tuberkulose, ved Behandling af de Brystsyge, maa føies Behandling af Tuberkulose i Barnealderen, som er af stor Betydning som forebyggende Middel til Bekæmpelse af Udbredelse af Tuberkulose.

I Tuberkulosekommissionens Betænkning (Bilag Side 8) findes følgende fornuftige Udtalelse, hvortil «Politikerne» har taget lige saa lidet Hensyn, som til Sygkyndigheden i det Hele. Der er gjort opmærksom paa, at Udsigt til Helbredelse af Tuberkulose i Barnealderen er langt større end hos Voxne, og at Kuren er virksommere og tillige langt billigere hos Børn end hos Voxne. Der kan tilføies, at Behandling af Tuberkulose hos Børn kan gennemføres i Hospital saa længe det er nødvendigt; dette er i Regelen ikke muligt hos Voxne, af Grunde, som enhver kan sige sig selv.

Bekæmpelse af Tuberkulose i Barnealderen har i Danmark været i god Gang siden Kysthospitalet paa Refsnæs blev aabnet 1875. Der er derefter blevet opført et Kysthospital ved Juelsminde og aabnet Børnesana-

torier, med omfattende Virksomhed, og tillige paa mange Steder tilveiebragt Foretagender, hvorved tilbydes fattige Børn Adgang til Søbade og Ophold i fri Luft, samtidig med fornøden Pleie og god Ernæring. Efter alles, saavel ældre som nyere Lægers, Mening er saadan Virksomhed et paa- lideligt Middel til Forebyggelse og Bekæmpelse af Tuber- kulose, fordi Børn derved kan blive mindre modtagelige for tuberkuløs Smitte og bliver i Stand til at modstaa Infek- tionen, naar den bliver paaført dem.

Uagtet Alt, hvad der er blevet udrettet, er det paafal- dende, at der stadigt synes at være omtrent ligesaa stor Trang eller rettere Søgning til Indlæggelse af tuberkuløse Børn i Kysthospitaller eller Børnesanatorierne. Det har altid været antaget, at slet og mangelfuld Ernæring i Børne- alderen, er en væsentlig Betingelse for Udvikling af Tuber- kulose. Da Velstand og Kultur, især i de arbejdende Klasser, er tiltaget her i Landet, skulde man vente at Tuberkulose i Barnealderen maatte aftage. At dette ikke synes at være Tilfældet, kan muligvis forklares af, at den gode Virkning af bedre Boliger og sundere Næringsmidler ofte modarbejdes af Mangel paa Ro og Hygge i Hjemmene. Saavel i Byerne, som paa Landet, er Lyst til Fornøielser, Deltagelse i offent- lige Forestillinger af enhver Beskaffenhed, alle Slags Møder o. s. v. efterhaanden blevet ligesaa nødvendigt som det dag- lige Brød, og Lyst til og Tilfredshed ved roligt Arbejde er aftaget. Naar Børnene ikke ligefrem indblandes i denne Uro, bliver de overladte til sig selv og tilfældig Paavirkning. Den legemlige og aandelige Udvikling, Børn kan opnaa under saadanne Forhold, er saa uregelmæssig og mangelfuld, at det ikke er noget Under at mange af dem, uagtet den tiltagende Velstand og Kultur, ikke har mere Modstands- kraft, end Bygninger, som heltigennem er opførte af slet Materiale (Baudeloque). Paa denne Ulykke kan der kun raades Bod ved, at Lyst til Arbejde og Pligtfølelse bliver

saaledes udviklet i hele Samfundet, saavel blandt Mænd som blandt Kvinder, at Enhver i sin Stilling betragter det som hæderligere og fornemmere at forstaa og at passe sin Virksomhed og holde Haand over sit Hjem, end at anvende sin Tid til Driveri og til at spekulere over Lovgivningens og Regeringens Forbedring.

Paa Grund af Tuberkuløsens langsomme Udvikling og uregelmæssige Forløb, kan det i ikke faa Tilfælde være tvivlsomt om Sygdommens tilsyneladende Helbredelse vil være af Varighed. Det vil være af stor Betydning at faa tilveiebragt Sanatorier til Observation især af Børn, hvis Helbredelse kan synes tvivlsom, uagtet deres Hospitalsbehandling er afsluttet. I saadant Sanatorium kan den dertil knyttede Læge leilighedsvis give Børnene Raad med Hensyn til Valg af fremtidig Livsstilling. Efter Forholdene hos os, maa det især være Søfart eller Landvæsen, der vil være passende for Børn, som har været angrebne af Tuberkulose.

Der er nu Udsigt til Tilveiebringelse af et saadant Sanatorium til Observation af Børn, som har været behandlede i et Kysthospital, idet afdøde Etatsraad PETER MUNTHE BRUN ved Legat har givet Penge dertil, efter nogle Legatnyderes Død. I Legatsbestemmelsen er tilbuddet Kysthospitalet paa Refsnæs et Pengebidrag til Opførelse af et Sanatorium, til fortsat Observation af behandlede Børn, i Forbindelse med Hospitalet, mod at der bliver sikret saa stort Bidrag andetsteds fra, at Opførelse af Sanatoriet kan ansees for sikret.

AFSLUTNING.

I Ugebladet «Dansk Sundhedstidende», 2. Oktober 1908 findes nedenstaaende Artikel med Mærket *C. L.*, som betyder den af Bladets Redaktører, der er bleven udnævnt til «Tuberkulosekonsulent» i Sundhedsvæsenets Centralstyrelse:

«Nationalforeningen.

«Da Nationalforeningen stiftedes i 1901, var der mange «kloge Mænd, som rystede paa Hovedet. Der var saa mange «Ting, som varslede ilde lige fra Begyndelsen. Det var «nye Mænd, som kom frem her, og de havde ikke taget «de gamle prøvede Tuberkulosefolk med paa Raad; Foreningens første Planer var tværtimod drøftede med helt «nye Mænd, endog med Politikere, som man syntes altid «havde vist, at de interesserede sig mere for Kvægets end «for Menneskets Tuberkulose. Foreningen valgte ganske «nye Midler, rent ud sagt en dundrende Reklame med «165000 Eksemplarer Opraab «til det danske Folk» og op «imod 150 Foredrag i en Uge Landet over, med Løbeseidler «og røde Opslag paa Byens Porte. Og Opraabet sagde ««Sanatorier», og lovede derved, hvad man mente, den aldrig «kunde holde; kunde den naa at stable ét Sanatorium paa «Benene, vilde det være store Ting — mente en af de «allerklogeste Mænd.

«Men det værste var, at Foreningen skabte en Tuberkulosefrygt, som vilde hævne sig paa alle de angrebne Patienter, ved at gøre deres Stilling udenfor Hospitaler og Sanatorier uudholdelig. Ganske vist stod der med store Bogstaver paa Løbesedlerne:

«Tuberkulosen kan forebygges,

«Tuberkulosen kan helbredes

«som en Trompetfanfare i det knugende Skæbnemørke, som alle Dage laa over Sygdommen; men enhver kunde forstaa, at Smittefrygten var det, som Folk først vilde faa fat i, og hvor den var drevet frem som her, vilde den aldrig gaa bort igen.

«De kloge Folk fik Ret i det sidste. Der kom en voldsom Opblussen af Smittefrygten, som vi lider under endnu og vil lide under længe. Men sammen med den voksede efterhaanden, logisk og naturligt, en almindelig Forstaaelse af Sygdommens Smitteforhold og en Forstaaelse af Maaden til at hindre og undgaa Smitte, som maaske er det vigtigste Led i hele Tuberkulosekampen. Og den samme Smittefrygt blev lige saa logisk og naturligt den Kraft, som drev alle Faktorer, Stat og Kommuner og Tusinder af Mænd og Kvinder sammen til et fælles Arbejde mod den alle truende Smitte.

«Men ellers var de kloge Mænd ikke saa heldige den Gang. Resultater er et bedre Sprog end Profetier, og Resultater viste sig i hurtig Rækkefølge:

«Sanatoriet i Silkeborg for 173 Mænd, i Ry og Haslev for tilsammen 62 Kvinder — Sanatoriet ved Krabbesholm, som Andelsforeningerne jbyggede til 120 Mænd og Kvinder — Sanatoriet ved Skørping for 120 Kvinder — Sanatoriet ved Faxinge for 120 Mænd og nu Sanatoriet ved Nakkebølle Fjord for 120 Kvinder, omtrent 600 Sengepladser under Nationalforeningen og 120 under Andelsforeningerne.

«Og som videre Resultater Tuberkulose-loven af 1905, som sikrede Sanatoriernes Drift, og som fremhjælp «en ny Art Tuberkuloseanstalter, Hospitalerne, af hvilke «der nu findes saa mange, at 600 Patienter daglig forpleies «paa dem. Og Julemærkekomiteen fremstod, som bygger «et Børnesanatorium, ligesom andre Institutioner tog Sagen «op indenfor deres Kreds og bragte Sten til den store Bygning.

«Nationalforeningens Mænd kan da nu have Lov til at «se tilbage til 1901 med Tilfredshed, nu da de har indviet «det sidste Sanatorium, som stod paa Planerne fra 1901 og «1902. Og de kloge Mænds bange manende Røst er for- «stummet; Opraabets «Sanatorier» staar sikkert funderede «Landet over, og til dem har de andre Led i Kampen føiet «sig: Tuberkulosehospitalerne, her i København den syste- «matiske Eftersporen af tidligere Sygdomstilfælde og den «systematiske Veiledning af Hjemmene mod Sygdommen; «Hjælpen til de angrebne voxer efterhaanden frem; der holdes «hvert Aar, paa Statens Foranstaltning, oplysende Foredrag «O. S. V.

«Nationalforeningen har da meget at glæde sig ved og «takke for. Og ikke mindst skylder den de Tusinder Tak, «som Aar efter Aar har holdt trofast ved den som Bidrags- «ydere med 1 Kr. og 2 Kr. og 10 Kr. og med større Bidrag; «det har maaske mest været disse de private Bidrag, som «har været den store Ansporer for Stat og Kommune til at «yde deres store Hjælp. Folkevillien viste jo her sit Alvor «ved ikke at blusse hurtigt op og saa falde sammen, men «ved uforandret at ofre selv.

«Nu er det første Led af Tuberkulosekampen fuldført¹⁾, «og nu skal nye Faktorer træde frem i deres fulde Kraft. «Den første Tids Penge maatte gaa til Helbredelsesanstalterne, «som maatte være rede til at modtage og forpleie de smittede,

¹⁾ hvorfor?

«for at helbrede, idetmindste bedre dem, i alle Tilfælde lære
 «dem den nødvendige Forsigtighed i Omgangen med andre
 «Mennesker og isolere dem under deres mest smittefarlige
 «Periode. Men nu trænger de andre Led i Kampen sig
 «frem til at blive Hovedsagen: Oplysningen, Tilsynet med
 «Hjemmene, Opsporingen af de begyndende Tilfælde, hvor
 «Behandlingen har mest Udsigt til at nytte, Hjælpen til de
 «angrebne Forsørgeres Familie — alt dette er humane og
 «hygieiniske Bestræbelser, som maa tages op, for at Syg-
 «dommen kan indskrænkes som Folkesygdom 3: for at der
 «kan finde en systematisk gennemført Beskyttelse Sted af
 «Samfundet, af hver Voxen og hvert Barn.

«Nationalforeningens Tusinder af Bidragydere skal tænke
 «derpaa og vide, at deres Bidrag stadig har samme Betyd-
 «ning og ikke maa ophøre. Sanatorierne og Hospitalerne
 «kan klare sig selv, ved Støtte fra Staten og Kommunerne
 «og Sygekasserne. Men de mange smaa og store Bidrag
 «er en Krigskasse, som er nødvendig om der skal være
 «Haab om Seier; thi der træder Staten og Kommunerne
 «ikke til».

Ved dette Vidnesbyrd er blevet bekræftet, at Nationalforeningen har forstyrret det indledede Arbejde til Bekæmpelse af Tuberkulose i Danmark¹⁾, ved at indføre den tyske Anstaltmetode, navnlig ved «i hurtig Rækkefølge at opføre Folkesanatorier», som første Led i Tuberkulosebekæmpelsen, under «Politikernes» Auspicier.

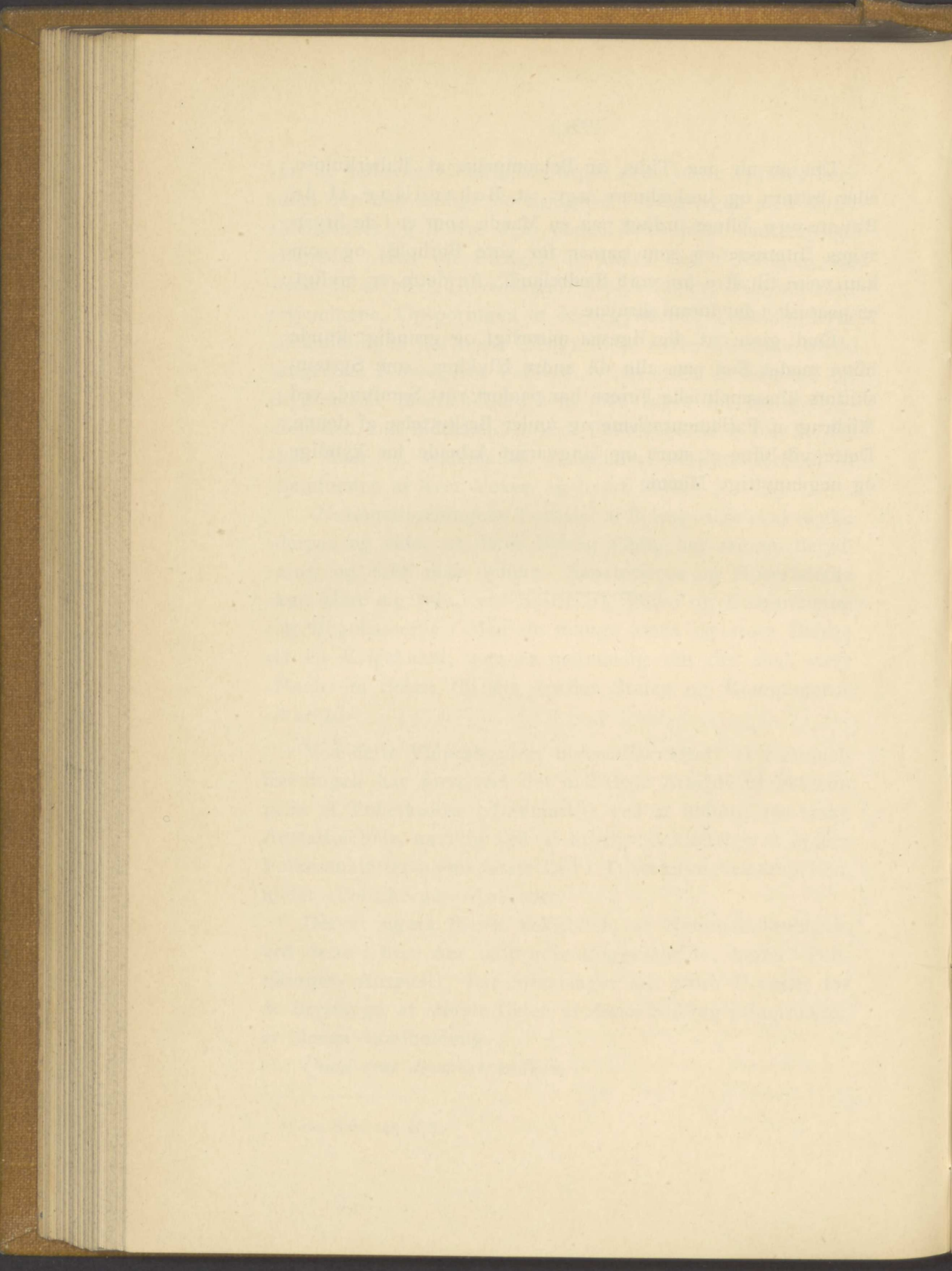
Det er ogsaa blevet bekræftet, at Nationalforeningen, ved dette i flere Aar uafbrudte Byggearbejde, under «Politikernes» Auspicier, har foraarsaget saa store Ulykker for de Brystsyge, at største Delen af disses Stilling i Samfundet, er bleven «uudholdelig».

Quod erat demonstrandum.

¹⁾ cfr. Side 145 o. fl.

Det er nu paa Tide, at Bekæmpelse af Tuberkulose, eller rettere og beskednere sagt, at Behandling af de Brystsyrge, bliver ordnet paa en Maade, som er i de Brystsyrges Interesse og som passer for vore Forhold, og som kan være til Ære for vort Fædreland. At dette er muligt, er paavist i det foran skrevne.

Gud give, at der ligesaa naturligt og grundigt kunde blive raadet Bod paa alle de andre Ulykker, som Systemskiftets klassepoltiske Førere har paaført vort Samfund, ved Misbrug af Parlamentarisme og under Beskyttelse af denne. Dette vil blive et stort og langvarigt Arbeide for kyndige og uegennyttige Mænd.

DET
KONGELIGE SUNDHEDSKOLLEGIUMS
ØDELÆGGELSE VED SYSTEMSKIFTETS
PARLAMENTARISME

DET
KONIGLIGE SUNDHEDSKOLLEGIUM
GDELSOGESSE VED SYSTEMSKRIFTETS
PARLAMENTARIERNE

Vi har nu seet hvorledes Tuberkulosens Bekæmpelse er bleven gennemført af Reformpartiets Anførere, under Systemskiftets Parlamentarismes Beskyttelse.

Systemskiftets Regeringers Anfører har, med klassepolitisk Opfattelse af sagkyndig Erfaring, gennemført en ensidig Byggevirksomhed, som er bleven til Bedrøvelse for Tusinder af Brystsyge, som har medført store unødvendige Udgifter for Statskassen og forholdsvis ringe Nytte for Samfundet, og som kun har været til Ære for Klassepolitiken og dens Anfører & Co.

Dette har været Indledningen til Forstyrrelse af det kongelige Sundhedskollegiums lovlige Virksomhed. Vi skal nu see, hvorledes denne efterhaanden er bleven fuldstændigt ødelagt, og undersøge hvorvidt den Styrelse af Sundhedsvæsenet, som er bleven tilveiebragt, ved Hjælp af en «parlamentarisk Kommission», kan betragtes som en forsvarlig og passende Erstatning for Sundhedskollegiet.

Sundhedskollegiets Betydning for Samfundet er mange Gange bleven paavist, saavel tidligere, som senere, navnlig af Dr. med. JULIUS LEHMANN og Stadslæge HOFF. Til Forstaaelse af Omfanget af Sundhedskollegiets Arbejde og dets Arbeidsmaade, og til Opfattelse af Betydningen af dets omfattende Virksomhed og af Ødelæggelsen af dette, ved Parlamentarismens Despoti, skal her gives en kort Fremstilling.

Det kgl. Sundhedskollegium oprettedes ved kgl. Reskript af 13. Mai 1803, for, under det Danske Cancellis Overbestyrelse, at have et vedvarende Tilsyn med det hele Medicinalvæsen og med alle offentlige Sundhedsforanstaltninger i Kongens Riger og Lande. Der blev udtrykkeligt ved Reskript paalagt Sundhedskollegiet de samme Pligter og overdraget det de samme Rettigheder, i Henseende til alt Medicinal-Politiet vedkommende, som ifølge Forordningen af 9. April 1740 og Foundationen af 22. Juni 1785 hidindtil i denne Henseende havde været paalagte og tilstaaede Collegium Medicum og det i København værende Kirurgiske Akademi.

Ikke meget længe efter Oprettelse af Sundhedskollegiet fremkom Forslag, saavel fra Lægestanden som Helhed, som fra enkelte Læger, om en Omordning af hele Medicinalvæsenet, ogsaa af dettes øverste Styrelse. I Stedet for Sundhedskollegiet blev krævet en Medicinaldirektør med større Myndighed og Indflydelse end Kollegiet, og med særegent Departement. Sundhedskollegiet holdt sig ikke udenfor Diskussionen. Det udarbejdede og indgav til Ministeriet et Forslag til Lov om Sundhedspolitiet i Danmark, med Sundhedsregulativer for København, Købstæderne og Amterne. Dette Forslag blev udarbejdet efter Ophør af Choleraepidemien 1853, og gav Anledning til Nedsættelse af en Kommission. Det endelige Resultat blev temmelig fattigt, nemlig kun en Lov om Tilveiebringelse af Sundhedsvedtægter, der, som mange Gange beklaget, aldrig har kunnet faa virksom Betydning, især ikke paa Landet. Dette skyldes at de ikke er obligatorisk paalagte og at dette er blevet forhindret ved Modvillie af Befolkningen.

Efter at Sundhedskollegiet havde bestaaet i 70 Aar, henledede det 1873 Regeringens Opmærksomhed paa, at nu,

efter at den nuværende Form for Administration af Medicinalvæsenet havde bestaaet i 70 Aar, kunde den ikke ansees for tidssvarende. Kollegiets Medlemmer tilbød Regeringen sin «uinteresserede Hjælp» til Behandling af Spørgsmaalet om Omordning af Medicinalvæsenet i sin Helhed. Regeringen modtog ikke dette Kollegiets Tilbud; men Aaret efter, 1874, fremkom i «Ugeskrift for Læger» en halvofficiel Artikel om Medicinalstatistiken og om en eventuel Medicinalreform, tilligemed et Udkast til en saadan. Den almindelige Danske Lægeforening tiltraadte dette Udkast ved en Resolution, og udtalte Ønsket om en Landlæges Optagelse i Overbestyrelsen. Dette Ønske blev imødekommet af Sundhedskollegiet, ved Optagelse af Distriktslægen i Lyngby blandt Medlemmerne i Kollegiet.

Derefter udarbejdede Sundhedskollegiet et udførligt Udkast til Omordning af den civile Medicinalforfatning, som blev sendt til Betænkning af alle Embedslæger og, efter Benyttelse af disses Bemærkninger, blev tilstillet Justitsministeriet i Juni 1890. Paa Grund af de spændte politiske Forhold og Oppositionens Modstand mod Lovforslag fra Ministeriet, antog Justitsministeren, at der kun var Sandsynlighed for Gennemførelse af en Del af Forslaget, nemlig om Overbestyrelsen af Medicinalvæsenet. I Ministeriet blev derefter udarbejdet: Forslag til Lov om et omordnet Sundhedsraad. I Motiverne er udtalt, at Ministeriet er imod Ansættelse af en Medicinaldirektør i selvstændigt Departement, saaledes som i Norge, tildels af Hensyn til Lægestandens personlige Interesser, som vilde være bedre sikrede ved et Raad, end betroede en enkelt Mand; og der tilføies at Regeringen bestemt vil modsætte sig at blive henvist til hos en enkelt Mand at skulle søge den Veiledning, der skal lægges til Grund for de vigtigste og mest indgribende Foranstaltninger, i hvilke en Ensidighed kan drage uoprettelige Følger efter sig.

Det politiske Oppositionsparti fulgte samme Taktik, som ved andre Forslag fra Ministeriet og hindrede Gennemførelse af det, uden nogen principiel Indvending mod det. Forslaget er heldigvis fremkommet paa Grundlag af solide Erfaringer, saavel fra Kollegiets Medlemmer, som fra Embedslægerne, og det er saa sagkyndigt og grundigt udarbejdet og har faaet en saa praktisk og fast Form, at det ikke behøver megen Omarbejdelse, for at kunne blive tidsvarende og kunne være dette i lang Tid. Vedtagelse af dette Forslag i Rigsdagen, vil ikke blot være et Bidrag til at genindføre Sikkerhed i den øverste Medicinalbestyrelses Arbejde, men det afgiver ogsaa Mulighed for en forsvarlig og sagkyndig Udarbejdelse af Forslag til Reform af hele Medicinalvæsenet, hvorpaa har været gjort forgæves Forsøg i lang Tid.

Til Forstaaelse af Sundhedskollegiets administrative Virksomhed, kan følgende Oplysninger tjene. Sundhedskollegiet har haft 13 Medlemmer, hvoraf de 2 var Assessores pharmaciæ. Det har haft 2 Sekretærer, hvoraf den ene Læge, den anden Jurist. Kollegiet har arbejdet ved Udvalg, hvert paa 3 Medlemmer, med en specielt erfaren Formand. Enhver Sag er bleven modtaget af Dekanus, som overgiver den til den lægekyndige Sekretær, der ekstraherer den og, fra Arkivet, vedlægger nødvendige Bilag fra tidligere Sager. Derefter sendes Sagen, med dette Extrakt, til det Udvalg, som først skal behandle den. Derefter gaar Sagen igen til Dekanus, som sender den i Cirkulation til alle Medlemmer, saafremt det ikke er mindre betydelige Sager, som kan afgøres efter Udvalgets Indstilling. Naar Dekanus derefter igen modtager Sagen, afgør han den, eller sammenkalder et Møde, til Diskussion og Afgørelse af den. Enhver afgjort Sag underskrives af alle Medlemmer, som **alle har Ansvar**. Tidligere blev afholdt fast Møde af alle Medlemmer hver 14. Dag, men, efterat faste Udvalg er blevet dannede, holdes kun Møde leilighedsvis.

Ved Indstilling til Embeder er Forholdet det samme. Efter Behandling i vedkommende Udvalg, gaaer dettes Indstilling til Dekanus, som derefter sætter Sagen i almindelig Cirkulation, og, efter Udtalelse af alle Medlemmer, gaaer Sagen tilbage til Dekanus, som enten afgør den, dersom der er Enighed, eller sammenkalder et Møde til Diskussion og Afgørelse af Sagen. Med Hensyn til retfærdig Bedømmelse har Behandling i Udvalg stor Betydning for Embedsstillinger. De 2 Apotekere, som er Medlemmer af det pharmaceutiske Udvalg, har eller kan let skaffe personlige Oplysninger om Ansøgerne til Apotekerembeder; Kollegiets øvrige Medlemmer har i Regelen, eller kan let faa Oplysninger om Ansøgningerne til Lægeembeder.

Dette er anført, for at man kan forstaa Sundhedskollegiets Forretningsgang med Hensyn til Ansaret for de det betroede Sagers grundige og samvittighedsfulde Behandling. Den samme Bearbejdelse underkastes de Sager, som fremkommer efter Kollegiets eget Initiativ; saasom Forslag angaaende Medicinalstatistiken, hygieiniske Forbedringer, Instruxer for Embedslæger, Udkast til Lovarbejder m. m. Efter at Oplysninger fra Embedslæger er indhentede og efter Udarbejdelse i vedkommende Udvalg, afgives Sagen til Dekanus, som sender den i Cirkulation og derpaa til Diskussion i Møde, og endelig til Concipering af den juridiske Sekretær, som ogsaa deltager i Arbejde for alle Sageres Affattelse.

Da Sundhedskollegiet blev oprettet, var de økonomiske Forhold i Danmark meget vanskelige. Kollegiets Medlemmer maatte derfor finde sig i at være stillet nærmest som en privat velgørende Forening, og maatte udføre sin Virksomhed uden Pengeløn, og dette er vedblevet i 104 Aar, indtil dets Opløsning, uagtet det efterhaanden er blevet meget uoverensstemmende med nyere Tiders Krav. I de første Aar

maatte Møderne affholdes skiftevis hos Medlemmerne, senere i et Værelse i Kancellibygningen, som kun kunde benyttes om Aftenen. Efter at Kollegiet har faaet fast Dekanus, i Stedet for aarligt Skifte, er der leiet Lokale i Byen, hvor der er god Plads, saavel til Arkivet, som til Møderne.

Efter at Kollegiet havde udarbejdet en Instrux for et i Norge oprettet Sundhedskollegium, udarbejdede det sin egen Instrux, som udkom 1813, og siden har været lovligt gældende. Ved denne Instrux er paalagt Sundhedskollegiet Overtilsyn med hele Medicinalvæsenet og dertil hørende Personale; det er paalagt Kollegiet at vejlede Øvrigheder og Domstole ved Erklæringer og Betænkninger; Kollegiet skal overvaage at gældende Love for Medicinalvæsenet bliver iagttagne og det skal have Tilsyn med alle faste Sygehuse og med Opførelse af saadanne.

Sundhedskollegiets Arbejde og Ansvar er i Aarenes Løb blevet meget forøget. Udviklingen har medført, at der, foruden betydelig Forøgelse af Antallet af Sager, er blevet paalagt Kollegiet et betydeligt Arbejde med Detailspørgsmaal, angaaende Sundhedspleie og Sygehuse, angaaende Apoteker-væsenet, Tandlægevæsenet m. m. Det er med fuld Ret udtalt i det Festskrift, som blev udgivet i Anledning af Sundhedskollegiets hundredaarige Bestaaen, at der ikke i Aarhundredets Løb har været noget hygieinisk Fremskridt af Betydning, uden at Sundhedskollegiet har haft Andel deri. Paa flere Omraader, saasom paa Sindssygevæsenets, Karantænevæsenets o. fl., har Materialet maattet tilveiebringes og Forarbejderne, helt eller delvis, maattet udføres af Kollegiet. Sundhedskollegiets Virksomhed har givet sig Vidnesbyrd ved omfattende Ordning af Medicinalstatistiken og ved Eftersporing og Bekæmpelse af smitsomme Sygdomme, navnlig obligatorisk Anmeldelse af ethvert Tilfælde af smitsom epidemisk Sygdom, hvilket i flere Lande ikke har kunnet opnaaes.

Uagtet Sundhedskollegiets Sammensætning ikke er

tidssvarende og uagtet Ansvar og Arbeide er blevet næsten saa stort og omfattende som i et ministerielt Departement, er Arbeidet blevet udført med Sikkerhed og har kunnet gøre den tilsigtede Nytte med Hensyn til de vigtigste Opgaver, navnlig Landets og Folkets sanitære Beskyttelse og Administration af hele Medicinalvæsenet og dets Personale. Sundhedskollegiets Veiledning for Retter og Domstole er bleven betragtet som paalidelig og dets Indstillinger til Embeder har været ansete for veloverveiede og retfærdige. Dersom Regeringen havde villet benytte dets Medlemmer, vilde disse have kunnet yde værdifuld Erfaring og god Hjælp ved Omdannelse af «den, af Systemskiftets Regering tilvejebragte, midlertidige (provisoriske) Tilstand» til en tidssvarende Administration.

Angrebet paa Sundhedskollegiet blev indledet af Justitsministeren i Anledning af en Indstilling til et Lægeembede. Ministeren sendte Ansøgningen tilbage med Anmodning om yderligere Motivering. Da dette var blevet opfyldt, modtog Kollegiet igen Indstillingen, med Meddelelse om at den ikke var fyldestgørende og at Ministeren ønskede en anden Indstilling. Kollegiet svarede at Indstillingen var affattet efter et nøiagtigt Kendskab til Ansøgerne og til Stedets Forhold, og følgelig ikke kunde forandres. Justitsministeren udnævnte derefter den Ansøger han vilde have, som ikke var indstillet af Kollegiet.

Den ene Gang efter den anden udnævnte Ministeren i de følgende Aar Ansøgere, som ikke var indstillede af Kollegiet og som ikke efter noget Princip for Befordring kunde komme i Betragtning. At Ministerens Valg udenfor Indstillingen skulde bero paa en afvigende Bedømmelse af de paagældendes faglige Kvalifikationer, kan ikke hævdes. Disse, efter Kollegiets Mening uretfærdige, Embedsbesættelser og Privi-

legiegielser var derfor vel skikkede til at dokumentere Ministerens ringe Følelse for Ansvar og hans Mangel paa Agtelse for sagkyndig Medhjælp; de maatte volde Misfor nøielse blandt Kollegiets Medlemmer og tillige demoralisere Ansøgerne, der hurtigt opfattede, at det ikke netop var paa faglige Kvalifikationer, at deres Udsigter herefter skulde bero.

For Medicinalvæsenets Fremtid betød disse Vilkaarligheder imidlertid mindre, end hvad Ministeren tog sig for i andre Retninger; paa saa godt som alle Administrationens Omraader undlod han at søge Kollegiets Raad eller lod dets Raad upaaagtede.

Til Overveielse af Statens Sindssygeforpleining havde der i Halvfemserne været nedsat en Kommission, hvori alle Overlægerne for Statens Sindssygeanstalter havde haft Sæde. Kommissionen havde, med den herskende Pladsmangel for Øie og paa Grundlag af omhyggelige Beregninger, foreslaaet en Udvidelse af Viborg Anstalt, med 300 Pladser strax og senere 50 nye Pladser aarligt. Pladsnøden voxede for hvert Aar, der gik. Systemskiftets Justitsminister indrettede da uden videre et Par Sindssygeanstalter i nedlagte Fattiggaarde, ansatte Læger, som ikke havde Specialuddannelse og — lagde Forvaltningen af disse Anstalter i paagældende Sogneraads Hænder. Kollegiet betegnede dette, i en Skrivelse til Ministeriet, som et beklageligt kulturelt Tilbageskridt, som det sent vilde lykkes os at raade Bod paa.

For Apotekervæsenets Vedkommende havde der i Halvfemserne været nedsat en Kommission, i hvilken Sagskundskab var fyldigt repræsenteret, og hvis Formand den forrige Justitsminister havde været. Kommissionen havde udarbejdet et udførligt motiveret Forslag og Sundhedskollegiet havde sluttet sig dertil. Systemskiftets Justitsminister lod Forslaget uanset. Enkeprivilegierne, om vis Afløsning alle

Parter var enige, blev bevarede; de af Kommissionen og Sundhedskollegiet dødsdømte Hjelpeapoteker blev genoptagne og genindførte, med Vilkaarlighed af Ministeren. En betydelig indsamlet Afgiftsfond er ikke blevet anvendt efter sin Bestemmelse; der er blevet oprettet Landapoteker paa Steder, hvor de daarligt og undertiden ikke, har kunnet økonomisk trives, medens der ikke blev taget Hensyn til Forslag fra Kollegiet om Oprettelse af Apoteker i Købstæder, hvor der var rigelig Plads for dem.

Paa Tandlægevæsenets Omraade gjorde Ministeren sig bemærket ved at uddele Tandlægebevillinger til uexaminede Personer, uden nogen Kvalifikation. Skrivelser fra Kollegiet i den Anledning blev uænsede.

Desuden har Ministeriet undladt at tage noget Hensyn til Kollegiets Indstillinger i mange andre Sager, saaledes om Forbedring af Distriktslægenes Lønning, om Fortsættelseskursus for Embedslæger, om forandret Form af Dødsattesterne, om Forbedring af Jordemødrenes Stilling, om det abnorme Trierske Privilegiums vedblivende Begunstigelse, om Udfærdigelse af Dispensationsbevilling for Svineslagterierne, og mange andre Sager af større eller mindre Betydning.

Det skal endnu nævnes, at 3 af de betydningsfuldeste Love paa Medicinalvæsenets Omraade: Lov om Foranstaltninger til Tuberkulosens Bekæmpelse, Lov om Statsstøtte til Sygehuse for Tuberkuløse m. m., og Lov om Modarbeidelse af offentlig Usædelighed og venerisk Smitte, fremkom uden at Ministeriet havde forhandlet med Sundhedskollegiet om deres Indhold.

Da Sundhedskollegiets Medlemmer ikke opnaaede Forbedring af Forholdet til Ministeriet ved Henvendelse til

Kongen, havde de ingen anden Udvei til at befri sig for den ydmygende Stilling, at føre unyttige Forhandlinger med Justitsministeriet og være Skærmbrædt for Ministeriets Despotisme, end at bede sig fritaget for denne Tjeneste.

Uagtet den tilveiebragte Forvirring i Administrationen og den omfattende Hensynsløshed mod Sundhedskollegiets lovlige Virksomhed, kunde dets Medlemmer have holdt det gaaende, indtil det omhyggeligt forberedte og udarbejdede, alene paa Grund af Politik hvilende Lovforslag, om Afløsning af Sundhedskollegiet med et overordnet Sundhedsraad, kunde blive vedtaget, hvilket kunde udføres efter kort Tids Gennemsyn. Det var imidlertid tydeligt at saadan Ordning ikke behagede Systemskiftets Ministre.

Ansøgningen om Afsked, med Tilbud om foreløbig Bistand til Fortsættelse af Virksomheden, blev modtaget, uden Benyttelse af dette Tilbud¹⁾. Kollegiets hele Virksomhed blev midlertidigt (provisorisk) overtaget af Justitsministeriet, som dertil udnævnte en «Konsulent», uden administrativ Erfaring, med Bibeholdelse af Kollegiets arbejdsvante Sekretærer og Benyttelse af en Stab af «Konsulenter» i forskellige Specialiteter.

Til Dækning af Ansvaret for denne Revolution blev nedsat en parlamentarisk Kommission, der var indrettet som Kommissionen om Tuberkulosens Bekæmpelse og de andre Systemskiftets Kommissioner.

Paa Grund af Ministeriets Tillid til og Hoiagtelse for Justitsministeren, blev det beredvilligt indrømmet denne, af Kommissionens 24 Medlemmer at vælge Halvdelen, hvilket angaves at være nødvendigt for at faa Plads til «Konsulenterne», og Formanden.

Opgaven for denne Kommission var intet mindre, end at tilveiebringe en Omordning af Statens civile Medi-

¹⁾ E. M. Hoff, Det kgl. Sundhedskollegiums Opløsning.

cinalvæsen i det Hele. Da denne Opgave, uden at være bleven løst, havde været anseet for ønskelig og havde været under forskellig Behandling siden 1825, synes Arbeide paa den ikke at være den heldigste til Afløsning af en midlertidig Foranstaltning. At dens Løsning, efter Justitsministerens Endeligt, er kommet i nye Hænder, kan ikke fremskynde Arbeidet. Foreløbigt har Ministeriet givet Kommissionen Tilladelse til at afbryde det vanskelige og omfattende Arbeide, og foreløbigt at udarbeide Forslag til Reform af den øverste Administration af Medicinalvæsenet, saaledes som denne er planlagt af Ministeriet.

Reform af hele det civile Medicinalvæsen har længe været forsøgt og vil være et stort og langvarigt Arbejde, som kræver stor Erfaring i mange Forhold. Dette Spørgsmaal kan kun løses praktisk og grundigt af den øverste Medicinalbestyrelse. Da det ikke haster med dets Løsning, kan denne udsættes, indtil Medicinalstyrelsen har opnaaet nødvendig Erfaring, med Hensyn til det omfattende Materiale og Personale. Denne for Samfundet vigtige Sag kan ikke opfattes og bedømmes apriorisk eller stykkevis, men kræver lang og indgaaende Erfaring; den bør derfor ikke blive i Hænderne paa den, af Systemskiftets Justitsminister tilvejebragte Kommission, og denne maa standse sin Virksomhed.

I den Diskussion, som er bleven ført i medicinske Tidskrifter og Dagblade om Sundhedskollegiets fremtvungne Ophævelse og om den ulovlige midlertidige (provisoriske) Administration af Medicinalvæsenet, har Bebreidelserne for Udaaden især været rettede mod den afgaaede Justitsminister. Dette er en urigtig Opfattelse. Vilkaarligheden mod lovlig Autoritet har været saa paafaldende, indgribende og omfattende, og saa skadelig for

Samfundet, at Ansvar derfor ikke kan være en enkelt Ministers, men maa hvile paa hele Ministeriet. Volds-handlingen mod Sundhedskollegiets lovlige Autoritet er bleven indledet af Systemskiftets Ministeriers Anfører, ved Tuberkulosens Bekæmpelse.

Ved brutalt at forstyrre den, af Sundhedskollegiet indledede, Bekæmpelse af Tuberkulose og ved at benytte en Tuberkulosekonsulent til Veiledning i Stedet for det kongelige Sundhedskollegium; og dernæst ved at benytte en provisorisk Styrelse af Konsulenter i Stedet for det ødelagte Sundhedskollegium, har Systemskiftets Ministerier aabenbaret, at dets Medlemmer har manglet saavel aandelig Udvikling som Overblik til at lede Forhold, som er over deres daglige Begreber og som ikke, ligesaa lidt som Rigets Finanser, Lovgivning og Forsvar, taaler at behandles med klassepolitisk Hensynsløshed.

Enhver, som har kendt Sundhedskollegiets omfattende og nyttige Virksomhed, vil være i Stand til at forstaa det fulde Omfang af den Misgerning, som er blevet begaaet mod Samfundet ved Ødelæggelse af Sundhedskollegiet. Denne Voldsgerning har naturligvis især vakt alvorlig Bekymring hos Sundhedskollegiets Medlemmer, som kan forstaa den fulde Betydning af Sagen og kan bedømme dens Følger for Samfundet.

Det er ikke muligt at indsee, at der kan tilveiebringes en forsvarlig og praktisk Ordning af Medicinalvæsenets Bestyrelse, saalænge Regeringens Følelse og Ansaret derfor er i Hænderne paa Systemskiftets klassepolitiske Førere og deres Hjælpere, med parlamentariske Hjælpemidler til fri Benyttelse.

Det maa ikke glemmes, at Systemskiftets klassepolitiske Regeringer ikke blot har taget Virksomheden fra Sundhedskollegiet, men ogsaa Ansaret. Hvor er dette blevet lagt?

Det er tilsyneladende overtaget af faste «Konsulenter», men disse er, ligesom Ministeriets Medlemmer, blevne befriede for Ansvar ved en parlamentarisk Kommission, hvis Flertal, i Tanke og Beslutning, ikke er forskellig fra Flertallet i Folketinget, som repræsenterer Folket. Stakkels Folk!¹⁾.

Efter at ovenstaaende er skrevet, er fremkommet Betænkning angaaende Ordning af Sundhedsvæsenets Centralstyrelse, udgivet af den Kommission, som er nedsat til at forberede Omordning af Statens civile Sundhedsvæsen.

Til den midlertidige Ordning, som Ministeriet, ligesom ved Tuberkulosens Bekæmpelse, har benyttet i Stedet for Sundhedskollegiet, er valgt «Konsulenter», væsentligt efter Skøn af Justitsministeren, og denne Ordning og disse Konsulenter synes bestemte til at gaa over i den endelige Styrelse.

Som Motivering for denne Form af administrativ Virksomhed anføres i Betænkningen, at dersom Virksomheden «blev lagt i Hænderne paa en enkelt eller enkelte Mænd, vilde disse kunne blive dygtige Medicinaladministratorer, og Apparatet vilde kunne virke let og Ansvaret være samlet. Men om saadanne Mænd ved deres Ansættelse var noksaa sagkyndige, vilde deres administrative Beskæftigelse dog hurtigt bringe dem bort fra Føling med Lægevidenskabens nu til Dags saa hastige Udvikling. De vilde samle et nødvendigt Fond af Lovkundskab, Traditioner og Kendskab til

¹⁾ «Il demeure toujours vrai que le peuple est vain quoique ses opinions soient saines, parce qu'il n'en sent pas la vérité où elle est, et que la mettant où elle n'est pas ses opinions sont toujours très fausses et très malsaines».

Landets Sundhedsvæsen, men de vilde ikke paa noget Punkt samtidig kunne repræsentere den høieste Viden om Lægevidenskabens Stilling og Udvikling og de vilde endnu mindre kunne opfatte Kundskaber om saa vidt forskellige Grene af Lægevidenskaben, som Bakteriologi, Sindssygepleie, almindelig Hygieine o. s. v., og det er jo netop Opgaven at en saadan grundig Kundskab heri skal være stillet til Styrelsens og derigennem til Ministerens Raadighed. Man maatte da have et udenfor Styrelsen liggende Raad, som indeholdt denne forskellige Sagkundskab, og hvortil Styrelsen kunde søge hen, naar den trængte til Oplysninger».

Kommissionen tilraader at «den forskellige specielle Sagkundskab bliver optaget i selve Styrelsen, men saaledes at den ikke tynger Forretningsgangen mere end nødvendigt, og saaledes at Hovedansvaret for Ledelsen af Virksomheden alligevel, saa meget som muligt, kommer til at hvile paa Styrelsens Formand».

Konsulenternes Sagkundskab tænkes afgivet i Udvalg. Dette er en mager Kopi af Udvalgsarbeidet i Sundhedskollegiet. Medlemmerne af de enkelte af Kollegiets Udvalg havde ikke blot Ansvar for deres eget Arbeide i Udvalget, men tillige for deres Samarbeide med hele Kollegiet, og alle Kollegiets Medlemmer havde fuldt og lige med Formanden **Ansvar for enhver Sag, som udgik fra Kollegiet.**

Med Hensyn til disse «Konsulenter», maa erindres, at der ikke altid med «den høieste Viden» følger Evne til administrativt at anvende denne paa rette Maade, navnlig ikke for meget deraf, hvorved kan foraarsages Tyngde i Forretningsgangen og Uklarhed i Forstaaelsen for de Autoriteter Medicinalvæsenet skal arbeide med og for uvidenskabelige Lægmænd, som det ogsaa kan komme i Forhold til.

Endelig maa det ikke glemmes, at det ingensinde har været Mangel paa Sagkundskab i Bakteriologi m. m., som

har hindret Sundhedskollegiet i at foreslaa og gennemføre nyttige og nødvendige Reforme og derved fremme Medicinalvæsenets Udvikling, men det har været politiske Magtstræbere af Reformpartiets Retning, som i Mands Minde har reist stædig politisk Modstand mod sund og naturlig Udvikling af Medicinalvæsenet, ligesom mod Udvikling i mange andre Forhold.

Den af Kommissionen afgivne Betænkning gaaer især ud paa at gøre den midlertidige (provisoriske) Virksomhed lovlig, med Fortsættelse af Benyttelse af faste Konsulenter. Hertil er det nødvendigt at give følgende Oplysninger.

Det kgl. Sundhedskollegium har, uagtet sin Sammensætning, kunnet udføre sin administrative Virksomhed, som øverste Medicinalstyrelse forsvarligt, væsentligt ved sine Medlemmers almindelige og specielle Kundskaber og har ikke følt nogen Trang til faste Konsulenter «med den høieste Viden om Lægevidenskabens Stilling og Udvikling», eller følt Nødvendighed af at være forsynet med et fast akademisk Raad, der «omfatter Kundskaben om saa vidt forskellige Grene af Lægevidenskabens, som Bakteriologi, Sinds- sygepleie, almindelig Hygieine o. lign.»; det har altid, naar det var nødvendigt, kunnet faa fornøden Veiledning fra Autoriteter, som har speciel Kundskab til Raadighed; og for Betaling af passende Honorar, f. Ex. for tekniske Undersøgelser, kunnet forskaffe sig nødvendig Hjælp.

Der er i Betænkningen udtalt en Frygt for, at administrativ Beskæftigelse vilde bringe sagkyndige Mænd bort fra «Føling med Lægevidenskabens nu til Dags hastige Udvikling». Denne Frygt eller Paastand kan ikke hvile paa Erfaringer og maa ikke opfattes som uundgaaelig. Lægevidenskabens Udvikling er ikke eller bør idetmindste ikke være ensidig, men desuagtet har Udviklingen i alle Perioder og til alle Tider været for «hastig» i enkelte Retninger og

stagneret i andre. Dette har ogsaa været Tilfældet i de senere Decennier.

Det maa ikke heller oversees, at faste Konsulenter, uagtet Signaturen «høieste Viden», ikke mindre end sagkyn-digt uddannede Mænd, der beskæftiger sig med praktisk Administration, er udsatte for at tabe Føling for hele Lægevidenskabens Udvikling, enten paa Grund af Overvurdering af deres Specialitet, af Overanstrengelse eller af andre Grunde, og derved kan komme under Topnoteringen af Videnskabelighed og blive upaalidelige Raadgivere i praktiske Forhold, for «Styrelsen og for Ministeren».

Da den parlamentariske Kommission i sin Betænkning har fastholdt den af Systemskiftets Ministerier skabte Institution, Administration ved Hjælp af faste Konsulenter, maa det have stor og fundamental Interesse at vide hvilke Krav, der af Regeringen og Kommissionen er stillet til denne Klasse af Embedsmænds Videnskabelighed og Sagkundskab. Da det maa forudsættes at de mest benyttede Konsulenter, som Regeringerne har vist Tillid, vil blive i Virksomhed saa længe Regeringen føres af Systemskiftets Mænd og i deres Aand, vil en kort Oplysning om disse Konsulenter være af Interesse.

Den først ansatte Konsulent var «Tuberkulosekonsulenten». Dennes Udvikling har været følgende: Han optraadte, i Forening med en Kollega¹⁾, som Stifter af «Nationalforeningen til Tuberkulosens Bekæmpelse», og begge disse Stiftere af Foreningen indtraadte i dennes Bestyrelse, samtidig med Systemskiftets og Ministeriets fornemste Fører²⁾. Han overtog, som Formand for Agitationen³⁾, Ledelsen af den formentlig uundværlige Reklame for Opførelse af Folkesanatorier. Ved energisk Udførelse af denne Virksomhed

¹⁾ Den danske Lægestand 1901—1907, Side 243 og Side 335.

²⁾ Illustreret Tidende 1901.

³⁾ Dansk Sundhedstidende, 1. Juli 1904 og 2. Oktober 1908.

opnaaede han fuld Tillid hos «Politikerne» og blev funden værdig til Belønning. Da Ministeriet ikke vilde benytte Sundhedskollegiets Veiledning, uagtet dette var i lovlig Virksomhed, blev Formanden for Reklamen, benyttet som Ministeriets «Konsulent» for Tuberkulosespørgsmaalet i hele dettes Omfang, altsaa til at foreslaa og lede nødvendige Foranstaltninger til at forebygge og standse Udbredelse af Tuberkulose, som ødelæggende og smitsom Sygdom. Efter at Sundhedskollegiets hele Virksomhed derefter var bleven ødelagt, blev samme «Mand» ansat som «Konsulent» i Tuberkulosespørgsmaalet i den midlertidige Medicinalbestyrelse. Da den parlamentariske Kommission blev nedsat, for at omordne hele Medicinalvæsenet her i Landet, blev «Konsulenten» Medlem af Kommissionen, og i dennes Betænkning er Tuberkulosekonsulentens Nødvendighed, som Hjælp for Formanden for den øverste Medicinalstyrelse, motiveret med følgende Ord: «Endelig maatte ogsaa en i Tuberkulosesager særlig bevandret Konsulent deltage i Tilsynet med Tuberkuloseanstalterne rundt om i Landet».

I det kgl. Sundhedskollegium har der ikke været følt Trang til en Konsulent i Tuberkulosespørgsmaal. Naar Bekæmpelse af Tuberkulose her i Landet er bleven befriet for den politiske Tvang, som i mange Aar har hindret enhver Fremgang, og igen kan blive ledet ind paa den naturlige Bane, hvorpaa den var sat i Gang før Systemskiftet, er der ikke mere Grund til at have en «Konsulent» ved Tuberkulosebekæmpelsen, end ved Bekæmpelse af andre Infektionssygdomme, f. Ex. Syphilis. Med Hensyn til Bekæmpelse af denne Sygdom, har Kommissionen for Omdannelse af Medicinalvæsenet ikke funden en Konsulent nødvendig, og det uagtet Bekæmpelse af denne Sygdom ikke er forbunden med færre Vanskeligheder end Tuberkulosens, hvilket fremgaaer af, at Bekæmpelse af Syphilis ikke er

ført langt, uagtet Benyttelse af Kommissioner, Isolation m. m., saavel her i Landet, som i andre Lande.

Tuberkulosekonsulentens Opfattelse af det Hensyn som skyldes de Brystsyge ved Valg af Foranstaltninger til Bekæmpelse af Tuberkulose, er bekendt (cfr. Bekæmpelse af Tuberkulose).

Efter at dette er skrevet, er Tuberkulosekonsulentens Kollega, som Stifter af Nationalforeningen til Tuberkulosens Bekæmpelse, ogsaa bleven udnævnt til fast Konsulent i den nu legaliserede Medicinalstyrelse. Hans Virkefelt skal omfatte hvad der vedrører praktisk Udøvelse af Lægekunsten. Hans Adkomst til at være Repræsentant for den høieste Viden i saa Henseende er, at han har praktiseret nogle Aar som Læge i Saxkøbing og, efter at være flyttet til København, har været Skibslæge og praktisk Politiker¹⁾.

Kommissionens Overveielser om Optagelse af Lægmænd blandt Styrelsens faste Konsulenter har vel ikke ført til Ansættelse af saadanne; men Ideen er ikke gaaet tabt. Det er udtalt i Beretningen, at der har været alvorlige Overveielser i Kommissionen for at udfinde om der skulde være «Grund til yderligere at udvide eller omorganisere Sundhedsvæsenets Styrelse saaledes, at den kom til at indeholde Lægmænd, som Repræsentanter for Befolkningen, foruden de specielt sagkyndige». Kommissionen har dog ikke troet at ville foreslaa dette, ogsaa fordi det vilde blive «et forholdsvis kostbart Apparat». Naar Sagen kommer til Forhandling i Folketinget, vil Flertallet der maaske forstaa at benytte den givne Anvisning, saafremt Partiets Førere ikke, af Hensyn til Oppositionen mod den midlertidige Medicinalbestyrelses Ulovlighed, foretrækker at tvinge Kommissionsbetænkningen igennem i Rigsdagen og derved opnaa Triumf og Berømmelse som dygtige praktiske

¹⁾ Den danske Lægestand 1901—1907, Side 335.

Mænd, der kunde gennemføre en Reform, som politiske Modstandere i Aaringer forgæves har forsøgt paa. Dette vil være beklageligt for Partiets menige Tilhængere, som derved bliver berøvede et Antal gode og ikke anstrængende Embeder, der kunde opnaaes ved Benyttelse af den af Kommissionen givne Anvisning. Som Anbefaling for Ansættelse af Lægmænd i Sundhedsvæsenets Styrelse og om Betydningen af denne Reform, er udtalt i Beretningen, at Personalet derved «bragtes i en nær og stadig Berøring med det praktiske Livs Interesser og undgik ethvert Skin af fornem, tilbagetrukken Overlegenhed». Kravet om Lægmænd som faste Konsulenter kan ikke være møntet paa Sundhedskollegiet, hvis beskedne Forhold og Tilværelse aldrig har tilladt det nogen fornem Overlegenhed, men Koncipistens Tanke maa have forvildet sig til Sundhedskollegiet fra Afdelinger i de ministerielle Kontorer, som har mere Præg af «Fornemhed», end Sundhedskollegiet med sine fattige Forhold.

Efter den parlamentariske Kommissions Plan, vil Sundhedsvæsenets Styrelse blive lagt i Hænderne paa en administrativ Diktator, som, naar han føler sig fast i Sadelen og har faaet Mod, vil kunne regere ligesaa overmægtigt over Medicinalvæsenet, som Systemskiftets Anfører har regeret ved Tuberkulosens Bekæmpelse. For Embedslægerne og for Ministeriet vil det være saa meget vanskeliggere at unddrage sig denne Formands Villie, som han altid kan skyde sig ind under Udtalelser af faste Konsulenter, med høvidenskabelig Rang og derfor med store Krav paa Hensyn.

Denne Tilstand bliver ikke mere administrativt paalidelig og ikke mindre vilkaarlig end den midlertidige Medicinaladministration har været, til hvis Afløsning og Forbedring, den er forudsat tilveiebragt.

Hvor lidet selv Mænd med god almindelig Dannelse har opfattet, at den foregaaede brutale Ødelæggelse af Sund-

hedskollegiets lovlige Virksomhed har været en Ulykke og en Forbrydelse mod Samfundet, fremgaaer af, at en fædrelandskærlig Folketingsmand, i en Diskussion i Folketinget, har udtalt Tvivl om, at der er noget andet Omraade end Forsvarsvæsenet, hvor man har vovet, i en alvorlig Sag, at forbigaa Sagkundska-bens Hovedkrav.

Dersom denne Mand havde lagt Mærke til den Voldtægt mod Sundhedskollegiets lovlige Virksomhed til Behandling og Beskyttelse mod Brystsyge, som er bleven udøvet af Systemskiftets Ministeriers Anfører, for at fremtvinge en Bekæmpelse af Tuberkulose, hvorved intet Hensyn er blevet taget til Sundhedskollegiet og til de Brystsyges naturlige og berettigede Krav; og dersom han havde lagt Mærke til hvorledes Systemskiftets Ministerier, med Uvidenhed og Hensynsløshed i Spidsen, har arbeidet paa Ødelæggelse af Sundhedskollegiets lovlige Virksomhed, for at faa Plads for «Konsulenterne», vilde han ikke have udtalt denne Tvivl.

Da det var blevet umuligt for mig at vedblive med at arbejde i Sundhedskollegiet, efter at Ministeriet havde gjort dette Arbejde meningsløst, ansøgte jeg Kongen om Fritagelse derfor, «paa Grund af min Alder», og dette blev indrømmet mig ved Nytaar 1906.

Jeg havde 1894, efter 25 Aars Arbejde i Sundhedskollegiet, den Ære og Glæde at modtage nedenstaaende Adresse fra mine Medarbejdere i Kollegiet. De fleste af dem er nu døde.

«Den 19. Oktober 1894.

Kære Kollega!

Naar De idag kan se tilbage paa 25 Aars Virksomhed i det kongelige Sundhedskollegium, saa vil De kunne gøre det med den Forvisning, at De i et ualmindeligt langt Tidsrum har gjort fortrinlig Fyldest i et ofte lidet tak-

nemmeligt Hverv. De har i dette lange Tidsrum, med den samme Dygtighed og med en altid usvækket Iver og Interesse, baaret en betydelig Del af det Kollegiet paa hvilende Arbeide, og Deres praktiske Klarsyn har ikke sjældent formaaet at vise Kollegiet Vei i vanskelige Spørgsmaal. Idet vi, deres Medarbeidere, have følt en oprigtig Trang til idag at bringe Dem en Tak herfor, takke vi Dem ikke mindre for den aldrig svigtende Kollegialitet, som vi alle ved enhver Leilighed have mødt hos Dem, og til Takken knytte vi endeligt det Ønske, at det endnu længe maa blive os forundt at arbeide sammen med Dem.

STADFELDT.	I. LEHMANN.	P. A. SCHLEISNER.
C. G. GÆDEKEN.	J. G. DITLEVSEN.	C. STUDSGAARD.
JOH. MØLLER.	CHR. TRYDE.	CHR. GRAM.
P. HEMPEL.	H. PIPER.	

Til Hr. Dr. med. C. S. M. N. ENGELSTED, K. af D., Dbm.»

Da jeg udtraadte af Sundhedskollegiet 1906, viste mine daværende Kolleger mig samme Venlighed.

«Hr. Dr. med. S. ENGELSTED,
Storkors af Dannebrog p. p.

Meddelelsen om Deres Fritagelse for Hvervet som Medlem af det kongelige Sundhedskollegium modtog vi med den dybeste Beklagelse af at skulle savne den uvurderlige Bistand, som De ved Deres rige og mangesidige Kundskaber og ved Deres sjældent vidtrækkende praktiske Erfaring gennem Decennier har tilført Kollegiet, men paa den anden Side med fuld Erkendelse af, at De nu, efter mere end et halvt Aarhundredes utrættede samfundsnyttige Virksomhed, maatte være berettiget til at nyde det Otium, De ønsker.

I det anførte ualmindeligt lange Tidsrum har De indtaget en fremragende Plads i Landets Lægestand og med stadigt levende Interesse og usvækket Energi har De

virket for Løsningen af vigtige Samfundsopgaver, ved hvilke De jevnligt har været den, der tog Initiativet og derefter blev den ledende. Den store Række af Hverv, der er blevet Dem betroet er et Vidnesbyrd om den ubegrænsede Tillid, som offentlige Myndigheder, Kaldsfæller og andre Medborgere med Rette have næret til Dem.

For os, Deres Medarbejdere ved den Gerning, som De nu træder tilbage fra, efter at De i langt over en Menneskealder har ofret den et stort og overlegent dygtigt Arbejde, er det en Trang at bringe Dem en varm Tak for, hvad De særligt paa dette Felt har virket, og for hvad De som Kollega har været for os, idet vi dertil føie vore hjerteligste Ønsker om, at den kommende Tid kun maa bringe Dem gode Dage.

København, den 16. Januar 1906.

DITLEVSEN.	CHR. GRAM.	OSCAR BLOCH.
PONTOPPIDAN.	E. M. HOFF.	FR. GRÜNFELD.
H. LAUB.	AX. ULRIK.	LEOPOLD MEYER».

Min Opfattelse af Sundhedskollegiets Betydning for Samfundet og tillige om Nødvendigheden af dets Omdannelse har jeg, efter min Udtrædelse af Kollegiet, fremstillet i en Afhandling i «Maanedsskrift for Sundhedspleie», Mai 1906. Jeg har der paavist hvorledes en omhyggelig overveiet Omordning af den øverste Medicinalstyrelse kan udføres, uden Brud paa god Tradition eller Forstyrrelse i de forskellige Forhold, hvori Kollegiet i en lang Række af Aar har været raadgivende.

